

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YENİÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

Tahrir Defterlerine Göre
XV. YÜZYIL SONLARINDAN XVI. YÜZYIL SONLARINA KADAR
AKHİSAR (Pamukova) NAHİYESİ'NİN
SOSYO-EKONOMİK DURUMU

MASTER TEZİ

Hazırlayan
İrfan PURTUL

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ

T 89152

Ankara – 1999

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İrfan Purtul'a ait Tahrir Defterlerine Göre XV. Yüzyıl Sonlarından XVI. Yüzyıl Sonlarına Kadar Akhisar (Pamukova) Nahiyesi'nin Sosyo-Ekonomik Durumu adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan .....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

(İmza)

Üye .....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(İmza)

Üye .....

Akademik Ünvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Her milletin bir tarihi mirası vardır. Bu mirasın çok önemli bir bölümünü, arşivler, kütüphaneler ve eski eserler gibi maddi ve manevi kültür varlıkları teşkil eder. Millet olabilme ve kalabilmede bu kültür varlıklarının büyük yeri ve rolü vardır.

İşte bu değerlerden biri olan arşivler devletin ve fertlerin haklarını ve milletlerarası münasebetleri belgeler ve korur. Ayrıca ait olduğu devrin örf ve âdetlerini, ictimaiyatını, müesseselerini, iktisadî ve siyasî durumunu ve bunlar arasındaki münasebetleri de ortaya koyar.

Milattan önceki yıllardan beri varolan arşivcilik, Osmanlı Devleti'nde de asırlar boyunca bürokratik yollarla teşekkül etmiş ve özellikle XVIII. asır ortalarına kadar titizlikle devam etmiştir.

Son yıllarda Osmanlı siyasî tarihi dışındaki sosyal ve iktisadî tarihin ağırlık kazandığı sancaklar üzerinde yapılan çalışmalar, bu arşiv belgelerinin gün ışığına çıkması ve araştırmacılar tarafından kullanılabilir hale gelmesinden sonra hızla artmıştır.

Gerçekten şehzadelerin, bazılarında staj gördüğü ve temel idari birim olmaları itibariyle de devlet teşkilatının küçük bir örneğini teşkil eden sancaklar üzerindeki bu çalışmaların önemi büyüktür.

Devletin iktisadî ve ictimai yapısını yakından tanıyabilmek için sancakları ve burada yaşayan halkın ahvalini bilmek gerekmektedir. Yapılacak bu tür çalışmalarda özellikle **Tapu Tahrir Defterleri** son derece değerli bilgileri hâvidir.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde farklı büyüklükte ve stratejik olarak farklı önemde bulunan sancaklardan biri olan Hüdavendigâr Sancağı'nda her biri bir sancağa bedel kaza ve nahiyelerin bulunduğu malumdur.

Hüdavendigâr Sancağı'nın büyük nahiyelerinden biri olan "Akhisar nahiyesi" eski çağlarda Bitinya olarak adlandırılan alanda yer alıp mezkûr sancağın otuza yakın kaza ve nahiyesinden sadece biridir. Orta Anadolu iki yüzyılı aşkın bir süre, önce Selçuklu sonra Moğol egemenliğinde kalmıştır, oysa Akhisar ve geniş anlamda Bitinya doğrudan Bizans'tan alınmıştır. Bu nedenle buraların nüfus ve etnik yapısı daha ilgi çekici olmaktadır.

Tez konusu nahie hakkında daha önce, Ömer Lütfi Barkan ve Enver Meriçli'nin Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan "Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I" adlı dev eseri bilgi vermektedir. Mezkûr eser, sayın Barkan'ın ölümü dolayısıyla ancak 1988 yılında bastırılabilmiştir. Eserin giriş bölümünde, 144 sayfalık bilhassa Tahrir Defterleri çalışanlar için çok önemli olan değerlendirme kısmı yer almış olup 725 sayfalık belge neşrini ihtiva eden büyük boy muazzam bir eser niteliğindedir. Eser bu geniş hacmine rağmen tam bir belge neşri sayılamaz. Üç ayrı defterin (1487-1521-1573) karşılaştırmalı olarak yayınının denenmiş olması, okuyucunun konuyu takip etmesini güçleştirmiştir. Özellikle bizim ele aldığımız Akhisar (nâm-ı diger Karagöz) nâhiesinin 1487 yılı verileri metin kısmında 1521 ve 1573 verileri genelde tablolaştırılarak verilmesi konu bütünlüğünü ve akıcılığını bozmaktadır. Ayrıca, nüfusla ve vergi kalemleri ile ilgili verilen rakamların bazılarında, tashih eksikliğinden olduğunu zannettiğimiz hatalar da mevcuttur. Bunlar elden geldiğince düzeltilmiştir.

Büyük bir emek ve çaba sonucu hazırlanan ve bize araştırma konusu yer ile ilgili belgeleri okumada büyük kolaylık sağlayan bu eserin özellikle (Halil İnalçık'ın Arvanid Sancağı gibi) giriş kısmı çok önemlidir.

Tahrir defterleri üzerinde çalışma denemesi olan bu araştırmada, Osmanlı Devleti'nin çekirdeği ve beşiği rolünü oynamış olan Hüdavendigâr Liva'sına tâbi büyük nahiyelerden biri olan Akhisar nahiyesinin seçilmesinde herhangi bir pragmatist sebep yoktur.

Bu düşünceler müvâcehesinde hazırladığımız bu çalışma, 1487-1574 gibi hemen hemen yüz senelik bir süre içerisinde tertiplenen ve aynı nahiyenin üç ayrı tarihteki durumunu gösteren üç Tapu Tahrir Defteri'nden birinci elden ana kaynak olarak faydalanılması ve elde edilen, transkripsiyonu yapılan bilgilerin mukayese yoluyla değerlendirilmesi suretiyle nahiyenin nüfusunu, onu terkip eden unsurları, nüfus hareketlerini, ekonomik gelişmeyi, hatta enflasyonu, Osmanlı idaresinin yöredeki tesirlerini ortaya çıkartmak, elde edilen verilerin tablolaştırılarak okuyucuya daha net ve kolay anlaşılabilir bilgi sunmak gayesini gütmektedir.

Tahrir Defterleri gibi çok özel uzmanlık sayılabilecek bir konuda, sadece bir nahiyenin dahi olsa hazırlanması ve değerlendirilmesinin yapılması, yüksek lisans tez çalışması süresinde son derece zordur. Bu zorluğa bir de bazı belgelerin fotokopilerinin verilmemesi dolayısıyla arşive sıklıkla uğrayamama ve sadece mesai saatlerinde bulunma zorunluluğundan dolayı mekâna bağlılık, zamanla yarış gibi olumsuzluklar da eklenince, zorluk derecesi daha da artmaktadır.

Bu nedenle bu çalışmamızda hataların ve eksiklerin bu gerçeğin takdir edilerek hoş görüleceğini ümit etmekteyim.

Ayrıca çalışmalarımız boyunca, yerinde tenkid ve itirazlarıyla bizi yönlendiren ve teşvik eden Sayın Hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNEŞ'e ve bilgilere ulaşma konusunda bize çok yardımcı olan Sayın Yrd. Doç. Dr. Yılmaz KURT'a ve Pamukova Belediyesi çalışanlarına ayrı ayrı şükranlarımı arz ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AKHİSAR NAHİYESİ'NİN TARİHÇESİ.....	12
a. Osmanlı Hakimiyetine Kadar Akhisar.....	12
b. Akhisar'ın Osmanlı Hakimiyetine Geçişi.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

İDARİ DURUM.....	20
a. Osmanlı İdari Teşkilatı ve Uygulama Birimi Olarak Akhisar Nahiyesi	20
b. Akhisar'ın İdarî Durumu	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAPI, İSKÂN VE NÜFUS.....	33
1. Osmanlı Devleti'nde Sosyal Yapı.....	33
2. Akhisar'da İskân, Nüfus ve Sosyal Yapı	35
a. İskân.....	35
b. Mahalleler ve Nüfus Durumu	37
c. Köyler ve Nüfus Durumu	40
c.1. Müslüman Nüfus	45
c.2. Gayr-i Müslim Nüfus	46

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK DURUM VE ZİRAAT HAYATI	51
1. Ekonomik Durum	51
A. Ziraat Hayatı.....	52
a. Ziraat Sahaları.....	52
a.1. Çiftlik	52
a.2. Mezrea	54
b. Ziraî Kesimde Çalışanların Hukuki Statüsü ve Toprak Tasarrufu	57
B. Ziraî Üretim ve Vergiler	70
a. Hububat Üretimi	70
a.1. Buğday	70
a.2. Arpa.....	72
a.3. Yulaf	72
a.4. Burçak.....	73
a.5. Mahlût.....	73
a.6. Pirinç.....	74
b. Meyve Sebze Üretimi.....	77
c. Sinaî Bitkiler	80
c.1. Keten	80
c.2. Pamuk.....	80
2. Ürünün Pazarlanması	82

3. Hayvancılık ve Alınan Vergiler.....	84
a. Küçükbaş Hayvancılık.....	84
b. Büyükbaş Hayvancılık.....	85
c. Balıkçılık.....	86
d. Resm-i Yaylak.....	86
e. Resm-i Kışlak.....	87
4. Arıcılık ve Resm-i Küvvâre.....	89
5. Diğer Vergiler.....	89
a. Resm-i Asiyâb.....	89
b. Bâd-ı Hevâ.....	90
c. Hamamlar.....	93
d. Mumhâne.....	93
e. Derbend.....	94
f. Öşr-ü Çayır.....	97
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	101
ÖZET	
ABSTRACT	

KISALTMALAR

a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.m.	:	adı geçen makale
bkz.	:	bakınız
BOA.	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	:	Çeviren
DTCFD.	:	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Haz.	:	Hazırlayan
İ.A.	:	İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.İ.F.M.	:	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
Mad.	:	Madde
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
SBFD.	:	Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Trc.	:	Tercüme eden
TTK.	:	Türk Tarih Kurumu
TKGM. KKA.	:	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi
V.D.	:	Vakıflar Dergisi
v.d.	:	ve diğerleri
yay.	:	yayımlayan

GİRİŞ

Osmanlı Arşivlerinin en kıymetli hazinelerinden biri olan Tahrir Defterleri sayesinde biz, belirli bir tarihte Osmanlı Devleti içinde herhangi bir bölgede yaşamakta olan nüfus, arazinin yapısı ve tasarruf şekli, ziraat şekil ve çeşidi, kimlerin hangi oranda, ne zaman vergi ödedikleri vs. gibi hususlara dair bilgi edinebilmekteyiz. Ayrıca, tahrir bölgelerinin, tarımla ilgili örf ve âdetleri ile vergi düzenini gösteren kanunnâmeler de bu defterlerde bulunmaktadır. Yine bu Tahrir Defterlerinde her türlü bâc ve resimlerin toplandığı geçit, pazar, panayır ve gümrük mahalleri, maden ocakları ve tuzlalar buldukları yerlerde senelik tahmini gelirleri ve işleyiş nizamları ile kaydedilmiştir. Ayrıca Osmanlı ülkesinin muhtelif kısımlarında derbend bekleyenler, köprücü, tuzcu, ortakçı vs. gibi türlü görevlileri ve bunlara ait istatistikî rakamları da bu belgelerde bulmaktayız.

Tahrir defterleri birer tapu kütüğü oldukları için, her köyün kimin tımarı, mülkü veya vakfı olduğunu, bunların gelir kaynakları ile hukuki statü ve idari düzenlerini ve kısaca tarihçelerini öğrenme imkanını bulmaktayız.¹

1487-1574 tarihleri arasında Akhisar nahiyesinin sosyo-ekonomik durumunu öğrenebilmek için öncelikle başvurulması gereken birinci elden kaynak niteliği taşıyan Tapu Tahrir Defterleri'dir.

Tahrirlerin nasıl ve hangi aralıklarla yapıldığı konusunda elimizde XVI. yüzyıldan kalan belgeler bulunmaktadır.² Yalnız yapılan bu tahrirlerin kaç yılda

¹ M.Ali ÜNAL, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, (Isparta 1988), Kardelen Kitabevi, II. Baskı, s.132.

² Ö. Lütfi BARKAN, E. MERİÇLİ, Hüdavendigâr Livası Sayım Defterleri I, (1988 Ankara) TTK, s.10.

bir yapıldığı konusunda kaynaklarda birbirini tutmayan görüşler varsa da³ tahrirlerin yalnızca yeni fethedilen memleketlerde değil, III. Murat devrine kadar hemen her padişah zamanında birçok defalar yapıldığı bilinmektedir.⁴

XV. ve XVI. yüzyıllarda muhâbere ve münâkale vasıtaları göz önüne alınırsa devletin en küçük birimi ve en ücra köşesinin tahririnin yani sayımının ne kadar kapsamlı ve zor bir çalışma olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁵

Tahrirlerin yapılarındaki ana sebep, vergi düzenini yerleştirmek ve devletin vergi kaynaklarını muhtelif dirlikler halinde bölerek sipahilere dağıtmaktı. Fakat yeni bir padişah tahta çıktığı zaman çok defa yeni bir tahririn yapılması gündeme geliyordu. Çünkü, yeni bir padişah tahta çıktığında ölmüş bulunan önceki hükümdarların yaptığı bütün tasarruflar hukuken sona eriyordu.⁶ Toprak ve nüfus sayımı ile ilgili kuralların temeli Hz. Ömer zamanına kadar dayanır. Bu durumda Osmanlı'ların yeni bir usül icad etmelerine veya Bizans'ı taklit etmelerine lüzum kalmadan eski Türk-İslam devletlerinden tevârüs etmiş olan diğer geleneklerle beraber sistemli olarak nüfus ve arazi tahrirlerini de devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.⁷ Ancak muhtelif zamanlarda imparatorluk dairesine giren memleketlerde ahâliyi eskiden beri alışmış oldukları vergi

---

³ Mesela, Lütfi Paşa, Asâfnâme (İstanbul 1326) matbû basım, s.24'te, 30 yılda bir yapıldığını, M. Nuri Paşa, Netâyic'ül Vukûat (İstanbul 1327), I, 122'de 100 yılda bir yapıldığını belirtmiştir.

⁴ BARKAN, Meriçli, a.g.e., s.12-13.

⁵ Ö. Lütfi BARKAN, "Türkiye'de İmparatorluk Devrinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri" İ.Ü.İ.F.M., I/1 (İstanbul 1940) s.20.22

⁶ Halil İNALCIK, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", SBFD, 1959, XIV, 87.

⁷ BARKAN, Meriçli, a.g.e., s.8.

usullerinden ayırmamak için bazı mahalli ananelerin muhafazası sözkonusudur.⁸

Osmanlı Devleti'nde ilk tahririn I. Murad zamanında yapıldığı görüşü yaygın ise de Osmanlı kroniklerine göre, toprak yazımını belirten ilk kayıttın Orhan Bey devrinde Çandarlı Kara Hayreddin Paşa'nın yaya asker yazımı ile ilgili olduğu bilinmektedir.⁹ Hüdavendigâr Sancağı'na dolayısıyla bu sancağa bağlılığı cihetiyle Akhisar nahiyesine ait elimizdeki ilk tahrir defteri 1487 tarihlidir. Ülke çapında yapılıp her türlü kurumu içine alan sayımlar ise Fatih, II. Bâyezid ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında gerçekleşmiştir.¹⁰

Üzerinde çalıştığımız nahiyeye ait tahrirler ise sırasıyla, 1487 sayımı II. Bâyezid zamanında, 1521 sayımı I. Süleyman (Kanuni) zamanında ve 1573 (4) sayımı da III. Murat zamanında yaptırılmıştır.

Tahrir işleri, Divan-i Hümayun üyelerinden kanunlara oldukça vâkif olan Nişancı başkanlığında bir heyet tarafından düzenlenirdi. Nişancı eyalet ve sancaklara güvendiği bir kimseyi "**Emin**" (il yazıcı) ta'yin ederdi.¹¹

⁸ Fuat KÖPRÜLÜ, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası (Ankara 1931), C.I, s.217. ayrıca bkz. M. Ali Ünal XVI. yüzyılda Harput Sancağı, (Ankara 1989), TTK, s.117-118.

⁹ İbn-i Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, II. Defter, yay. Ş. Turan (Ankara 1983), S.56; Hoca Saadeddin, Tâcû'l-Tevârih, Matbaa-i Âmire, 1279, I, s.40, Mustafa AKDAĞ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, (İstanbul 1979), C.II, s.104.

¹⁰ Bkz. Nicoaro Beldiceanu, XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar, (Çev. M.A. Kılıçbay), Teori Yayınları, (Ankara 1985), s.79, Yaşar YÜCEL, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler" (Ankara 1974), Bellekten XXXVIII, 152, 668-675, Taner TİMUR, Osmanlı Toplumsal Düzeni, (Ankara 1994), İmge Yay, 213-226.

¹¹ Tahrir emirleri ile ilgili bkz. Halil İNALCIK, Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, (Ankara 1954), TTK XIX-XX, BARKAN, Meriçli, a.g.e., s.21-30.

Yerel kadı ve nâipler Eminlere yardımcı oluyordu. Tahrirde dikkat edilmesi gereken bilgi ve yazımın doğruluğu idi. İstisnasız bütün vergi mükelleflerinin ve mahsûlün yazılması vergiden muaf olanların ayrıca belirtilmesi gerekiyordu. Tahrirde husûsen yerinde inceleme ve varsa bir önceki defterle yapılan mukayeseler ile yazıcılar doğru sonuca ulaşıyorlardı. Bazen ilyazıcı hatâen veya başka sebebe mebni olarak bir önceki defterin mahsûlatını ve bunların yekûnunu aynen yazmaktadır.¹²

İlyazıcı merkeze döndükten sonra ellerinde toplanan bilgileri birleştirip, sistemleştirip bir rapor oluşturarak bunu sultana takdim ediyordu. Bu detaylı çalışma "her karyenin reâyası ve öşrü ve resmi ve envâ-i mahsûlâtı yazılan defterdir ki bunlar "Mufassal Defter" adını alıyordu.¹³ Bundan başka "Defter-i İcmal" adı verilen ve yalnız köy isimleri ve yıllık hasılât miktarını tespit eden "defter-i esâmî" de denilen¹⁴ daha kısa bir defter hazırlanır.

Her türlü anlaşmazlık ve yeni yapılan sayımlarda bu deftere başvurulurdu. Merkezdekileri Sultan, sancaklardakini de Sancak Beyi veya Beylerbeyi kontrol edebilirdi. Bu şahısların dışında hiç kimse defteri göremezdi. Aksi halde bunun ağır cezası vardı. Muharrirlerin görgü ve bilgi bakımından

---

¹² Bkz. Yılmaz KURT, "1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma" Belleten, (Ankara 1990), C.LIV, S.209, s.180.

¹³ Mufassal Defterlerin Hazırlanma Tekniği ve İçeriği hakkında bkz, Mustafa SOYSAL, "Onaltıncı Yüzyılda Adana İli'nin Mufassal Defterlere Göre Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma" Belleten, (Ankara 1988), C.LII, S.202, s.170.

¹⁴ H. İNALCIK, a.g.e. s.XX-XXI, 93 ve 98. not

olduğu kadar ahlâk yönünden de dürüst ve faziletli kişiler arasından seçilmesine gayret edilirdi.¹⁵

Bir de icmal defterlerine benzer, yalnız köy isimleri daha seyrek yazılmış nüshalar da hazırlanır ki bunlara da **Ruznamçe (Derdest) Defterler** denir. Bunlar özellikle iki tahrir arasındaki değişiklikleri takip etmek açısından çok faydalı görölmektedir.¹⁶

Tahrir Defterleri'nin, Osmanlı Devleti'nin kuvvetle kurulup gelişmekte olduğu devirlere ait olanlarının muntazam ve mükemmel olduğu görülür, ancak 1590 yılından sonra Osmanlı Devleti'nde genel sayım yapmak sorun haline gelmiştir. İktisadi ve ictimai düzen bozuldukça yeni sayımlar lüzumsuz ve imkansız bir hâle gelmiştir. XVI. asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin içine düştüğu milletlerarası büyük fiyat hareketleri ve ticari cereyanlar bu devletin geleneksel sosyal ve ekonomik yapısını temellerinden sarsmış ve bu durum neticede ileride başgösterecek bazı olumsuzlukların başlangıcı olmuştur.¹⁷

Demek oluyor ki, devletin kendisine mahsus teşkilatlanma araçlarından biri belki de en önemlisi olan Tahrir Defterleri, türlü sebepler yüzünden, devlet otorite ve teşkilâti özel değer ve niteliklerini kaybetmeye başladıktan sonra

---

¹⁵ BARKAN, Meriçli, a.g.e.; s.41.

¹⁶ M. Ali ÜNAL, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, TTK (Ankara 1989), s.8.

¹⁷ Ö.L. BARKAN, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri" Belleten, (Ankara 1970), XXXIV, 136,598.

binbir türlü çıkarları kurcalayan¹⁸ ve halkın devlete boyun eğmesini sağlayan bu sayımlar XVII. yüzyıldan sonra da başarı ile devam ettirilemez olmuştur.¹⁹

Devletin azâmet ve cesâmetiyle mütenasip bu defterler yukarıda geçtiği gibi XVII. yüzyıldan sonra inkırazının da mir'atı olmuştur.

Özellikle de Kanuni Sultan Süleyman'ın son devirlerinde başlayıp II. Selim zamanında veya III. Murat'ın saltanatının ilk senelerinde tamamlanmış olan büyük arazi tahrirlerinden sonra bir daha umumî tahrirler yapılamaz olmuştur.²⁰ Bu suretle, zamanla Osmanlı Devletinde herşey gibi, hakana mahsus defterlerin de gerek yazılış ve gerek muhafaza ediliş şekillerinde büyük bir düşüş başlamıştır.²¹ Dolasıyla tahrir yapmak yerine defterlere derkenârlar düşülmüş, dikkatsiz ellerce mürekkep lekeleri yapılarak defterlerin güzelliği bozularak yazılar okunamayacak hale getirilmiştir. Nitekim bizim de şahit olduğumuz bu özellikleri hâvi defterlere kaynakların tanıtımı bölümünde temas edilecektir.

Arşiv belgeleri özellikle de mezkûr defterler üzerinde 1940 yıllarından beri çalışmalar yapılmaktadır. Fakat bu tür çalışmalarda uygulanacak metod

---

¹⁸ Kemankeş Mustafa Paşa'nın (1638-1644) sayım yaptırmak istemesi karşısında bazı zümrelerin çıkarlarına dokunduğundan, ortaya sürülen dedi-kodular bu gayretli devlet adamının sadareten azli ile idam edilmesine sebep olmuştur, Naîma, s.19'dan naklen BARKAN-Meriçli, a.g.e., s.63.

¹⁹ BARKAN-Meriçli, a.g.e., s.6.

²⁰ Ö. Lütfi BARKAN, "Tımar" İ.A., XII, 289.

²¹ Ö. L. BARKAN, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri..." İ.Ü.İ.F.M., (İstanbul 1940), II. 25.

konusu açıklığa kavuşmuş değildir. Başka bir deyişle bugüne kadar yapılan neşirlerde ortak bir metod oluşturulamamıştır.²²

Tapu Tahrir Defterlerinin yayınlanmasında bugüne kadar üç ayrı metod uygulanmıştır.

1) Defterdeki bütün bilgileri (bazen kişi adları hariç) yeni yazıya çevirmek (Kaldy-Nogy, Barkan, İnalçık, Yinanç, Elibüyük).

2) Yeni yazıya hiç yer vermeden defteri olduğu gibi tıpkı basım şeklinde başına dizin, harita ekleyip yayınlamak (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Defter-i Hakanî Serisi)

3) Yeni yazı ve tıpkı basımı birlikte yayınlamak (Yediyıldız, TKGM Arşiv Dairesi, Kurt)

Genel çizgileriyle üç ana grupta toplayabileceğimiz yayın metodlarının da kendi içerisinde birtakım farklılıklar gösterdiğini bilmekteyiz.²³

Bu farklılıkları ortadan kaldırıp sözkonusu kaynakların bütün halinde yayınlanması konusunda belli ilkelere varmak, bunlar üzerinde çalışan araştırmacılar arasında uyum ve iletişim kurmak ve sonuç olarak merkezi bir

---

²² Mehmet ÖZ, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", V.D., (Ankara 1991), XXII, 429.

²³ Yılmaz KURT, "Tapu Tahrir Defterleri ve Bunların Yayınlanması Hakkında" I. Milli Arşiv Şûrası, (Ankara 1998), s.4.

yapılanmayı sağlamak amacıyla Milletlerarası Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumları düzenlenmiştir.²⁴

Tahrir Defterleri üzerinde çalışmanın bir zorluğu da değişik köklerden gelen deyimlerin anlamını kavramaktır. Sadece Osmanlıca bilmek Arapça ve Farsça kavramlara aşina olmak yeterli değildir. Osmanlı Devleti'ndeki ve fethedilen yerlerdeki teknik terimleri bilmek zorunluluğu vardır.²⁵

Yine bu konuda atılan önemli adımlardan birisi de Almanya'nın Erlangen Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü'nde yapılan Milletlerarası II. Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumunda olmuştur. Burada varılan en önemli sonuç, Tahrir Defterleri üzerinde çalışanların aynı metod ve ilkeleri benimsemesi olmuştur.

Prof. Dr. Hutteroth'un bu sempozyumda defterler üzerinde yapılacak araştırmalarda gözönünde bulundurulması ve hatta mutlak suretle işlenmesi gereken oniki maddelik bir tahrir paketi bu konuda çok önemlidir.²⁶

Biz de bu çalışmamızda Prof. Dr. Hutteroth'un tavsiyelerine uyarak Akhisar nahiyesi'nin sosyo-ekonomik durumunu ortaya çıkarmaya çalıştık. Tapu Tahrir Defterleri ile ilgili kayıtların II. Selim zamanına kadar olanları İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, II. Selim ve daha sonraki sultanlar

---

²⁴ Zeki ARIKAN, "I. Milletlerarası Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu", Tarih ve Toplum, 1993, S.109, s.18-19.

²⁵ Zeki ARIKAN, "Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler" Journal of Ottoman Studies, Osmanlı Araştırmaları, XVI, Ayrı basım.

²⁶ Geniş bilgi için bkz, İlhan ŞAHİN, "Milletlerarası II. Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu" Tarih ve Medeniyet, (İstanbul 1994), S.6, s.47-48. ve Mehdi İLHAN, "Tahrir Defterleri Kongresi" Bellekten, (Ankara 1994), LVIII, S.221, s.223.

zamanındakiler ise Ankara'da TKGM-KKA'da korunmaktadır. Bizim mezkûr çalışmamız 1487-1574 yıllarını hâvi olması sebebiyle her iki arşivden de yararlanmak durumunda kaldık.

Tahrir Defterleri hakkında bu geniş ve genel hatırlatmayı yapıp, Akhisar nahiyesi'nin nüfusu ve toplum yapısı hakkındaki tespit ve tahlillere geçmeden önce konu ile ilgili kaynakları tanıtalım;

1. Tapu Tahrir Defteri

1487 (H. 892) tarihli Hüdavendigâr Livası Musassal Defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivinde (İstanbul) 23 numara ile kayıtlıdır. Defterin ebadı 33x13.5 cm. olup meşin cilt ile kaplanmıştır. Defterin kanunnâmesi de bulunmaktadır. Kanunnâme hariç diğer bölümler siyakat yazısı ile yazılmıştır. Bu defterde 19 nahije kayıtlıdır. Akhisar nâhiesi mezkûr defterin 14. nahiyesidir. Üzerinde çalıştığımız diğer iki defterle yazı düzenini mukayese ettiğimizde bu defterde kâtibin çok fazla özen göstermediği fakat genel manada defterin tertipli olduğu görülmektedir. Toplam 423 sayfa olan bu defter eksiksiz olup 190-207. sayfaları "Nahije-i Karagöz nâm-ı diğer Akhisar" için tahsis edilmiştir.

2. Tapu Tahrir Defteri

1521 (H. 928) tarihli Hüdavendigâr Livası Mufassal defteridir. Bu defter de Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunur ve 111 numara ile kayıtlıdır. Defterin ebadı 33x13.5 cm olup meşin cilt ile kaplıdır. Defterin başında bulunan kanunnâme nesih yazı ile, diğer kısımlar ise teâmül gereği siyakat ile yazılmıştır. Hâsil ve yekünlerde normal Arap-Hind rakamları kullanılmış olup bir önceki defterde de olduğu gibi Divanî rakamlar kullanılmamıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçtiği sırada mutad olan sayımlar Hüdavendigâr'da da

yapılmış ve 755 sayfalık mezkûr defter hazırlanmıştır. Özellikle üzerinde çalıştığımız Akhisar'ın mahallelerini hâvî yapraklar kopup kaybolmuş olduğundan, 1530 (H. 937) tarihli 166 sayılı Mücmel defterden bu eksikliği gidermeye çalıştık. Okunaklı ve estetiği üst seviyede olan defter, sanki Kanuni Devrinin ihtişamını yansıtıyor gibidir. Akhisar nahiyesi, 8-57 sayfaları arasında ve 21 nahiyenin ilki olarak kayıtlıdır.

3. Tapu Tahrir Defteri

1574 (H. 982) tarihli Hüdavendigâr Livası Mufassal defteri, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde (Ankara) 80 numara ile kayıtlıdır. Defterin ebâdı 42x16 cm olup kırmızı deri cilt ile kaplıdır. T.K.G.M.'nde bulunan Hüdavendigâr Livasına ait XVI. yüzyılı hâvî dört adet Mufassal defterden sonuncusu olan bu defterde, mezkûr Livâ'ya tâbî' toplam 30 nahiyeden yalnızca 7 tanesi kayıtlı olup 145 ile 160. sayfaları sadece Akhisar'a münhasırdır.

Bu defterde kanunnâme bulunmamaktadır. Defterin tamamı siyakat yazı ile yazılmış ve Divanî rakam ise kullanılmamıştır. Tamirden geçtiği belli olan bu defterin sadece 10 sayfasının fotokopisi okuyucuya verilmektedir. Bu defterin yazısı diğer çalıştığımız defterlerden daha okunaklıdır.

4. Tapu Tahrir Defteri

1530 (H. 937) tarihinde yapılmış bir tahrir sonucunda hazırlanmış olan Muhâsebe-İcma defteridir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu defter 166 numara ile kayıtlıdır. 38x13.5 cm ebadında olup Akhisar nahiyesi 85-92 sayfaları arasında kayıtlıdır. Tamamı 628 sayfa olan bu defterden sadece bir varak eksiktir.

Bu defteri, 111 sayılı Mufassal Defter'de Akhisar'ın mahallelerini hâvî olan yapraklar kopup kaybolmuş olduğundan bu mahallelerin 1521 yılına ait nüfus kayıtlarını tespit etmek amacıyla kullandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

AKHİSAR NAHİYESİ'NİN TARİHÇESİ

a. Osmanlı Hakimiyetine Kadar Akhisar

Akhisar'ın bulunduğu bölge sırasıyla, prehistorik devirler adı verilen tarih öncesi dönemi yaşayıp, tarihî devirlerin başında Frigler, sonunda da Persler, Büyük İskender ve Diadoklar dönemlerini idrak etmiş, Bitinya Krallığı, Roma ve Bizans Dönemi, kısa süreli dahî olsa Anadolu Selçuklu dönemlerini yaşamıştır,²⁷ ki bölgede mezkûr milletlerin bâkiyelerine rastlamak mümkündür.²⁸

Nahiyenin bulunduğu bölge iklimi ve verimli toprakları sayesinde hep önemli bir cazibe merkezi olmuş ve tarih boyunca pek çok medeniyete beşiklik yapmıştır.

Kaynaklar genelde bölgenin tarihini Bitinya Krallığı'nın kuruluşundan (M.Ö. 378) başlatmaktadır. MÖ. 67 yılına kadar Bitinya egemenliğinde kalan Akhisar daha sonra Bizans hakimiyetine girmiştir.²⁹

Akhisar'ın bugün bağlı bulunduğu Sakarya ilinin de ilk yerleşme yeri olarak daha ziyade Geyve ve Akhisar tarafları olduğu tespit edilmiştir.³⁰

Bitinya ile ilgili Bizans arşivlerinin hemen hemen tamamının kaybolması, bu bölgenin Osmanlı fethi öncesindeki durumunun bilinmesini zorlaştırmıştır.

²⁷ Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, (İstanbul 1983), C.9, s.6454-6455.

²⁸ 1973 Sakarya İl Yıllığı, s.21.

²⁹ 1973, Sakarya İl Yıllığı, s.21

³⁰ Salih YAYLA, "Sakarya", Sakarya Turizm Dergisi, (Sakarya 1978), C.I, S.2, s.5.

Ama arkeolojik kazılarla ve XV. yüzyıl Osmanlı kaynaklarıyla bir noktaya kadar gidilebilmiştir.³¹

Tarihçiler Bitinya sınırlarını değişik şekilde vermektedir.³² Genelde Bitinya deyince, Karadeniz, İstanbul Boğazı ve İzmit Körfezi tarafından çevrilen yarımada üzerindeki verimli bölge anlaşılakta olup, bu bölge Sakarya nehrine kadar uzanacak hatta sonraları hudutları güneye ve güney doğuya doğru genişleyecektir.³³

MÖ. 378'den 74'e kadar 304 yıl varlığını sürdüren Bitinya Krallığı'nın Bursa, İznik, Gemlik, Mudanya, İzmit, Kadıköy, Ereğli, **Akhisar** gibi çok zengin ve ma'mur şehirleri vardı.³⁴

Özellikle, Selçuklu Türkleri Anadolu'ya yerleştikten sonra Bizans sınırları daralmaya başlamış ve bugün Akhisar'ın güney sınırını teşkil eden Sakarya nehri, bir zamanlar Bizans'ın sınırı olmuş ve bu sınırı muhafaza için Sakarya boyunca hudut kaleleri yaptırılmıştır.³⁵ Pamukova'da yer alan Paşalar Kalesi (İlçenin 6 km kuzeybatısında, Paşalar köyünün 1 km kuzeyinde bulunan bir kaledir.)³⁶ ve Mekece köyü civarında yer alan Mekece Kalesi bu çeşit hudut muhafaza ve kontrol kuleleri mesabesinde.³⁷ Demek oluyor ki, Selçuklu

³¹ Jacques LEFORT, "13. Yüzyılda Bitinya" Osmanlı Beyliği (1300-1389) E.A. Zachariadau, Tarih Vakfı Yurt Yay. (İstanbul 1997), Çev. G.Ç. Güren v.d. s.106.

³² Yurt Ansiklopedisi, 9, 6453.

³³ E. BOSCH, "Bitinya Tetkikleri" Belleten, (Ankara 1946), X, 37, 28-53 ve Charles TEXIER, Bithynia, Haz. Raif Kaplanođlu, Avrasya Etnoğrafya Vakfı Yay. (Bursa 1997), s.10.

³⁴ A. Memduh Turgut KOYUNLUOğLU, İznik ve Bursa Tarihi, (Bursa 1935), s.49.

³⁵ 1973 Sakarya İl Yıllığı, s.22.

³⁶ M. Orhan BAYRAK, Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu, İnkılâp Yay. 4. Baskı, (Ankara 1994), s.516.

³⁷ Bu konuda Aşıkpaşazâde'nin de bilgi verdiği (s.20) J. LEFORT tarafından belirtilmiştir: "13. Yüzyılda Bitinya" s.125.

fütûhatından sonra İstanbul'un savunulmasında önemi artan Bitinya, Bizans tarafından korunmaya alınmıştır. Nitekim J. Lefort'un mezkûr eserinde çıkardığı haritaya göre, özellikle onüçüncü yüzyılda Akhisar'ın surlarla çevrili olma ihtimali çok yüksektir.³⁸ Dolayısıyla buraların XIII. yüzyılda Bizans Devleti hakimiyeti altında olduğunu ve ciddi olarak savunulduğunu söyleyebiliriz.

İstanbul'un karşısında, Anadolu yaylasının eteğinde olan ve verimliliğiyle de her dönem övülen Bitinya'nın Türkler tarafından fethi iki aşamalı olmuştur.³⁹

1072 tarihinde Alparslan'ın komutanlarından Artuk Bey Sakarya ve yöresini ele geçirmiştir. Selçuklu kuvvetleri, bir yandan İzmit yakınlarına kadar ilerlerken, öbür yandan da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde fetihlerini sürdürmekte idi. Sultan Alparslan'ın ölümü üzerine, taht kavgası sebebi ile kısa süreli olarak Bizans'ın eline geçen bölge, 1075'te Süleymanşah'ın İznik'e kadar olan yerleri tekrar alıp⁴⁰ Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmasına kadar birçok kez el değiştirmiştir.⁴¹ Mesela 1097'de meydana gelen I. Haçlı Seferi sonunda İznik, İzmit, Sakarya ve yöresi (dolayısıyla Akhisar) tekrar Haçlıların eline geçmiştir.⁴²

---

³⁸ J. LEFORT, a.g.e., s.127.

³⁹ Paul WITTEK, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Pencere Yay, Çev. Fatmagül Berktaş (İstanbul 1995), s.48.

⁴⁰ Paflagonya ve Bitinya havâlisi Türk hâkimiyetine tedricen geçmekte olup 1078'de ise bütün Bitinya Türk hakimiyetine geçmiştir: Bkz. Osman TURAN, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, (Ankara 1965), s.198, İbrahim KAFESOĞLU, "Melikşah", I.A., VII, s.667-668 ve M. Altay KÖYMEN, "Süleymanşah ve Anadolu Selçuklu Devletinin Kuruluşu" Bellekten, (Ankara 1993), LVII, 218, 78.

⁴¹ Ali SEVİM, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, (Ankara 1993), TTK, s.116-118 ve Osman TURAN, "Süleymanşah" I.A., XI, (İstanbul 1970), MEB.

⁴² Ali SEVİM, a.g.e. s.131.

Bu arada, zaman zaman Danişmendlilerle Anadolu Selçuklu Devleti birlikte olup, Sakarya Irmağını aşarak Bizans toprağına seferler düzenlediler.⁴³

Son olarak da IV. Haçlı Seferinde (1204) Haçlılar İstanbul'u ele geçirerek Latin İmparatorluğu'nu kurdular. İznik'e kaçan Bizans İmparatoru'nun damadı Theodoros Laskaris burada imparatorluğunu ilan etti. Bu dönemde Sakarya, Geyve, Gölpazarı, Akhisar, İznik-Bizans İmparatorluğu içinde kaldı.⁴⁴

Böylece İznik ve havâlisi yaklaşık yirmibeş sene Selçuklu hakimiyeti altında kaldıktan sonra tekrar Bizanslıların eline geçmiş oldu.⁴⁵

Kösedağ Savaşı'nda (1243) Moğollar'a yenilen ve vergi veren bir devlet durumuna düşen Anadolu Selçuklu Devleti yıkılış sürecine girmişti. Moğollar ise birçok yeri istila ettikleri halde İznik-Bizans İmparatorluğu'na dokunmadılar.⁴⁶

Moğol baskısının ağırlaşarak devam ettiği bu çöküş yıllarında, eskisine oranla daha kesif göçebe Türkmen kitleleri sahil ve uc bölgelerine çekildiler. Aslında Moğol tehlikesinin baş gösterdiği ilk yıllardan itibaren göçebelerin yer değiştirdiğini ve batı ucuna çekildiklerini görüyoruz.⁴⁷ Tarihçi Lütfi Paşa da: "Ol ucdaki Türkmen beyleri ki Oğuz boyundandır, ol uclara Tatar şerrinden yayılmışlardır. Anda yazlar ve kışarlardı. Rüzgâr ile çoğalmışlardı."⁴⁸ derken bu gerçeği ispat eder.

⁴³ Yurt Ansiklopedisi, 9, s.6456.

⁴⁴ Yurt Ansiklopedisi, 9, s.6456.

⁴⁵ Osman TURAN, Selçuklular Tarihi ve ..., s.203.

⁴⁶ Yurt Ansiklopedisi, 9, s.6456.

⁴⁷ Faruk SÜMER, Oğuzlar, (Ankara 1952), s.162.

⁴⁸ Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, (İstanbul 1341), s.21.

olarak ortaya çıktı. Osman Gazi ilk büyük savaşını işte bu İnegöl ve Karacahisar tekfurlarına karşı Domaniç civarında yaptı (1288). 1299'da Karacahisar'ı ele geçirerek adına hutbe okutmak sûretiyle hakimiyetini ilan eden Osman Gazi, Samsa Çavuş, Sülemiş ve Köse Mihal'i Sakarya boylarına göndererek Sorkun, Taraklı ve Göynük'ü aldı.⁵²

Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman* adlı eserinde Osman Bey'in bu başarıları ile iyice endişelenen tekfurların, bir düğün merasimi sırasında hileyle öldürmek istediklerini, fakat Osman Bey'in bundan haberdâr olup, tekfurların bu teşebbüslerinin Bilecik, Yarhisar ve İnegöl'ün Osmanlı hakimiyetine geçmesi ile sonuçlandığını belirtirken, 1302 yılında da Koyunhisar Savaşı'nın kazanılmasıyla İznik yolunun açıldığını vurgulamaktadır. (s.20. vd.)

Bu sebeple faaliyetlerini İznik tarafına kaydıran Osman Bey, 1308'de⁵³ Sakarya'nın İzmit arkasındaki ovaya girdiği yeri muhafaza eden **Akhisar**'ı alır ve Lefke, (Orhaneli) Meceke, Geyve ve Leblebicihisarı da aynı tarihlerde fetheder.⁵⁴ Mezkûr yerlerden sadece **Akhisar** tekfurunun Osman Bey'e

⁵² İbn Kemal, Şemseddin Ahmed b. Süleyman, *Tevârih-i Âli Osman*, I. Defter, Haz. Ş. TURAN, (Ankara 1970), s.113 v.d., UZUNÇARŞILI, a.g.e., I, 103-107.

⁵³ Kaynaklar bu tarih konusunda birbirleriyle mutabık değildir: Mesela, UZUNÇARŞILI, a.g.e., I, 109-113'te 1313 tarihini vermiş, GIBONS, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, ter. R. Hulusi, (İstanbul 1928), s.31'de 1308, M. Tayyib GÖKBİLGİN, "Osman" I.A., IX. (İstanbul 1964), s.440'da 1313, Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âli Osman*, I, (İstanbul 1332), Matbaa-i Âmire, s.23-24'te 1308, J. LEFORT, a.g.e., s.114'te (Pahimeres'ten naklen) 1305, J.V. HAMMER, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C.I, s.119'da, 1308, Donald M. NICOL, *Bizansın Son Yüzyılları (1261-1453)* Çev. Bilge Umar, Tarih Vakfı Yurt Yay. (İstanbul 1999), s.136'da 1302, Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-Düvel*, Haz. Ahmed Ağırakça, (İstanbul 1995), İnsan Yay. s.49'da ise; Akhisar'ın fethinde yardımcı olan Köse Mihal'in 1313'te ancak müslüman olduğunu belirterek, mezkûr mahallin fethinin ise 1317'de ancak vukû bulunduğunu yazar, ki bizce de en mâkul olanı budur.

⁵⁴ Aşıkpaşazâde a.g.e. s.23-24, İbn Kemal, a.g.e., s.162-166.

bölgelerinden getirilmiş olduklarını veya hani Türk boylarına mensup bulduklarını tayin etmek oldukça zordur.⁵⁹

J. Lefort, mezkûr makalesinin sonunda:⁶⁰ "Bitinyanın Osmanlı fethinden önceki dönemde refah içinde⁶¹(?) kalabalık nüfuslu ve iyi korunan bir bölge olduğunu söylemiş, biz de bu durumun en az önceki dönem kadar Osmanlı hakimiyeti altındaki yıllarda da devam ettiğini söyleyebiliriz."⁶²

---

⁵⁹ Osman ÇETİN, Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları, (1472-1909), (Ankara 1994), TTK, s.22.

⁶⁰ J. LEFORT, a.g.e., s.128.

⁶¹ Halbuki Bizansın Kötü idaresi, takip ettiği Ortodoksların ve Rumlaştırma siyaseti, Ermenileri, Süryanileri, Rafizî mezhebindeki yerli halkı ve Pavlakîleri de bu devlete düşman etmiş ve Selçuklulara yaklaştırmıştır." Bkz. Osman TURAN, "Süleymanşah" I.A., XI, (İstanbul 1970), s.207. MEB.

⁶² 1487-1574 yılları arasındaki bir asırlık zaman dilimindeki bilgiler bunu teyid etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İDARİ DURUM

a. Osmanlı İdarî Teşkilatı ve Uygulama Birimi Olarak Akhisar Nahiyesi

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatı, yukarıdan aşağıya, eyalet, sancak, (livâ) kaza, nahiyeye ve köy (karye) şeklinde teşkilâtlanmıştır.⁶³ Ama Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında bu eyalet, liva, kaza, nahiyeye tabirlerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.⁶⁴

İdarî bakımdan üst birim olarak nitelendirilen eyaletlerin sayısı, Rumelinin fethine kadar bir,⁶⁵ Rumeli'nin fethinden sonra ise iki idi. XVI. yüzyıldan sonra ise devletin sınırlarıyla mütenasib olarak eyalet sayısı da artmış hatta yüzyılın sonuna doğru 30'u geçmişti.⁶⁶

Eyalet beylerbeyi tarafından yönetilirdi. Sultanın idari açıdan temsilcisi olarak buldukları bölgede kendilerinden ilk beklenen şey, güvenliğin sağlanmasıdır. Buna ek olarak sefer zamanı topraklarında bulunan Tımarlı Sipahilerle orduya katılmak, ikinci görevleridir. Ek olarak geliri belirli bir oranı aşmayan değerdeki tımarların dağıtımını da onların sorumluluğundadır. Divanlarına başkanlık etmek ve burada özellikle askerî kesimi ilgilendiren

---

⁶³ Yusuf HALAÇOĞLU: XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, (Ankara 1996), TTK, s.83.

⁶⁴ M. Tayyib GÖKBİLGİN: XV-XV Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, (İstanbul 1942), 7-8.

⁶⁵ XIV. yüzyıl sonlarında kurulan ve 1393'te I. Bâyezid'in Kara Timurtaş Paşa'yı Ankara'ya Beylerbeyi tayin etmesiyle kurulan Anadolu eyaletidir ki, Akhisar nahiyesi'nin tâbi olduğu Hüdavendigar Sancağı bu eyalete bağlıdır. XVI. yüzyıl başlarında yapılan tahrirlere göre (1520-1535) 17 sancaktan oluşan Anadolu Eyaleti'nde 154 şehir ve kasaba, 160 kaza, 12.527 köy, 1887 yörük cemaati 37 kadar kale bulunuyordu ve bu tarihlerde nüfus 3 milyona yaklaşıyordu; M. Çetin VARLIK: "Anadolu Eyaleti" İ.A., 3, 143-144. T.D.V.

⁶⁶ M. Ali ÜNAL: XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, (Ankara 1989), TTK, 29.

sorunların çözümünü sağlamaya çalışmak Beylerbeyi'nin sultanın temsilcisi olma konumundan kaynaklanan görevidir. Burada Beylerbeyi'nin aşmaması gereken yetki, merkezin çıkarını doğrudan ilgilendiren alanlardır. Bu tür konularda merkezi haberdar etmesi gerekir. Buna ek olarak Kadılar ve Yeniçeri Ağaları Beylerbeyi'nin buyruğu altında değildir.⁶⁷ Bu da Osmanlı devlet sistemindeki merkezî otoriteyi artıran düzenlemelerden birisidir.

XVI. yüzyılda eyalet özel durumu olan sancakları ifade için kullanılıyordu. XVII. yüzyıldan sonra ise vilayet ile eyalet arasında pek fark görülüyordu ve başında da vâli bulunuyordu.⁶⁸

Beylerbeyi paşa ünvanını taşıyordu ve önemli eyaletlere, vezir rütbesinde beylerbeyiler tayin ediliyordu.⁶⁹

Osmanlı İdarî teşkilatında eyaletler vergi düzeni esas alınarak iki gruba ayrılmıştır: Sâlyaneli eyalet ve Sâlyânesiz eyaletleri Anadolu Eyâleti salyanesiz (tımar sisteminin uygulandığı) eyaletlerdendir.⁷⁰ Bu eyaletlerin dışında özel statüleri olan bazı eyaletler de vardı. Bunlar Eflak, Boğdan, Erdel, Mekke Şerifliği ve Kırım Hanlığı idi.⁷¹

İdari bakımından eyâlet, bir sancaklar federasyonu özelliği taşıyordu. Sancak ise Osmanlı idarî yapısında temel birimdir. Mesela düzenlenen

⁶⁷ Halil İNALCIK: "Eyalet", İ.A., II, 548-550, TDV.

⁶⁸ Tuncer BAYKARA: Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I, (Ankara 1988), 30.

⁶⁹ M. Zeki PAKALIN: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, (İstanbul 1993), I, 219.

⁷⁰ Geniş bilgi için bkz: M. Ali ÜNAL: Osmanlı Müesseseleri Tarihi, (Isparta 1988), Kardelen Kitabevi, 205-206.

⁷¹ M. A. ÜNAL, a.g.e., s.207-208.

kanunnameler, yapılan tahrirler ve mezkûr birimin şehzadelerin staj gördüğü yer olması, sancak biriminin yönetimine ehemmiyet verildiğini gösterir.⁷²

Sancakların teşekkülünde, coğrafi, etnik ve tarihî şartların rolü de büyük olmuştur. Sancakların arazi bakımından büyüklükleri de o bölgenin jeopolitik, etnik ve coğrafi şartlarına göre değişebilmektedir. Mesela, Anadolu eyaletine bağlı sancaklar daha geniş olduğu halde Diyarbakir eyaletine tâbi bazı sancaklar bugünkü bir ilçe büyüklüğündedir. Bu durum bilhassa yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları için geçerlidir.⁷³

Yurtluk-Ocaklık sistemi, Osmanlı idare sisteminde özel yeri olan bir idare şeklidir. Bu sistem ile yönetilen eyaletlerin ya da sancakların en belirgin niteliği, idarecilerin genel Osmanlı Uygulamasının dışında belli bir aileye bırakılmasıdır.⁷⁴

Sancakların idaresinden sorumlu görevlinin adı Sancak Beyidir.⁷⁵

---

⁷² XVI. asrın başlarında 115, XIX. asrın başlarında ise 290 adet sancak vardı; J. DENY: "Sancak" L.A., (İstanbul 1967), X, 188.

⁷³ Yaşar YÜCEL: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", Bellekten, XXXVIII, 657-708.

⁷⁴ Ancak bu Sancaklarda da tahrir yapılır ve içlerinde Tımar-Zeamet bulunurdu. Buralara da sultanın temsilcisi olarak Kadı atanırdı Sistemin temel amacı, yerel olarak etkili olan beylerin Osmanlı hizmetinde bir devlet görevlisi olarak çalıştırılmalarıdır. Hükümet olarak Sancak idare etmekte Yurtluk-Ocaklık sistemine benzer. Aynı kaygılarla böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Bunların Yurtluk-Ocaklık sistemine göre en azından teorik olarak biraz daha bağımsız oldukları düşünülebilirse de uygulamada doğal olarak merkezin güçlü olmasına göre otonomileri kontrol altına alınmıştır. Bkz. M. Ali ÜNAL: a.g.e, s.213-217.

⁷⁵ Sancak Beylerine Mir Livâ diye de hitap edilirdi; T. BAYKARA: a.g.e., s.36.

Sancakbeyinin iki aslı görevi vardır:

1. Askeri görevi (Kapı halkı ve emrindeki tımarlı sipahi askeri ile daima hazır bir askerdir. Çağrıldığı anda sefere katılmak zorundadır.)

2. İdari görevi (Reâyanın güvenliğini ve düzenini sağlamak zorundadır.)⁷⁶

Sancakbeylerinin yetkilerinin fazla genişlemesini engellemek için bunlar kontrol altına alınmıştır ve burada da sultanın atadığı Kadı, Sancakbeyinin kontrolünden bağımsızdır.

Sancakbeyinden sonra hiyerarşik sıra; Alaybeyi, Çeribaşı, Subaşı, Dizdar, Şehir Kethüdası şeklinde devam etmektedir. Kısaca ehl-i örf olarak nitelenen bu kişilerin şehir Kethüdası dışında asıl vazifeleri savaşa hazırlanmaktır. Sancakbeyi sefere gittiği zaman yerine sancağın asayişinin sağlanması için birini vekil olarak bırakmaktadır ki bu kişiye "muhafız" denmektedir.⁷⁷

Sancaklar Kaza'lardan oluşurdu. İdari yapılanma içinde Kaza'lar Eyalet ve Sancak'la karşılaştırıldığında daha az öneme sahiptir. Ancak Kaza, hukuki açıdan bakıldığında Osmanlı adalet sisteminin temelidir ve idari teşkilatlanmaya bağlı değildir. Tamamıyla sivil karakterli bir birimdir.

XV. ve XVI. yüzyıllardaki Tahrir Defterleri'ne göre **Akhisar Kazasının** da içinde bulunduğu Hüdâvendigâr Sancağı, "Biga yarımadasının Ege kıyıları dışında bütün Güney Marmara; Orta Sakarya havzasının tamamı, Sivrihisar ve Beypazarı gibi Orta Anadolu topraklarının önemli bir bölümü, Kepsud ve

⁷⁶ Y. YÜCEL: a.g.m., s.661.

⁷⁷ M. Ali ÜNAL, Harput Sancağı, 41-42.

Bergama çevresi ile Batı Anadolu'nun bir kısmını..." içermekte ve yargı bölgesi anlamında 30 civarında kazadan oluşmaktadır. Bu kazaların sınırları zaman içerisinde nüfus ve diğer faktörlerin etkisi sonucu değişiklik gösterebilmektedir. Hüdâvendigâr Sancağı içindeki kazalar XVI. yüzyılda şöyledir: Bursa, İnegöl, Yarhisar, Ermeni Pazarı, Domaniç, Yenişehir, Söğüd, Gölpazarı, Yenice Taraklı, Geyve, Akyazı, **Ahisar**, Göynük, Beypazarı, Mihallıç Hisarı (Mihallıçık), Sivrihisar, Kite, Mihallıç, Aydıncık, Gönen, Kızılca Tuzla, Bergama, Tarhala, Kepsud, Atranos.⁷⁸ Sancağa bağlı bütün köyler idarî-askerî açıdan sancakbeyine, kazaî (adlî) açıdan kadıya bağlıydılar. Nitekim Hüdavendigâr Sancağı için de durum aynıdır.

Ticarî ve kültürel üstünlüğü ile çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile, böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idarî bir birlik olarak kazanın doğuşu, iktisadî, içtimaî, coğrafi ve kültürel şartların belirlediği tarihî seyir içerisinde vuku bulmuştur.⁷⁹

Kazalar XVI. yüzyılda bazı sancaklarda iyice belirmiş ise de genelde bu gelişme XVII. yüzyılda ülke çapında gerçekleşmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi kaza birimi aslında bağımsız bir hukukî birimdir.⁸⁰

Böylelikle Osmanlı Devleti'nde yargı ve yürütme yetkileri yanyana bir bakıma ikincisi ilkinin kontrolü altında yürümüştür. Bütün bunlardan dolayı kaza ayrımı idarî bölünmenin de esasını teşkil eder.⁸¹

⁷⁸ Halil İNALCIK, "Bursa" I.A., (İstanbul 1992), TDV, 6, 449.

⁷⁹ M. A. ÜNAL: a.g.e., s.50.

⁸⁰ T. BAYKARA: a.g.e., s.33.

⁸¹ Y. YÜCEL: a.g.m., s.667.

Kadı, kaza idaresinin başıdır. Kadı yüksek dereceli bir medreseyi bitirmiş ve büyük şehirlerde dânişmend (stajyer) olarak hizmet görmüş kişiler arasından tayin olurdu. Kadıların görevlerini hukukî, idarî, örfî ve beledî olmak üzere dört başlıkta toplamak mümkündür. Kadı tayini, XIV. ve XV. yüzyıllarda, Divan'da, Anadolu ve Rumeli kadıaskerinin arzı ve padişahın onayıyla, Fatih devrinden sonra, kadıaskerlerin teklifi veziriazam'ın tayiniyle olmuş, XVI. yüzyıldan sonra ise mevleviyet denilen kadılıklar, şeyhülislam tarafından yapılmıştır.⁸²

Kadı'nın mahkeme işlerinde yardımcısı olan bir kısım memurları mevcuttu ki, bunların başında "nâip" geliyordu. Müfti, subaşı, muhızrlar, asesler ve mukayyid gibi görevliler de diğer yardımcılardandır.⁸³

Kadı'nın hükmünü ancak Divân-ı Hümâyun bozabildiği için, kadı'nın verdiği kararı beğenmeyenler divan'a baş vurabilirdi.⁸⁴

Osmanlı taşra teşkilatının yapı taşlarından biri olan kazalar da **nahiyelerden** meydana geliyordu.

Nahiye, Osmanlı Devleti'nde idarî ıstılahı içerisinde çok değişik manâlarda kullanılmıştır. Mesela, aynı özelliklere sahip köylerden müteşekkil idari bir bölgeye denildiği gibi, cihet, taraf, bölge, vilâyet, cemâ'at anlamlarında da kullanılmıştır.⁸⁵

⁸² Geniş bilgi için bkz. Y. HALAÇOĞLU: a.g.e., s.126-128 ve İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: İlimiye Teşkilâtı, (Ankara 1965), s.84.

⁸³ Mustafa AKDAĞ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, I, 83 v.d).

⁸⁴ Ebu'l-ula MARDİN: "Kadı", İ.A., VI, 42-46, M. Z. PAKALIN: a.g.e., II, 644-645, İ.H. UZANÇARŞILI, a.g.e., s.126.

⁸⁵ M. Tayyib GÖKBİLGİN, "Nahiye" İ.A., (İstanbul 1964), IX, 37-39.

XVI. asırda bu tabir bir sancağın muhtelif kısımlarını bildirmiş ve bu birimin asayişini temin için buralara subaşilar gönderilmiştir.⁸⁶

XVII. yüzyıldan sonra da artık kazanın bir alt birimi olarak yaygınlaşmıştır.⁸⁷

Hüdavendigar sancağında, nahiye, belli bir bölgeyi ifade eden ve idari olarak da o bölgedeki köy ve mezrealar grubunu anlatan bir terim olarak kullanılmıştır. Bu cümle, B. Yediyıldız'ın nahiye hakkında "İdarî bir bölgeyi belirlemek için tabii çevreden hareketle ortaya konulmuş bir tabir" demesi ile mutabıktır.⁸⁸ Eserinde, M. Akdağın; "Tanzimattan sonra kazadan daha küçük idari bölge olarak teşkil olunan nahiye, evvelce mevcut değildi." şeklindeki fikrine katılmadığını beyan eden Nejat Göyünç, nahiyelere kadılar tarafından tayin edilen nâiblerin idarî memurlar olduğunu ve nahiyelerin de küçük birer idarî bölge olarak teşekkül ettiğini vurgulamıştır.⁸⁹

Özellikle Tahrir Defterlerinde nahiye ile kaza arasında kesin kurallara dayanan bir ayırım bulunmuyordu. Kaza merkezlerinde olduğu gibi burada da en büyük kent veya kasaba "nefs-i" başlığı ile belirtiliyordu. Köyler yazılırken hangi kaza veya nahiyeye bağlı olduğu da işaretleniyordu.

---

⁸⁶ M. T. GÖKBİLGİN, a.g.m., s.38.

⁸⁷ T. BAYKARA, a.g.e., s.34.

⁸⁸ B. YEDİYILDIZ: Ordu Kazası Sosyal Tarihi, (Ankara 1985), s.44.

⁸⁹ Nejat GÖYÜNÇ, Mardin Sancağı, (Ankara 1991), TTK, s.38.39. (12. dipnot)

Kasaba, şehir ve sâire karşılığında Tahrir Defterlerinde genelde "nefs" tabiri kullanılmıştır. Bu tabirin bilinen modern şehir tarifine uyup uymadığı belli değildir.⁹⁰

Akhisar nahiyesi'nde de nefis tabiri kullanılmıştır. Burada kasaba yerine kullanılmış olabilir.⁹¹ Yer adlarını niteleyen terimler (nefs, karye, mezrea) bazen çok net bir anlam taşımayabilirler. Genellikle şehir ve kasabalara nefis ve köylere karye deniyorsa da nefsin aslında köy olan ancak herhangi bir nahiyenin merkezi ya da önemli bir köyü durumundaki iskan yerleri için de kullanıldığı biliniyor. Hatta bazen ilk kaydedilirken nefis denilen bir yere aynı defterde bir başka vesile ile karye denilebilmektedir. O halde kasaba-köy ayrımı için hangi kıstasları kullanacağız? Şehirlere özgü addedilen bazı ticarî ve sınıî faaliyetlerin köylerde de görülebildiği, yine yerleşim yerinin mahallelere bölünmesinin seyrekte olsa köyler için de geçerli olabildiği gözönüne alınırsa eğer **nefs** olarak tanımlanan bir yer, **kadi**'nin oturduğu bir idarî merkez ise ve burada iktisadî hayat temelde şehir ve kasabalara özgü bir nitelik taşıyorsa orayı, nüfusunu da dikkate alarak şehir veya kasaba olarak tanımlayabiliriz.⁹²

Bu arada eğer şehrin adı, aynı zamanda sancak veya eyalet adı ise şehrin kendisini ayırdetmek için başına "Nefs" getiriliyordu: Nefs-i İzmir, İzmir Sancağı demek olmayıp doğrudan İzmir şehrini ifade etmektedir.⁹³

⁹⁰ Ahmet GÜNEŞ: Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı, Ankara Üniversitesi, 1994, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) s.20-21.

⁹¹ 166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. (Ankara 1995), s.20.

⁹² Mehmet ÖZ: a.g.m., s.439.

⁹³ Geniş bilgi için bkz. A. GÜNEŞ, a.g.e., s.20-25.

Osmanlı idarî yapısı içinde en küçük birim ise köydür. XV. ve XVI. asırlarda diğer Osmanlı sancaklarında olduğu gibi, Hüdavendigâr Sancağı'nda da iktisadî ve içtimaî hayatın ağırlık noktasını köyler oluşturuyordu. Köylerin coğrafi konumlarına göre bağlı buldukları idarî birimi de değişebilmektedir. Mesela, Bursa civarındaki köyler doğrudan sancak merkezine bağlı iken, biraz daha uzak bölgeler yine Bursa'ya, ancak bu defa kazalar aracılığı ile bağlanmaktadır.⁹⁴

Reayanın, devlet karşısındaki iradesinin belirebilmesi için kurulan, en önemli teşkilatlardan biri olan köy ve mahalle köy kethüdası tarafından veya nâib tarafından yönetiliyordu.

Osmanlı çağındaki mahalle, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleriyle birlikte ikamet ettikleri; birbirlerini tanıyan, sosyal dayanışma içinde olan yani dinî inanç ve iktisadi faaliyetleri kısaca hayat tarzları aynı olan insanların yaşadığı bir birimdir.⁹⁵

Osmanlı mahalleleri, bu tanıma uygun olarak genellikle câmi ve mescit etrafında oluşan bir yapı arz ediyordu. Bu nedenle olsa gerek, cami veya mescide ismini veren şahsın ismi, çoğu kere mahallenin ismini teşkil ediyordu.⁹⁶ Mahalleler arası etkileşim de mutlaka söz konusudur.⁹⁷ Nitekim Ö. Lütfi Barkan

⁹⁴ Nurcan ABACI: Osmanlı Hukukunun Uygulamasına Yönelik Bir İdari Sosyal Tarih Araştırması, (Bursa Örneği), 1650-1700 A.Ü. 1999 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.89.

⁹⁵ Özer ERGENÇ: "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler" VIII. TT Kongresi, II, 1270.

⁹⁶ A. GÜNEŞ: a.g.e., s.21.

⁹⁷ Osman ÖZSOY: "Osmanlı Toplumunda Mahalleliler Arası Münasebetler", Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, (İstanbul 1998), S.144, s.59.

da Anadolu ve Rumeli'deki pek çok köyün birbirleriyle ticari münasebette olduğunu ve dervişlerin öncülüğünde kurulduğunu ispat etmiştir.⁹⁸

Bu cümleden olmak üzere incelediğimiz 1487, 1521 ve 1574 yıllarına ait defterlerde rastladığımız; Karye-i Nasuh Hacı,⁹⁹ Mahalle-i Kadı Mescidi,¹⁰⁰ Karye-i Muslihiddin,¹⁰¹ Karye-i Saru Hacı,¹⁰² Mahalle-i Kethüda Mescidi¹⁰³ gibi isimleri taşıyan yerleşim birimlerinin dini ünvanı olan kişilerin öncülüğünde kurulduğu düşünülebilir.

Tez konusu nahiyede özellikle nüfusun artış gösterdiği son tahrirde, Padişah hasslarına ait köyler içerisinde Karye-i Despina'de¹⁰⁴ Orta, Çavuş ve Köşeler isimleriyle mukayyed üç mahalleye, zaîm ve sipahiye ait yerlerden Nefs-i Akhisar'da¹⁰⁵ Mahalle-i Cami-i Şerif ve Mahalle-i Kıvâmüddin (Kethüda) olarak kayıtlı iki mahalleye, Karye-i Alperende ise¹⁰⁶ Mahalle-i Kethüda Evrenos ve Mescid-i Şeyh Mahallesi olmak üzere iki mahalleye, Karye-i Muğrı¹⁰⁷ nâm vakf karyede, Mahalle-i Hoca Hasan isminde bir mahalle olmak üzere toplam sekiz mahalleye rastlanılmıştır. Mezkûr mahallelerin nüfus kayıtları ile ilgili bilgiler ileride verilecektir.

---

⁹⁸ Ö.L. BARKAN: "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", 1942, VD., II, 322-325.

⁹⁹ TD. 80, S.158a.

¹⁰⁰ TD. 166, s.85b ve TD. 23, s.190a.

¹⁰¹ TD. 166, s.85b.

¹⁰² TD. 80, s.153a.

¹⁰³ TD. 166, s.185b ve TD. 23, s.190a.

¹⁰⁴ TD. 80, s.147b-148a.

¹⁰⁵ TD. 80, s.150a-151b.

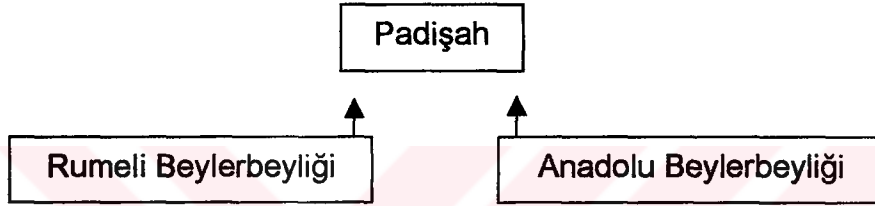
¹⁰⁶ TD. 80, s.157a.

¹⁰⁷ TD. 80, s.157a.

Köy ve mahalle teşkilatının en önemli görevlileri mahalle imamı ve yigitbaşı idi. Mahalle imamı devletin temsilcisi sayılır ve padişahın emirlerini halka duyururdu. Yiğitbaşı, mahalle halkı tarafından seçilir ve güvenliği sağlardı. Köyler köy kethüdası ve Kadının temsilcisi nâip tarafından yönetiliyordu.¹⁰⁸

OSMANLI KLASİK DÖNEMİ TAŞRA TEŞKİLATI ÖZET OLARAK

Bir Şemada Gösterilebilir:

İDARİ BİRİM	YÖNETİCİ	ASAYİŞ	ADALET
Eyalet	Eyalet Beylerbeyi	Subaşı	Kadı
Sancak	Sancak Beyi	Subaşı	Kadı
Kaza	Kadı	Subaşı	Kadı
Köy	Köy Kethüdası ve İmam	Yiğitbaşı	Kadı Naibi

b. Akhisar'ın İdari Durumu

Akhisar merkûm tarihlerde Osmanlı hakimiyetini tanımış olmakla beraber, bu tarihlerden sonra da Türk yurdu olarak kalmıştır. Akhisar halkının 1920 yılına kadar Türk, Rum, Ermeni karışımı olduğu bilinmektedir.¹⁰⁹ Hâlen

¹⁰⁸ Bkz. M.Z. PAKALIN: a.g.e., II, 59 ve III, 637.

¹⁰⁹ XV. ve XVI. asırlarda sayıları çok olmamakla beraber yine bazı köylerde Hıristiyanlara rastlıyoruz; bkz: Nüfus Durumu.

ilçede Bulgaristan'dan, Trabzon'dan, hatta Doğu Anadolu'dan göçmüş birçok göçmen mevcuttur.¹¹⁰

XV. ve XVI. asırlarda Hüdavendigâr Sancağı'na tâbi' olan Akhisar, 1831 Osmanlı nüfus sayımında Kocaeli Sancağı içinde yer almaktaydı. 1899 Devlet Salnamesi'ne göre Kocaeli bağımsız sancağına bağlı Geyve kazasının bir nahiyesi durumunda idi.¹¹¹

Adapazarı ve Geyve kazaları ile aynı yöredeki yerleşim birimleri, (yani Akhisar da) 1892 ile 1899'daki idari taksimatlarını 1916 ve 1918'de de korudular.

Akhisar'a, Sakarya boyunda olduğu için evvelce "Sakarya Akhisarı" veya Geyve'ye bağlı olduğu için "Geyve Akhisarı" da deniyordu.¹¹² 1937'de "Manisa Akhisarı" ile isim karışmasını önlemek için yörede bolca pamuk yetiştirilmesinden ilham alınarak "Pamukova" olarak isim değişikliği yapılmıştır.

Türkiye'nin tarım ovalarının en zenginlerinden biri olan Pamukova, 1946'da Belediye olmuş, 1987'de ilçe olmuş ve 1988'de de ilçe teşkilatı kurularak fiilen göreve başlamıştır. Bugün yüzölçümü 2000 km² olan ilçenin, doğusu ve güneyinde Geyve, batısında Osmaneli (Bilecik'e bağlı) ile İznik, kuzeyinde ise Sapanca ve Kocaeli bulunmaktadır.¹¹³

Pamukova, Sakarya nehrinin sık sık taşkınlıklarına maruz kalır ve bu da yöre büyük zarar meydana getirdi.¹¹⁴

---

¹¹⁰ Ramiz TÜRKMEN, Pamukova, (Ankara 1990), s.69.

¹¹¹ Yurt Ansiklopedisi, 9, s.6458.

¹¹² İnönü Ansiklopedisi, "Akhisar" (İstanbul 1946), I, 332.

¹¹³ Eserini 1890'larda kaleme alan Şemseddin Sâmî meşhûr Kâmus'ul A'lâm adlı kitabında: "Akhisar, Sakarya nehrinin sahil-i yesarında yani garb taraflarında vâki, İzmîd Sancağı'nın Geyve kazasında, nâhiye merkezi bir kasabadır" şeklinde nahiyenin sınırlarını ve idari durumunu yansıtmıştır. (İstanbul 1306), I, 207.

¹¹⁴ Bu bilgilere yaklaşık 500 yıl önce yazılmış olan 80 numaralı Mufassal Tahrir Defterinde de rastlanmaktadır. TD. 80, s.156a.

XIX. ve XX. yüzyıl kaynaklarında, bölgede bol miktarda ipekböcekçiliği yapıldığı¹¹⁵ ve Kurdbelini Köyünde (daha önce derbend idi) işletme imtiyazının İstanbul'dan gelen Ermeni asıllı Osep Ağa'ya verildiği bilinen manganez madeninin çıkarıldığı¹¹⁶ belirtilmekteyse de XV. ve XVI. yüzyıllarda incelediğimiz defterlerde bu hususlarda herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Tez konusu nahiyede, 1574 tarihli defterde tımar teşkilatı içerisinde 32 adet köye rastlanılmıştır. Bugün Pakumova ismiyle anılan ilçenin, toplam 30 köyü olduğu göz önünde bulundurulursa, sınırlarının pek fazla değişmediği kanaatine varılabilir. Ayrıca köy isimlerinin de %50'ye yakını değişmemiş yani 1487-1574 tarihlerindeki isimlerini muhafaza etmiştir.

---

¹¹⁵ Ramiz TÜRKMEN, a.g.e., s.37.

¹¹⁶ Yurt Ansiklopedisi, 9, 6461.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL YAPI, İSKÂN VE NÜFUS

1. Osmanlı Devleti'nde Sosyal Yapı

Osmanlı Devlet sistemi, Kaza birimlerinde yaşayan tebasına farklı mikyaslar kullanarak yaklaşır. Bu anlayışa göre ilk taksimat vergi mükellefiyetine göre, ikincisi kişilerin yaşadıkları yerin özelliğine göre, üçüncüsü hayat tarzlarına göre ve dördüncüsü ise din temeline göredir.¹¹⁷

Vergi mükellefi olup olmama Devlet merkezi tarafından belirlenir ve genel olarak vergi verenler Reaya, muaf olanlar ise Askerî sınıf içinde kabul edilirdi.¹¹⁸ Askerî sınıfın ilk belirgin özelliği devlet için çalışıyor olmaları ve vergiden muaf bulunmalarıydı.¹¹⁹ Bu grubun içinde yer alanlar doğrudan askerlikle uğraşan kimseler olabileceği gibi herhangi bir görev üstlenmiş sıradan memurlar da olabilirdi. Anılan statü, görevin devam etme süresi ile doğrudan bağlantılıydı. Herhangi bir nedenle görevden ayrılan ya da uzaklaştırılan kimse ayrıcalıklarını yitirirdi. Bu iki sınıfın birinden diğerine geçmek,devletin onayı ile olabilirdi. Bu çerçevede Reaya'nın Askerî sınıf mensuplarından ayrılan en önemli niteliği vergi mükellefi olmasıdır.¹²⁰

---

¹¹⁷ Nurcan ABACI, a.g.e., s.79.

¹¹⁸ Osmanlıda vergiden muafiyette Avârızdan, Raiyyet Rûsumundan ve Şer'i vergilerden (cizye, aşar gibi) olmak üzere üç kategori vardır. Avârızdan muafiyet en çok uygulanandı. Raiyyet Rûsumundan muafiyet ise nadir hallerde, fiili askerlik görevi yüklenme karşılığında uygulanırdı. 16. yüzyıldan sonra devlet sadece Avârızdan muafiyet vermeye başlamıştı. Osmanlı Devleti zayıflamaya başladığında, ya da "Klasik" dönem sona erdiğinde bu yapı değişmeye başladı. Zayıflama döneminde devlet pek çok muafiyet tanıdığı gibi, mahalli güç sahiplerine özerklik tanıyan bir konuma geldi. Bkz. H. İNALCIK: "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu" s.598-601.

¹¹⁹ Bu ayrımı yönetenler ve yönetilenler diye de isimlendirmek mümkündür. Bu kanaate göre Askerîler yönetenler sınıfını, Reaya ise yönetilenler sınıfını oluşturmaktadır. Tımar sisteminin gevşemeye başlaması ile beraber Ayanlar grubu da yönetenler sınıfına katılmıştır. Bkz. Y. HALAÇOĞLU: Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, (Ankara 1996), s.77.

¹²⁰ Y. HALAÇOĞLU: a.g.e., s.102.

Kişilerin yaşadıkları yere göre sosyal yapı sınıflandırmasında ortaya çıkan bir diğer grup, şehirli ve köylüler olarak isimlendirilebilir. Şehir ahalisi genellikle ticaret ve zenaatle uğraşır. Genelde esnaf olarak adlandırılan bu halk, devlet ekonomisine pazarlarda sattıkları mallar dolayısıyla verdikleri vergilerle katkıda bulunmuşlar, buna bağlı olarak da "Lonca" adıyla¹²¹ meydana getirdikleri teşkilât sayesinde idarede söz sahibi olmuşlardır.¹²²

Şehir halkından ayrı olarak ve yaşadıkları yere göre sınıflandırmada karşımıza çıkan ikinci grup ise köylülerdir. Bunların üretici sınıf olarak özel bir önemi vardır. Devletin ekonomik yapısı ziraate dayandığından bu işle meşgul olan köylülerin devlet açısından ne kadar önemli olduğu aşikârdır. Bu aynı zamanda bütün sanayi öncesi toplumların anlayışıdır.¹²³ Nitekim Türkiye'mizin ana ekonomik karakteri ve sosyal yapısını Osmanlı dönemi belirlemiştir. Başka bir deyimle, küçük köylü-aile işletmelerine dayanan sosyo-ekonomik yapıyı, Osmanlı mîri toprak rejimi ve çift-hâne sistemine borçluyuz. 1950'ye kadar Türkiye ekonomisi ve mezkûr sosyal yapısı Osmanlı dönemindeki asırlık geleneksel karakterini korumakta idi.¹²⁴

Kişilerin hayat tarzlarına göre yapılan sınıflandırmada ortaya çıkan gruplar ise Göçebeler ve Yerleşiklerdir. Bu sınıflandırmada özellikle Göçebelerin kendine özgü bir yapısı vardır ve aslında bunları ikiye bölmek mümkündür. Bunlardan ilk grup göçebe karakterini devam ettirmekle beraber bir miktarda tarımla uğraşırken, ikinci grupta bulunanlar ise tamamen hayvancılıkla

---

¹²¹ Teorik olarak hemen hemen her üreticinin bağlı bulunduğu lonca, her esnaf grubunun kendi arasında kurduğu bir teşkilat olarak görülmektedir. Geniş bilgi için Bkz. Yusuf EKİNCİ: Ahîlik, Ecdâd Yay. (Ankara 1989), 38, vd.

¹²² Y. HALAÇOĞLU: a.g.e., s.103.

¹²³ Y. HALAÇOĞLU: a.g.e., s.105.

¹²⁴ Halil İNALCIK: "Köy, Köylü ve İmparatorluk" Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi, I. Eren Yay. (İstanbul, 1996), s.1.

geçinirlerdi. Bu ikinci grubun gerek tarımsal gerekse diğer türden ürünleri elde etmek ve ürettiklerini pazarlamak için yerleşiklere ihtiyaç duymaları tabiidir. Ancak yine de ikinci grupta yer alanların sürekli birbirinden ayrı bölgelere gittiklerini düşünmek yanlış olur. Devletin kontrol altına alma eğilimi sonucunda bunlar daha çok yaylak ve kışlak arasında yer değiştiren gruplardı. Bu, devlete göçebeleri kolay kontrol imkanı ve vergilendirmede kolaylık sağladığı gibi sürekli yer değiştirmeleri sonucunda ortaya çıkabilecek güvenlik sorunlarını engelleme şansı da vermekteydi.¹²⁵

Dini teşkilatlanmaya göre yapılan taksimât sonucunda ortaya çıkan gruplar Müslim ve Gayr-i Müslimlerdir. Devletle ilişkilerine göre ya da üretim tarzlarına veya yaşadıkları bölgelere göre belirli bir ayrıma tabi tutulmuş olan devlet halkının ayrıca dini bir ayrıma da tabi tutulmalarının ardında yatan neden, fonksiyonel olmaktan çok dinî bir anlam taşır. Çünkü üretim vb. alanlarda farklı dinden olan kişiler aynı çatı altında bulunmaktadır.¹²⁶

Osmanlı Devleti içerisinde mikro-planda ele aldığımız Akhisar nahiyesi, yukarıda çizdiğimiz genel sosyal yapıya uygun bir kaza görünümündedir.

2. Aksihar'da İskân, Nüfus Ve Sosyal Yapı

a. İskân

Akhisar, tarım üretimi için son derece elverişli topraklara sahip bir ova olması ve bu ovayı çevreleyen kısmen dağlık alanların da hayvancılığa müsait olması sebebiyle, her çağda mühim bir iskân sahası olmuştur. Stratejik açıdan İstanbul'a ve Bursa'ya yakınlığı ve güney sınırını oluşturan Sakarya Nehri mezkûr mahallin önemini daha da artırmıştır.

¹²⁵ Bu konuda ileride tafsilatlı bilgi verilecektir, bkz. Ekonomik durum.

¹²⁶ N. ABACI: a.g.e., s.81.

Selçuklu Devleti inkıraza yüz tuttuğu vakit Moğolların önünden Anadolu'ya "sel gibi akan" Türkmen boyları bilhassa, Batı Anadolu'ya; Bizans sınırına gelmişler¹²⁷ ve kırsal kesime yerleşmeyi tercih etmişlerdir.

Böylece XIII. ve XIV. asırlarda Batı Anadolu, Orta Anadolu'ya nispetle çok kuvvetli bir şekilde türkleşmiştir ki¹²⁸ bu, üzerinde çalıştığımız mezkûr Tahrir Defterleri'nde açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim Akhisar nahiyesi'nde ve makro-planda Hüdavendigâr Sancağı'nda gayr-i müslim nüfus XVI. yüzyıl sonlarına doğru tadrîcen azalmış ve bölge hızla türkleşmiştir. Bu vetire kentlerde, köylere oranla daha hızlıdır.

Akhisar'da Anadolu Selçuklu'ları zamanında sayıları çok az da olsa ilk Türk yerleşim birimlerine rastlanılmaktadır.¹²⁹ Osmanlıların fethinden önce, daha çok gayr-i müslim unsurlarla meskûn olduğu anlaşılan birçok köyün, muhtemelen halkının dağılmasıyla, zamanla müslümanlar tarafından iskan edilmiş olması dikkati çeken önemli bir husustur. Bu durum, önsözde de belirttiğimiz gibi buraların, Osmanlı'dan önce uzun süreli bir Türk hakimiyeti altında kalmamış ve doğrudan Bizans'tan alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı durum Trabzon için de geçerlidir. Bu tür köy isimlerinin Türk fonetiğine uydurulduğu veya eski isimlerinin yerine Türkçe isim verildiği görülmektedir. Mesela 1574 tarihli Mufassal Defter'de "Despine" köyünün ismi zamanla "Fevziye" olmuştur.¹³⁰ Keza, "Kirasiyye" köyü de "Kâzimiye" olarak değiştirilmiştir.¹³¹

---

¹²⁷ Osman TURAN: Selçuklular Zamanında Türkiye, (İstanbul 1971), 505.

¹²⁸ Ö. L. BARKAN: "Tarihî Demografi Araştırmaları", Türkiyet Mecmuası, (İstanbul 1953), X, 11.

¹²⁹ Ramiz TÜRKMEN: a.g.e., s.5.

¹³⁰ TD.80, s.147b

¹³¹ TD. 80, s.157b.

Akhisar'da İskan Yerlerinin Sayısı

Tarih	Köy Meskûn	G. Meskûn	Mezrea Meskûn	G. Meskûn
1487	13	-	3	8
1521	14	-	1	9
1574	32	-	3	11

Yöredeki iskan yerlerini bir tabloda gösterdik. Buradan anlaşılacağı üzere 1487'de 13 meskûn köy, 3 meskûn, 8 gayr-ı meskûn mezrea kayıtlıdır. 1521'de 14 meskûn köy, 1 meskûn, 9 da gayr-ı meskûn mezrea bulunmaktadır. 1574'te ise 32 meskûn köy, 3 meskûn, 11 de gayr-i meskûn mezrea vardır. Köy sayısı artmış ve gayr-ı meskun mezrealardan bazıları, sürgün yapılarak köy haline getirilmiştir.¹³²

b. Mahalleler ve Nüfus Durumu

İncelediğimiz defterlere göre her üç tahrirde de Akhisar'da; nefsi Akhisar olarak geçen ve nahiye merkezi de sayabileceğimiz bu yerde, iki adet mahalle mevcuttur. 1521 tarihinde bu sayı değişmezken, 1574 tarihli Mufassal Deftere göre buna altı mahallenin eklendiği görülmüştür. Nitekim Despina köyünde 3, tımar teşkilatı dışında olması sebebiyle detaylı bilgi vermeye ihtiyaç duymadığımız Muğrı isimindeki vakf köyde bir, son olarak ta Alperen köyünde iki adet mahalle olmak üzere toplam 8 mahalle tespit edilmiştir. Mezkûr mahalleler, içerisinde az da olsa gayr-i müslim barındırır da, isimlerinden de anlaşılacağı üzere müslüman mahallelerdir. Bir başka deyişle Kanuni döneminde mahallelerin durumunda ve sayısında pek fazla bir değişiklik olmazken¹³³ III.

¹³²TD. 111. s. 56b, "Karye-i Köprübaşı ki zimmilerdir. Sakarya Köprüsü maslahatı için sürgün gelmişlerdir.

¹³³ TD. 116, s.85b, TD 111, s.190a.

Murat döneminde mahalle sayılarının ve dolayısıyla nüfusunun arttığı müşahede edilmektedir.¹³⁴

Türk-İslam şehirlerinin başlıca unsuru olan mahalleler, genellikle bir mescidin etrafındaki birçok evden meydana gelirdi.¹³⁵

İşte bütün bu saydığımız özelliklere sahip olan Akhisar'daki mahalleler, genellikle kişi ismi verilen mahalleler olup, buralara adını veren kimseler oraya mescid yaptıran kimseler olduğu gibi mahallelerde türbesi bulunanlar da olmaktadır.

Akhisar Mahalleleri ve Nüfus Durumları

Mahalleler	Hane			Mücerred			Muaf			
	1487	1521	1574	1487	1521	1574	1487	1521	1574	
MUGRI N. AKHISARALPERENDESPINE	Orta	-	-	45	-	-	49	-	-	-
	Çavuş	-	-	22	-	-	26	-	-	1 İmam 1 Kayyım
	Köseler	-	-	38	-	-	57	-	-	1 İmam
MUGRI N. AKHISARALPERENDESPINE	Kethüda Evrenos	-	-	7	-	-	8	-	-	-
	Mescid-i Şeyh	-	-	2	-	-	2	-	-	-
MUGRI N. AKHISARALPERENDESPINE	Mescid-i Kadı ⁴	40	35 ¹	39	7	18	43	2 İmam 1 Hatip 1 Müezzin	1 Hatip 2 Müezzin	1 İmam 1 Hatip
	Kethüda Kıvâmüddin	25	24 ²	47	4	10 ³	51	1 İmam 1 Müezzin	1 İmam	8 Piyade 1 İmam
MUGRI N. AKHISARALPERENDESPINE	Hoca Hasan	-	-	3	-	-	1	-	-	-
Toplam: 8 mahalle		65	59	203	11	28	237	6	4	14

¹³⁴ TD. 80, s.147b ve 157a.

¹³⁵ Ö. ERGENÇ: "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler" VIII. T.T. Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976), Kongreye Sunulan Bildiriler, (Ankara 1981), II, 1270.

¹ Ö.L. BARKAN, MERİÇLİ, a.g.e., s.464'te, 36 demiştir.

² Aynı eser, aynı sayfada bu rakam 25 olarak verilmiştir.

³ Yine mezkûr eserde 43 olarak okunan bu rakamın, bizim 166 numara ve 934/1530 tarihli İcmâl Defteri'ne göre tablodaki gibi olduğu tespit edilmiştir. [TD. 166, s.85b.]

⁴ Bu mahalle 1574 sayımında Cami-i Şerif olarak kayıtlıdır. [TD. 80, s.19a.]

Tabloda da görüldüğü üzere, Akhisar'ın mahalle sayısı 1574 tarihinde; ikiden sekize yükselmiş, hane ve mücerred sayılarında aşırı miktarda artış tespit edilmiştir. Özellikle de mücerred sayısının yaklaşık 9 kat büyümesi nahiyede nüfusun gençleştiğini gösterir. Nitekim, mücerred henüz vergi mükellefi olmamış, bekâr kimseyi ifade etmektedir. Mücerredlerin bu kadar artması, (işsizlik gibi) bazı problemleri doğursa da ileride vergi hanesi oluşturacak ve kaza nüfusu artacaktır.¹³⁶

Akhisar mahalleleri içinde nüfusu en kalabalık mahalleler, Mescid-i Kadı ve Kethüda Kıvamüddin mahalleleridir. Buna gerekçe olarak, buralarda birer cami bulunduğu ve pazar kurulduğu öne sürülebilir.¹³⁷

Netice olarak, nüfus toplamında bir artışın meydana geldiği anlaşılmaktadır. Gerçekten de 1487'ye oranla 1574'teki hane sayısı artışı % 270'dir.¹³⁸

Mahallelerin Nüfus Durumu¹³⁹

Tarih	1487 ^a	1523 ^a	1574 ^a
Hane	65	59	203
Tahminî Nüfus	336+6 ^b	323+4 ^b	1252+14 ^b
Artış Nispeti		%4.3 azalmış	%270

¹³⁶ Hane, mücerred ve muaf kavramları hakkında ileride bilgi verilecektir.

¹³⁷ TD. 80, s.151a.

¹³⁸ Hane sayılarına muaf ve mücerredler de eklenilmiştir.

¹³⁹ 1990 yılı nüfus sayımına göre Pamukova merkezde, (Elperek, Cumhuriyet ve Yenice mahallelerinde) 10.075 kişi yaşamaktadır.

^a Nüfus hesaplaması yapılırken Ömer Lütfi BARKAN'ın tavsiye ettiği ve geleneksel haline gelen, çok rağbet gören, 5 nüfus çarpanını hane sayısı ile çarpıp, mücerred ve muaf sayısını elde edilen rakama ekleyerek hesaplama yapılmıştır, Geniş Bilgi için Bkz. Nejat GÖYÜNÇ: "Hane Deyimi Hakkında", TD, (İstanbul 1979), XXXII, 331-348

^b Burada ikinci rakam muaf sayısını belirtir.

c. Köyler ve Nüfus Durumu

Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik tarihini inceleyebilmek için nüfus ve vergi sayımları ile ilgili belgeleri yani Tahrir Defterleri'nin önemini zikretmiştik. Bu defterlerden irili ufaklı olmak üzere sadece TKGM-KKA'da 2322 adet cilt¹⁴⁰ bulunmaktadır. Yalnız bunlar, bugünkü anlamda istatistikî sonuçları içermemektedir. Öncelikle bu sayımlar askerî ve mali maksatlarla ve vergi mükelleflerinin sayılarının tespiti için yapıldığından bazen endişe ve hoşnutsuzluğa yol açabildiği gibi¹⁴¹ sadece erkek nüfusun kayda geçirilmesi, kadın ve 14 yaşından küçük çocukların yazılmaması¹⁴² da nüfusun tespitinde zorluk çıkarmaktadır. Osmanlı tarihi ile ilgili nüfus hesaplamaları "hane" sayısına dayanılarak yapılır. Burada söz konusu olan "hane", tahrir sonucunda belirlenen vergi mükelleflerine işaret eder. Tahminler genel olarak 5 ila 9 kişi arasında değişmektedir, ancak Farsça'dan, Türkçe'ye geçen ve sözlükte ev, bina, ikametgâh gibi anlamlara gelen bu terimin kaç kişi olarak kabul edilmesi gerektiği konusunda bir fikir birliği yoktur.¹⁴³

Bilindiği gibi, nüfus tahminlerinde hane, muaf ve mücerred olmak üzere üç unsur bulunmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi hane konusunda ve yine muaf üzerinde farklı yorumlar yapılmıştır. Araştırmamız sürecinde bir bakıma bunların, aileye tekâbül ettiği söylenebilir. Mücerred ise genellikle kisbe kâdir,

¹⁴⁰Yavuz YEŞİLYILMAZ: "İmparatorluktan Günümüze Yaşayan Arşivlerimiz Ve Bilgi ve Belgelerle Bilgisayar Uygulamaları", I. Milli Arşiv Şûrası, (20-21 Nisan 1998, Ankara) s.1.

¹⁴¹M. DUVERGER: Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş, Terc. Ünsal Oskay, (İstanbul 1990), s.108-109'dan naklen A. GÜNEŞ: a.g.e., s.11.

¹⁴²Ö.L. BARKAN: "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri" I.Ü.İ.F.M., II/1 (İstanbul 1940), 20-60; Ö.L. BARKAN, MERİÇLİ: a.g.e., 4; Mehmet ÖZ: "Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus", Bellefen, (1993), 219, 517.

¹⁴³Konu ile ilgili olarak ortaya çıkan yaklaşımlar, N. GÖYÜNÇ: a.g.m., s.331 v.d.'de değerlendirildiği gibi, A. GÜNEŞ: a.g.e., s.13-15'te özetlenmiştir.

bekâr erkekleri göstermektedir.¹⁴⁴ Defterlerde genellikle bazen "el-muâfiye" başlığı altında toplu olarak yazılan, bazen de imam, hatip, müezzin, müselleme, piyade, âma, pir-i fanî gibi terimlerle yaptığı işleri veya statüsü belirtilen kişiler vardır. Osmanlı vergi sisteminde vergiden muafiyetin üç kademesi vardır:

- 1) Avârizdan muaf
- 2) Raiyyet rûsûmundan muaf
- 3) Şer'î vergilerden muaf.¹⁴⁵

Bu münferid muaf zümrelerin tamamı ya da bir kısmının aile sahibi olup olmadıkları tartışılmakta olup genelde (pir-i fani dışında) hakikî hâne olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁶ Biz de bu çalışmamızda nüfus miktarına, muafıları ekleyerek neticeye varmaya çalıştık.

Çalışmamızı yaparken Akhisar nahiyesi'nde aşağıdaki tabloda, geliri has, zeamet ve timara tahsis edilmiş bulunan iskân mahalleri ile geliri mülk olarak verilmiş köy ve mezrealara değinilmiş olup, geliri vakfa tahsis olunmuş iskan mahallerine yer verilmemiştir.

---

¹⁴⁴ Ö.L. BARKAN, Kanunlar, Hüdavendigâr Livası Kanunnamesi, 2, mad:2; "Nesi-i reayadan ehl-i kisb olmayan mücerredlerden nesne alınmaz, defterde mücerred kayd olunan kimesne tehhül etse bennak resmi alınur.,

¹⁴⁵ Osmanlı Vergi Sisteminde muaflik meselesi için bkz. H. İNALCIK: "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", Bellekten, XXIII, 92, 598-600, Bkz. bizim 118. dipnot.

¹⁴⁶ A. GÜNEŞ: a.g.e., s.13.

Akhisar'da Padişah Haslarına Ait Köyler ve Nüfus Durumu

No	Köyler	Hane			Mücerred			Muaf		
		1487	1521	1574	1487	1521	1574	1487	1521	1574
1	Despine	13 ^a (12 g.m.)	30 (22 g.m.)	105	4 g.m.	5 (4 g.m.)	132	-	1 İmam	2 İmam 2 Kayyım
2	Anahor	5 ^b (4 g.m.)	6 (2 g.m.)	6 (1. g.m.)	-	-	13 (3 g.m.)	2 Ortakçı	-	-
3	Eğriçay ^d	1	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Kirasiyye	11	27	31	1	6	50	-	1 İmam	3 Piyade
5	Nasuh-Hacı			23 ^c			40 ^c			1 İmam
6	Kulağuzlar			1			2			-
Toplam		30	63	166	5	11	237	2	2	7

^a g.m.= gayr-i müslim, (13 hane'nin 12'si gayr-i müslim'dir.)

^b Barkan-Meriçli, 7 olarak vermiş. (s.500)

^c Barkan-Meriçli bu rakamları 25-41 olarak belirtmiş ancak, doğrusu tablodaki gibi olacaktır.

^d Defterlerde Anahor ve Eğriçay birlikte zikredilmiştir. "Karye-i Anahor maa mezrea-i Eğriçay" [TD. 80, s.149a]

Gelirleri Zaim ve Sipahi Tımarlarına Ait Köylerin Nüfus Durumları

No	Köyler ve Mezrealar	Hane			Mücerred			Muaf		
		1487	1521	1574	1487	1521	1574	1487	1521	1574
1	Nefs-i Akhisar	65	59*	86	11	38**	94	8 ^a	4 ^b	11 ^c
2	Oruçlu maa Muslihiddin	14	10	11	3	9	15	1 İmam	-	1 İmam 1 Piyade
3	Melekşah maa Emreler	39	39	9	11	18	7	-	-	1 İmam
4	Yaycılar			5			6			-
5	Saruhan			2			4			-
6	Bulduk			14			6			-
7	Mağrib			21***			17***			1 Piyade
8	Şihlar			4			9			-
9	Adiller			3			8			-
10	Akçakaya (Hisseleri ile)	24	32	4	1	11	9			1 İmam
11	Ali Beğlü			15			25			-
12	Saru Hacı			9			9			2 Piyade
13	İsa Bali			29			50			-
14	Murad Beğ ve Altuntaş-1 D.	13	5	25	5	5	18	-	-	1 İmam 1A'ma 1 Piyade 2 Sipahizade
15	Özbek	6	12	5	2	11	10	-	-	1 Ortakçı
16	Çerkeşlü maa Akça	6	Hâliye	12	1	Haliye	12	-	-	-

17	Karakilise	-	-	5	-	-	2	-	-	3 Piyade
18	Çit (hisse) Timurtaş	-	-	7	-	-	10	-	-	-
19	Alperen	-	-	52	-	1	33	-	1 İmam	1 İmam
20	Taycık	10	9	Haliye	2	12	-	-	-	-
21	Beğlik	5	5	-	1	-	-	-	-	-
22	Despine-i Diğer	10	6	-	3	6	-	1 İmam	-	-
23	Köprübaşı	10 g.m.	?	-	-	?	-	-	-	-
24	Derbend-i Kurdeleni	-	-	133**** nefer (g.m.)	-	-	-	-	-	-
25	Haydar	2	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Dedekayası	-	-	26	-	-	31	-	-	-
Toplam		194	187	477	40	111	375	10	5	34

a), b) ve c) deki muafların statüsü mahalle kısmında belirtilmiştir.

* Barkan-Meriçli 61 olarak vermiştir. a.g.e., s.500.

** Barkan-Meriçli 61 olarak vermiştir. a.g.e., s.500.

*** Barkan-Meriçli bu rakamı 15-28 olarak vermiştir. a.g.e., s.500.

**** Barkan-Meriçli D. Kurdeleni'ni tabloya dahil etmemiştir. a.g.e., s.500.

Mülk Köyler ve Nüfus Durumları

No	Köyler	Hane			Mücerred			Muaf		
		1487	1521	1574	1487	1521	1574	1487	1521	1574
1	Çardak ¹⁴⁷	81 (74 g.m.)	87 (62 g.m.)	198 (82 g.m.)	-	21 (11 g.m.)	109 (14 g.m.)	-	-	-
2	Aslıhan	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		84	87	198	-	21	109	-	-	-

Köylerin Toplam Vergi Nüfusu

Tarih	1487	1521	1574
Hane	308	337	841
Mücerred+Muaf	45+12	143+7	755+41
Tahmini Vergi Nüfusu*	1597	1835	5001
Artış Nispeti		%14.9	%172.5

c.1) Müslüman Nüfus

Tahrir Defterleri'nde elde edilen bilgilerin tablolara yansımalarıyla da anlaşıldığı üzere, Akhisar nahiyesi'nde Müslüman nüfus her üç tahrirde de büyük çoğunluğu teşkil etmektedir.

J. Lefort, (1997, 117)'ye göre bölgenin XV. yüzyılın sonunda ve belki de XIV. yüzyıldan beri türkleşmiş olabileceği düşünülebilir.

¹⁴⁷ Bu köyün gelirini İ. BELDICEANU-STEINHERR: "Bitinya'da Gayrimüslim Nüfus", Osmanlı Beyliği (1300-1389), Çev. G.Ç. Güren v.d, Tarih Vakfı Yay, (İstanbul 1994), s.20-21'de 1487 yılına ait verdiği tabloda Padişah hasları arasında zikrederek gayr-i müslim nüfusun da 76 hane olduğunu beyan etmiştir. Bize göre doğrusu yukarıdaki gibidir.

* Bu genel toplamda müslim-gayr-i müslim ayrımı yapılmamıştır. Ayrıca, yine Hanex5 ve çıkan rakama mücerred ve muafı ekleme formülüne göre sonuca varmaya çalıştık. (1990 yılı nüfus sayımına göre, nahiyede toplam nüfus 21.021 olarak tespit edilmiştir.)

Osmanlılar tarafından fethedilen şehirler başlıca şu üç merhaleden geçerek türkleşip islamlaşmıştı.

1) Serbest ve mecburi iskânlarla Türk-Müslüman nüfusun artırılması

2) Cami, tekke, hamam, imaret gibi vakıf müesseseleri ile kültür hakimiyetinin sağlanması

3) Ekonomik hakimiyetin elde edilmesi ile ticaret ve sanayiın Türklerin kontrolüne geçmesi.¹⁴⁸

Akhisar'ın her üç maddeye de uygunluk göstererek hızla müslümanlaştığı görülmektedir. Nahiyede, Despina, Anahor ve Çardak köyleri ve Derbend-i Kurdbeleri hariç bütün köyler ve daha evvel üzerinde durduğumuz mahallelerin tamamı Türk-Müslüman ailelerden müteşekkildir. 1487'de müslüman hane sayısı 218 iken, 1521'de 251 olmuş, 1574'te ise 625 haneye çıkmıştır. Mücerred sayısı ise 1487'de 41 iken, 1521'de 128 olmuş 1574'te ise 704'e yükselmiştir. Müslüman hane sayısı 1487 ile 1574 yılları arasında %186.6 artarken, mücerred sayısı da %1617 oranında artış göstermiştir.

c.2) Gayr-i Müslim Nüfus

Bu bölgede gayr-i müslimlerden söz ederken iki ana grup üzerinde durmak gerekir: Rumlar ve Ermeniler.

Rumlar buraların eski sakinleridir. Fetihden sonra başta Osman Gazi olmak üzere Rumlara ve diğer Hıristiyanlara son derece adil davrandıkları biliniyor. Cizye ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmek şartıyla bu gayr-i müslim

¹⁴⁸Osman ÇETİN: Anadolu'da İslamiyetin Yayılması, (İstanbul 1981), s.97-102'den naklen Osman ÇETİN: "Sicillere Göre Bursa'da..." TTK, (Ankara 1994), s.16.

kitle, devletin himayesinden yararlanıyor, işlerini ve ibaretlerini serbestçe yapabiliyordu. Müslümanlar gibi onlar da vakıf kurabiliyordu.¹⁴⁹

Ermeniler ise muhtemelen Anadolu'nun muhtelif yerlerinden batıya, Osmanlı topraklarına göç eden kimselerdi.¹⁵⁰ Bunlar da her türlü hakka sahipti. Çünkü kâinatın özü olan insana hizmet anlayışının gereği olarak, müslim-gayr-i müslim ayrımı yapılmaksızın herkese hizmet etme noktasının ele alındığı bir gerçektir.¹⁵¹

Özellikle Akhisar'daki gayr-i müslim nüfusun bir bölümünü sürgünler, tarlalarda çalıştırılmak üzere satın alınmış köleler ya da çevredeki vakıf topraklarından göç etmiş insanlar oluşturur. Mesela; Köprübaşındaki Hıristiyanlar Orhan Bey vakfiyesine ait Tepecik'ten gelmişlerdir.¹⁵²

Nahiyede 1487 tahririne göre, götürü bir para karşılığında, boş kalmış bir araziyi işleyen Hıristiyan (ya da Müslüman) çiftçi olan "kesimci"ye rastlıyoruz. TD. 23'e göre kesimciler, özellikle başka yerlere gitmiş veya ölmüş olan ellicilerin yerlerini doldururlar.¹⁵³ Konuyla ilgili Hıristiyan Kesimciler Despina köyünde bulunmaktadır.¹⁵⁴ Despina ve Çardak köylerinde ayrıca ellici Hıristiyanların da bulunduğu görülmüş ancak mevcut isimler içerisinde belki de sonradan ihtida etmiş olan (baba adı Abdullah) müslüman isimlere rastlanmıştır.

¹⁴⁹ Osman ÇETİN: a.g.e., s.25-26; Halil ÇİN, A. AKGÜNDÜZ: Türk Hukuk Tarihi, (Konya 1989), II, 315-317.

¹⁵⁰ O. ÇETİN: a.g.e., s.26-27.

¹⁵¹ Mehmet ŞEKER: "Fatih Vakfiyesine Göre XV. Yüzyıl Osmanlı Yapısı", Bellekten, (1993), LVII, 219, 506.

¹⁵² Barkan-Meriçli, a.g.e., s.49.

¹⁵³ Ellici, kesimci ve ortakçı konusunda ileride bilgi verilecektir.

¹⁵⁴ TD. 23, s.203b.; TD. 111, s.8a.

Tahrir Defterleri'nde gayr-i müslimleri ifade eden; gebr, kâfir, zimmî ya da haracgüzar gibi niteleyici bir sıfat bulunmadığından defterlerdeki Hıristiyanları, Müslümanlardan ayırmak çok zordur.

Aşıkpaşazade'nin de te'yidiyle Hıristiyan köyü olduğunu bildiğimiz Çardak Köyünde¹⁵⁵ vergi mükelleflerinin bazıları Hıristiyan adı taşıırken oğulları Türk-Müslüman adı taşımaktadır. Sık sık da bunun tersi olmuştur.

Akhisar'da, Despina, Anahor ve Çardak olmak üzere üç, Derbend-i Kurdbeleni'ni de sayarsak dört köyde Hıristiyanlar mevcuttur. Mezkûr köylerde 1487'de 90 hane, 4 mücerred vardır. 1521'de 96 hane 15 mücerred variken, 1574'te 84 hane (133 nefer Derbend-i Kurdbeleni'ndekiler hariç) 15 mücerred kayıtlıdır.¹⁵⁶

Görüldüğü gibi Müslüman nüfusu hızla artarken gayr-i müslim nüfusta, buna oranla fazla bir artış kaydedilmemiştir. Gayr-i müslim nüfusta, tablodan da görüldüğü üzere Despina ve Anahor'da tedricen azalma görülürken Çardak köyünde bir artış söz konusudur ki bu da, nahiyede mezkûr zümrenin nüfus dengesini korumasına yaramıştır.

Netice olarak, nahiyenin genelinde 1487-1574 yılları arasında, devletin genelinde olduğu gibi büyük miktarda nüfus artışı yaşanmıştır. Bilindiği gibi XV. yüzyılın ortaları ile XVI. yüzyılın ortaları arasında en belirgin dönemini yaşayan

¹⁵⁵ Aşıkpaşazâde: Tevârih-i Âl-i Osman, (İstanbul 1332), Matbaa-i Âmiri, 76-77; Akhisar nevâhisinde Çardak köyü diler, bir kâfir köyü vardı..."

¹⁵⁶ 1870 Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesine göre ise Akhisar'da erkek nüfus; müslim: 3.898, gayr-i müslim: 1.967, olmak üzere toplam 5.865 olduğu bilinmektedir, Yurt Ansiklopedisi, 9, 6458.

"klasik" Osmanlı yapıları değişmeye yüz tutmuştur.¹⁵⁷ Bu değişikliğe sebep olan unsurlardan ve XVI. yüzyıl sonlarında Anadolu'da çıkan Celâli hareketlerinin başta gelen sebeplerinden biri -özellikle tez konusu nahiyede de bâriz olarak görülen- XVI. yüzyılın ikinci yarısında tespit olunan nüfus artışı olduğu kanaati yaygındır.¹⁵⁸

Özellikle Tahrir Defterlerine dayanan diğer bazı araştırmalarda da XVI. yüzyıl başları ile son çeyreği arasında yüzde yüze varan bir nüfus artışı tespit edilmiştir.¹⁵⁹

Akhisar nahiyesi'nde de müşahede edilen bu nüfus artışı Hüdavendigâr Sancağına tâbî' hemen hemen bütün kazalarda yüzde yüzün üzerinde olarak görülmektedir.¹⁶⁰

---

¹⁵⁷ Mehmet ÖZ: Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları, Dergâh Yay., (İstanbul 1997), s.42.

¹⁵⁸ Nüfus artışı ve buna paralel olarak ekilebilir toprak miktarındaki artışın çok yetersiz olduğu Ö.L. BARKAN tarafından da ortaya konmuştur; "Tarihi Demografi Araştırmaları..." Türkiyat Mecmuası, (İstanbul 1953), X, 20-21.

¹⁵⁹ Mesela bkz. B. YEDİILDIZ, Ordu Kazası Sosyal Tarihi, (1455-1613), (Ankara 1985), s.133; M.F. EMECEN, XVI. Asırda Manisa Kazası, (Ankara 1989), s.243; M.A. ÜNAL, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, (Ankara 1989), s.101; M. ÖZ, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus" (1485-1576), (Ankara 1993), Belleten, LVII, 219, 526-527.

¹⁶⁰ BARKAN, MERİÇLİ, a.g.e., 148 vd.

Bu noktada Osmanlı Devleti'ni XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zor durumlara düşüren eşkıyalık hareketlerinin sebeplerinden biriyle yani işsizlikle karşılaşıyoruz. Büyük çaptaki nüfus atışı ve buna mukabil ziraî üretimdeki artışın buna yetişememesi, kır kesiminden kentlere göç olmasına sebebiyet vermiştir.¹⁶¹

---

¹⁶¹ M. ÖZ: a.g.e., s.41.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EKONOMİK DURUM VE ZİRAAT HAYATI

1. Ekonomik Durum

Akhisar, daha önce belirtildiği gibi ilk çağlardan hatta prehistorik devirlerden beri önemli merkezlerden olmaya devam edegelmiştir. Sakarya Irmağı sınırında olması ile tarıma elverişliliği ve özellikle İstanbul'a yakınlığı ile pazar yeri olma özelliğinden çok transit ticaretin yapıldığı bir merkez olması, nahiyenin önemini daha da artırmıştır.

XV. ve XVI. asır Osmanlı Devleti'ndeki herhangi bir bölgeyi ayrıntılı bir şekilde incelemek ve nüfus ve sosyo-ekonomik yapıya ilişkin araştırma yapmak isteyen bir tarihçinin müracaat edeceği en önemli kaynaklar şüphesiz ki Tahrir Defterleridir.¹⁶²

Gerçekten, özellikle içtimai müesseselerin, idari teşkilatın veya iktisadi meselelerin tarihi ile meşgul olan tarihçiler, basit kayd ve müşahedeler ya da müphem tariflerle yetinmeyip, hadiseleri rakamlarla ölçmek ve mukayese etmek, haritaya dökmek onların zaman ve mekan içindeki yerlerini, önemlerini ve gelişim süreçlerini tespit edebilecek şekilde tablo ve grafik gibi istatistik metodlarını kullanmak durumundadır.¹⁶³

Böylece Tahrir Defterleri üzerinde yapılan bu istatistiki çalışmalar sayesinde imparatorluk denilen bu muazzam makinanın çarklarının nasıl

---

¹⁶²Mehmet ÖZ, Tahrir Defterinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler. Vakıflar Dergisi XXII. (Ankara, 1991), s. 429-439

¹⁶³Ö. Lütfi BARKAN, "Tahrir Defterleri'nin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma." IV. T.T. Kongresi (Ankara, 1952), s.291.

işlediğini anlamış ve bu emsalsiz tarihi kaynakların kıymetini idrak etmiş olacağız.¹⁶⁴

Konumuz açısından ise 1487, 1521 ve 1574 tarihli Mufassal Tahrir Defterleri'ndeki ekonomik ve sosyal hayata ait bilgiler nahiyenin XV. ve XVI. yüzyıllarındaki durumunu büyük ölçüde aydınlatacak durumdadır.

A. Ziraat Hayatı

a. Ziraat Sahaları

a.1. Çiftlik: Osmanlı Devleti'nde arazi üç şekilde bulunabilirdi: **Mülk, vakıf, miri** (devlete ait) araziler.

Mülk Arazi rakabesi (çıplak mülkiyeti) şahıslara ait olup tasarrufu ise bazen şahıslara bazen de devlete ait olduğu hallerde, mülk sahibi, toprağın Şer'i vergilerini almakla yetinirdi. Bu tür araziler daha çok Anadolu'da bulunuyordu. Bir çoğu Selçuklular zamanında mülk olarak verilmişti. Fethedilen yerlerdeki mülkiyet hakkına dokunulmamıştır.

Vakıf Arazi ise toprağın tasarrufu ve gelirlerinden faydalanma, vakfedilen maksada ait idi. Rakabe kimsenin değildir.¹⁶⁵

XVI. yüzyılda vakıf gelirleri toplam vergi gelirinin %12'si gibi mühim bir meblağ teşkil etmekte idi.¹⁶⁶

---

¹⁶⁴ Ö. L. BARKAN a.g.e. s.293

¹⁶⁵ Mithad SERTOĞLU, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", IV. TTK, (Ankara 1967), s.282

¹⁶⁶ Ö. L. BARKAN "Tımar" İ.A. XII / I, 288

Biz bu çalışmamızda Akhisar nahiyesi'nin vakıf arazisi üzerinde durmayacağız.

Miri arazi, Hıristiyanlardan feth olunmuş ve rakabesi devlete ait olan topraklardır. Fakat bunların tasarruf hakkı tapu resmi denilen peşin bir kira bedeli alındıktan sonra, daimi ve irsi bir nevi kiracılık sözleşmesiyle reaya bırakılmıştır.¹⁶⁷ Ayrıca bu toprakları ekip biçen reaya resm-i çift vergisini de öderlerdi. Reaya köyünü terkedip toprağını boş bırakamaz, başka bir sanatla uğraşamazdı. Böyle bir durumda **çift bozan** vergisi ödemekle mükellef olurdu. Köylünün elindeki topraklar bir çiftçi ailesinin işleyeceği büyüklükteki parçalara ayrılmıştı. Bunlara **çift** veya **çiftlik** deniliyordu. Çiftlik, ziraat yapılan yer anlamında ve genellikle, bir çift öküzün işleyebileceği arazi olarak tanımlanmıştır.¹⁶⁸

XVI. asırda ziraat sahaları tasarruf şekilleri, miktar ve ölçülerine göre "çift" (çiftlik), "nim çift" , "zemin" gibi adlarla Tahrir Defterlerinde belirtilmektedir. Bir çiftliğin ölçüsü ise toprağın istihsal kabiliyetine ve bölgelerin hususiyetlerine göre değişiklik arzeder.

Mesela; Hüdavendigâr Sancağı'na bağlı olan, Akhisar nahiyesi'nde iyi kalitede (a'lâ) topraktan 70-80, orta halli (mutavassıt'ul-hâl) topraktan 100 ve düşük kalitede (ednâ) topraktan 130-150 dönüm yer bir çiftlik itibar ediyordu.¹⁶⁹ Dağlık yerlerde çiftlik hesabı yoktur. Bir dönüm, boyu ve genişliği kırkar adım

---

¹⁶⁷ Ö. L. BARKAN, "Çiftlik", İ.A. III, 392

¹⁶⁸ Bu konuda daha önce tez konusu nahiyeye ile de ilgili olmak kaydıyla bilgi verilmiştir. Halil İNALCIK, "Osmanlılarda Raiyyet Rusümü", Belleten, (Ankara 1959), XXIII / 92, 582

¹⁶⁹ BARKAN, Kanunları, 1,2,6

olan saha olarak tarif olunmuştur.(Bugün 1 dönüm=1000 m²olarak kabul edilir.)

170

Defterlerde “**Hassa çiftlik**” kaydıyla geçen ve genellikle çiftlik kadar yeri ihtiva eden bu çiftlikler sipahinin kendi nam ve hesabına işlettiği ve fakat mülk statüsünde bulunmayan toprak parçalarıdır. Barkan’a göre ilk zamanlardaki önemini gittikçe kaybeden bu çiftliklere XVI. asırda pek az rastlanmaktadır.¹⁷¹

Barkan’ın bu görüşünü Akhisar nahiyesi’ndeki Hassa çiftliklerinin XVI. yüzyıla kadar azalışı desteklemektedir. Nitekim 1487’de 14 adet hassa, 8 adet çiftlik-i muattal varken 1521’de 3’ü hassa, 1’de çiftlik-i muattal bulunmaktaydı. 1574’te ise, sadece bir hassa çiftlik kayıtlıdır. Ayrıca nüfus artarken çift tasarruf edenlerin nisbetinde, bazı köylerde büyük, bazı köylerde kısmi azalma meydana gelmiştir. Mesala, Akçakaya karyesinde 1481 yılında hane sayısı 24, tam çift sayısı 3 iken; 1521 yılında hane sayısı 32’ye çıkar ve tam çift ise 2’ye nim-çift de 9’dan 12’ye düşer. Bu konuda ileride detaylı bilgi verilecektir. (Bkz. s.61 ve 62)

Bu değişikliklerin sebebi, tam çift sayısındaki azalmadan da anlaşılacağı üzere nüfus artışı sebebiyle çiftliklerin irsen intikali ve küçülmesidir.

a.2) Mezrea (Ekinlik): Doğrudan bir yerleşme yeri olmayıp bir köyün veya kasabanın ekinliği olan ayrı bir yöredir. Ancak zamanla buralarda iskan

---

¹⁷⁰H. İNALCIK a.g.m., s.582

¹⁷¹ Ö.L. BARKAN, “Osmanlı Devleti’nde Çiftçinin Hukuk Statüsü” Toplu Eserler I, s.756-57

yapılmış ve köy haline getirilmiştir.¹⁷² Bazı mezrealar, tımar sahipleri, tarafından üzerine hariç reaya yerleştirilmek suretiyle şenlendirilmiştir.¹⁷³

Akhisar nahiyesinde bu tanıma uyan birçok mezrea mevcuttur.¹⁷⁴

Bu mezrealar umumiyetle evvelce meskun iken zamanla ahalisi dağılmış yerlerdir.¹⁷⁵

Akhisar nahiyesi`nde bazı yerlerin , Sakarya Nehri'ne sınır olması sebebiyle nehrin taşması neticesinde "haliye" (boş arazi) olarak nitelendirildiği görülmektedir.¹⁷⁶

Fakat, üzerinde çalıştığımız defterlerde mezrea kelimesi daha çok ahalisi olan ve dolayısıyla da vergiye tabi` yerler olarak kullanılmıştır.

Nahiyeye 1574'te aşırı nüfus artışına binaen yeni köy ve mezrealar katılmış ve bu tarihte 32 meskun köy; 3'ü meskun 11'i de gayr-i meskun mezrea kayıtlıdır. Nahiyedeki mezrea ve köy sıralaması, ilk iki sayımda birkaç istisna dışında aynı olup coğrafi yönden de tutarlıdır.

Son tahrirde (1574) ise köylerin sıralaması değişmiş olup belki de il yazıcı köyleri daha değişik bir sıralamayla gezmiştir.

---

¹⁷² Tuncer BAYKARA, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I* (1988, Ankara), s.42.

¹⁷³ Yuzo NAGATA, "16. yüzyılda Manisa Köyleri" *TD. XXXII*, 731-758

¹⁷⁴ *TD. 80. S. 152a* "Karye-i Alperen, Sabıkan mezrea imiş," *TD. 111 S. 55a*, "Mezrea-i Çerkeşlü, Elliciler yeridir."

¹⁷⁵ H. İNALCIK, *Suret-i Defter-i Avanid, Giriş S.XXIX*

¹⁷⁶ *TD. 80. S:156a*

Biz köylerin ve mezreaların sıralamasını tımar, zeamet, emlak kategorisini esas alarak yaptık.

Akhisar'da Mezrealar Ve Gelirleri (Akçe)

No	Mezrea	1487	1521	1574
1	Karakilise	210	210	210
2	Misri Hatun	300	300	300
3	Serasker	1997	1731	1000
4	Haydar ¹⁷⁷	2416	2416	2700
5	Beğlik	613	913	1500
6	Nekkarezen	700	945	945
7	Aslıhan	1150	1250	1250
8	Duşbudak		800	-
9	Özbek v.d.	4530	5024	-
10	Küçük Orman			(910)
11	Küçük Orman			
12	Nalband yeri			300
13	Kul tımarı			321
14	Kul yeri			535
15	Dede kayası ¹⁷⁸			200
16	Alperen	210	210	-
	TOPLAM	13613	15320	10244

¹⁷⁷ Bu mezreanın hasılatı BARKAN tarafından yanlış verilmiştir. (3216-3216-3700) demiş doğrusu bu şekildedir.

¹⁷⁸ Bu mezrea Akhisar nahiyesine yazılmış 200 akçe hasıllı bir mezrea olup, Geyve kazasına tashihen yazılmasının ferman olduğuna dair tarihi okunamayan (yırtık) bir derkenar vardır.

Mezrealardan elde edilen gelirler de diğer gelirler gibi sipahi tımarı içersinde yer almaktadır. Mezreanın bulunduğu yerdeki köyün hasılını (vergi gelirini) tasarruf eden sipahinin dirliği içersinde çok defa mezrea geliri de bulunmaktadır.

Akhisar nahiyesi'nde mezreaların geliri Tabloda da görüldüğü gibi 1521'de %12.5 oranında artmışsa da istisnalar hariç bin akçeyi geçmemiştir. 1574 sayımında ise, mezrea sayıları artarken gelirinde, 1521 sayımına göre %33 azalma görülmüştür. Mezkûr mezreaların gelirleri tımar sahiplerine yazılmıştır. Nitekim hangi tımar sahibine yazılmışsa öşrünü o alırdı. İncelediğimiz üç tahrir defterinde de "Mezrea-ı Karakilise bir çiftlik yerdir."¹⁷⁹ şeklinde kaydedilerek ne miktar toprak olduğu ve kimin tarafından işlendiği açıkça belirtilmiştir. Tablodan da görüleceği gibi mezrea isimleri köy isimleri gibi değişmemiş ancak nüfusun artışına müteakip yeni yerleşim birimleri açılmıştır. Meskûn mezreaların, hane kaydı ile ilgili bilgiler nüfusu gösteren tabloda belirtildiği için burada ayrıca değinilmemiştir.

Mezrealardan bazıları (Özbek, Alperen gibi) 1574'te karye olarak yazıldığı için nüfus durumları ve hâsılları ilgili kısımda belirtilmiştir. (Bkz. s.43 ve 62)

b. Ziraî Kesimde Çalışanların Hukukî Statüsü Ve Toprak Tasarrufu

Bilindiği gibi, buldukları köylerin tasarruf şekline göre "tımâr", "has" veya "vakıf raiyyeti" olarak adlandırılan çiftçilerin tasarrufundaki toprak miktarı ve medeni halleri, onların sahib-i arza karşı hukukî ve iktisadî mükellefiyetlerine de delâlet etmekteydi. Gerçekten "hane" olarak kaydedilenler toprak durumuna

¹⁷⁹TD. 111, s.47b

göre özellikle belirtilir, ellerinde toprak bulunmayan veya çok az miktarda toprak bulunan evli şahıslar "bennak" adı altında toplanmıştır.¹⁸⁰

Köylerin zeamet-tımar veya vakıf-mülk olarak tasarruf edilmesi raiyyetin mükellefiyeti bakımından fark etmiyordu. Raiyyet-çiftçi normal rüsûm ve öşrünü köylerin tasarruf şekli ne olursa ödemekte idi. Raiyyet olma statüsü babadan oğula geçiyordu. Bu durum Kanunnamelerde belirtilmiştir.¹⁸¹

Başlıca raiyyet kategorileri; çift, nim-çift, ekinlü bennak, caba-bennak ve mücerredlerdir. Sayıca az bazı kişiler de "hariç raiyyet" olarak kayıtlıdır. Kişinin tasarruf ettiği toprağın büyüklüğüne (nim, çift, bennak) ve evli olup olmamasına (mücerred, müzevvec) göre defterlerde kayıtlar mevcuttur. Bu tabirlerin anlamları ayrıntılı olarak birçok yerde izah edildiğinden¹⁸² biz burada konunun bütünlük arzemesi bakımından kısa tanımlarla yetinip nahiyedeki durumlarını yansıtacağız. Aslında kısmî de olsa her yörede bu tabirlerin anlamı değişmektedir.

Çift terimi, bir çiftlik miktarı toprağa mutasarrıf raiyyet, daha doğrusu raiyyetin toprağı için kullanılırdı. Bir çiftlik ya da iki öküzlük yerin büyüklüğü sancaktan sancağa değişebiliyordu.

Osmanlı'da çift resmi bir taraftan toprağa bağlı bir vergi, diğer taraftan şahsî bir vergi veya hane vergisi olarak görülür.¹⁸³ Bu sebeple H. İnalçık'ın

¹⁸⁰"Defterde mücerred kaydolunan kimesne tehhül etke bennak resmi alınur." BARKAN: "Hüdavendigâr Livası Kanunnamesi", Kanunlar, 2. mad. 2.

¹⁸¹ Ö.L. BARKAN: Kanunlar, s.20.

¹⁸²H. İNALCIK: "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", Bellekten, XXIII, 92, 575, 609, Şinasi ALTUNDAĞ: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma" DTCFD. V/2, 187-197, Neşet ÇAĞATAY: "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi Ve Resimler" DTCFD. 5/V, 483-511.

¹⁸³ H. İNALCIK: a.g.m. s.581.

"hane-çift" sistemi adlandırmasından da anlaşılacağı gibi "çift resmi" hem hane, hem de toprak vergisi olarak belirmektedir.

Osmanlı Kanunnameleri'nde ve Tahrir Defterleri'nde bir çiftlik sahibi köylü-çiftçi, XV. yüzyıl ortalarına kadar çift resmi olarak 22 akçe ödemiştir. Ancak Fatih Sultan Mehmet, 1458'de Anadolu Sipahilerini, Rumeli'de Macar ordusu karşısında kışın da seferde tutmak için Anadolu Eyaleti'nde çift resmi miktarını yüzde elli artırmıştır.¹⁸⁴

1487'den itibaren Akhisar nahiyesi'nde resm-i çift 33 akçe idi. Hariçten ekilen çiftliklerden de 33 akçe resim alınıyordu.¹⁸⁵ Bu uygulama 1521 ve 1574 yıllarındaki tahrirlerde de aynı idi.¹⁸⁶ Kısaca, bir çifte sahip bir raiyyet, bunun karşılığında 33 akçe resm-i çift ödemekle yükümlüydü. Tam çiftliğin yarısına sahip olanlar nim-çift, yarım çiftlikten az yeri olanlar bennak (ekinlü) ve üzerinde kayıtlı toprağı olmayanlar ise mücerred olarak kayıtlıdılar.

Akhisar nahiyesinde Hüdavendigâr Sancağı'nın genelinde olduğu gibi, resm-i çift önceleri harman sonrası alınırken 1487'de II. Bâyezid zamanında yapılan uygulamadan sonra verginin tahsil zamanı, mart ayı olarak tespit olunmuştur.¹⁸⁷

Çift resmi, başlangıçta örfî, şahsa bağı ve çiftlik tasarruf eden reayanın belli mükellefiyetleri yerine getirmesi şeklinde ortaya çıkmakla beraber, XVI. yüzyılda çiftlik tasarruf eden reayanın bazı mükellefiyetlere karşılık sabit bir

¹⁸⁴ H. İNALCIK: a.g.m., s.585.

¹⁸⁵ Ö.L. BARKAN: "Hüdavendigâr Livası Kanunnamesi", Kanunlar, 2, mad:2.

¹⁸⁶ TD. 23, s.191b: "Dört çiftlik yer var, hariçten ekilür, resm-i çift, 132", TD. 111, s.46a: "Hariçten ziraat olunur beşbuçuk yer var resimlü, 181", TD. 80, s.152a: "Hariçten ziraat olunur iki çiftlik yer var resimlü, 66."

¹⁸⁷ H. İNALCIK: a.g.m., s.586.

vergi haline gelmiştir. Fakat temel şart mutlaka çiftlik tasarruf edenden alınmasıdır. Cizye, bennak, ispenç, mücerred gibi diğer şahsa bağlı vergilerden de farkı budur. Çifti elinden alınan reaya bennak sayılmaktadır.¹⁸⁸

Bu meyanda Akhisar nahiyesi nde, 1487'de tam çift tasarruf edenler 23 nim-çift yer tasarruf edenler 43 olup toplam 66 çiftlik bulunur. 1521'de 7'si tam çift 53'ü de nim-çift olmak üzere 60 çiftlik vardır. 1574 sayımında ise 13'ü tam-çift, 52'si nim-çift olmak üzere 65 çiftlik bulunmaktadır.

Bennak, yukarıda geçtiği üzere, evli fakat çift tasarruf etmeyen veya nim-çiftten az yer tasarruf eden raiyyettir.¹⁸⁹ Mücerred, evlenince bennak sayılmaktadır. Bennaklar ekinlü (çiftlü) bennak ve caba bennak olmak üzere ikiye ayrılırlar. Nim-çiftlerin az yer tasarruf edenleri; ekinlü, hiç yer tasarruf etmeyenler; caba-bennak'tir.¹⁹⁰

Tez konusu nahiyede, resm-i çiftle birlikte yazılmış olan "bennak" resmi 12 akçe, "ekinlü" ise 9 akçe idi.¹⁹¹

---

¹⁸⁸ Hüseyin ÖZDEĞER: XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal Ve Ekonomik Durumu, (İstanbul 1982), 36.

¹⁸⁹ Ö.L. BARKAN: Kanunlar, s.47

¹⁹⁰ H. İNALCIK: a.g.m., s.589.

¹⁹¹ Ö.L. BARKAN: Kanunlar, s.2.

Akhisar'da Toprak Tasarrufuna Göre Şahısların Durumu

PADİŞAH HASLARI

No	Köyler ve Meskûn Mezralar	Tam Çift			Nim-Çift		
		1487	1521	1574	1487	1521	1574
1	Despine	-	-	5	-	-	38
2	Anahor	-	-	1	-	-	2
3	Eğriçay	-	-		-	-	
4	Kirasiyye	2	-	-	3	-	6
5	Nasuh Hoca			-			1
6	Kulağuzlar			-			-
TOPLAM		2	-	6	3	-	47

ZAIM VE SİPAHİ TİMARLARI

1	Nefs-i Akhisar	-	-	-	-	-	-
2	Oruçlu	7	-	-	2	5	1
3	Muslihiddin	-	-		-	-	
4	Melekşah	1	-	1	17	26	-
5	Emreler						
6	Yaycılar			1			2
7	Saruhan			-			-
8	Bulduk			-			2
10	Magrib			2			-
11	Şihlar			-			-
12	Akçakaya	3	2	-	9	12	-
13	Ali Beğlü			1			-
14	Saru Hacı			-	-		-
15	İsa Bali			1			-
16	Murad Beğ	1	1	-	1	1	-
17	Özbek	5	2		1	7	-
18	Çerkeşlü	-	-	-	4	-	-
19	Adiller			-			-
20	Karakilise	-	-	-	-	-	-
21	Çit	-	-	-	-	-	-
22	Timurtaş	-	-	-	-	-	-
23	Alperen	-	-	-	-	-	-
24	Taycık	2	1	-	1	-	-
25	Beğlik	-	2	-	3	1	-
26	Despine	1	-		-	1	
27	Haydar	-	-	-	-	-	-
28	Köprübaşı		-	-		-	-
29	Dedekayası			-			-
TOPLAM		20	7	6	38	53	5

EMLAK

1	Çardak	1	-	1	2	-	-
2	Aslıhan	-	-	-	-	-	-
TOPLAM		1	-	1	2	-	-

Akhisar'da Toprak Tasarrufuna Göre Şahısların Durumu
PADİŞAH HASLARI

No	Köyler ve Meskûn Mezralar	Ekinlü			Bennak			HÂSIL (AKÇE)		
		1487	1521	1574	1487	1521	1574	1487	1521	1574
1	Despine	-	-	-	-	-	29	?	6500	13037
2	Anahor	-	-	1	4	-	1	2546	4700 ^a	4700
3	Eğriçay	-	-		-	-	-	?		
4	Kirasiyye	-	-	1	4	-	18	1510	4000	4344
5	Nasuh Hoca			3			19			1055
6	Kulağuzlar			-			1			133
TOPLAM		-	-	5	8	-	68	4056	15200	23269
ZAİM VE SİPAHİ TİMARLARI										
1	Nefs-i Akhisar	-	-	-	-	-	-	4734	4802	4002
2	Oruçlu	-	1	1	4	4	4	4121	4121	4121
3	Muslihiddin									
4	Melekşah	10	8	2	11	4	3	5062	6482	2500
5	Emreler									
6	Yaycılar			1			1			1108
7	Saruhan			-			2			1208
8	Bulduk			3			8			1614
10	Magrib			2			8			2170
11	Şihlar			-			-			800
12	Akçakaya	-	8	-	11	9	2	9679	10400	10400
13	Ali Beğlü			4						
14	Saru Hacı			3						
15	İsa Bali			1			11			
16	Murad Beğ	-	-	-	1	3	13	4361	5161	6000
17	Özbek	-	3	-	-	1 ^b	4	4530	5024	5024
18	Çerkeşlü	2	-	-	-	-	3			
19	Akça									
20	Adiller			-			1			2430
21	Karakilise	-	-	-	-	-	2	210	210	210
22	Çit	-	-	-	-	-	2	1234	1262	1263
23	Timurtaş	-	-	-	-	-				
24	Alperen	-	-	-	-	-	7	210	210	210
25	Taycık	-	6	-	7	2	-	5002	4269	4269
26	Beğlik	-	1	-	2	1	-	613	913	1500
27	Despine	-	-		9 ^c	5		5793	6048	
28	Haydar	-	-	-	2	-	-	2416 ^d	2416	2700
29	Köprübaşı		-	-			-		?	7000
30	Dedekayası			-			24			200
TOPLAM		12	27	17	57	19	99	53082	58059	64905
EMLAK										
1	Çardak	-	-	-	20	9	33	30124	27500	22000
2	Aslıhan	-	-	-	3	-	-	1150	1250	1250
TOPLAM		-	-	-	23	9	33	31274	28750	23250

a: BARKAN, MERİÇLİ: a.g.e. s. 500-501'de bu rakamı 47.000 olarak vermiştir.

b: BARKAN, MERİÇLİ: a.g.e. s. 500-501'de bu rakamı 11 olarak vermiştir.

c: BARKAN, MERİÇLİ: a.g.e. s. 500-501'de bu rakamı 8 olarak vermiştir.

d: BARKAN, MERİÇLİ: a.g.e. s. 500-501'de bu rakamı 3216-3216-3700 şeklinde vermiştir.

1487 tahririne göre nahiye genelinde 88 bennak, 12 ekinlü olduğu, 1521 tahrinine göre 28 bennak, 27 ekinlü bulunduğu ve 1574 tahririne göre ise, 200 bennak ve 22 ekinlünün kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. Son tahrirde bennak sayısında aşırı artış kaydedilmesinin sebebini, nüfus artışına paralel olarak, arazinin sınırlı oluşu yüzünden birçok evli reayanın çift verilemediğinden bennak olarak kaydedilmiş olmasına bağlayabiliriz.

Nahiyede genelinde bennak geliri 1487'de 1056 akçe, 1521'de 336 akçe ve 1574'te ise 2400 akçedir.

Ekinlü bennak sayısı görüldüğü gibi çok fazla bir artış göstermemiştir.

Bütün bu istatistiki veriler ilk bakışta nüfus artarken, reayanın elindeki toprak miktarının azaldığı intibâını verir, ancak böyle bir görüntü yanıltıcıdır. Zira, toprak dağılımı bunun tam aksine nisbeten eşitlikçidir. Şu da bilinmelidir ki, Osmanlı Devleti'nde toprak tasarruf edenler bu toprağı müştereken veya ayrı ayrı işliyor olabilirdi; ancak devlet merkezî yönetimi açısından, raiyyet çiftliğinin hukuki bütünlüğünün korunması esas olduğundan defterlere çift, nim, bennak gibi yerler tek bir kişinin üzerine kaydedilirdi.¹⁹² Her ne kadar devlet, bir çiftçi ailesine yetecek genişlikte olan bu reaya çiftliklerin parçalanmamasına büyük önem verse de¹⁹³ aşırı nüfus artışı yüzünden tam çiftliklerin nim-çift olması önlenememiştir.

¹⁹²M.A. COOK: Population Pressure In Rural Anatolia 1450-1600, (London 1972), s.51'den naklen M.ÖZ: a.g.m., s.521-522.

¹⁹³Geniş bilgi için bkz: N.ÇAĞATAY, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayanın Miri Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal tarzları" IV. TT Kongresi (Ankara 1952), 430 ve H. İNALCIK, "Osmanlıda Raiyyet Rusumu" Belleten, XXIII / 92, (1959) s. 582.

Defterlerde ayrıca "resm-i zemîn-i hâriç" adında bir vergi vardır ki, bu Hüdavendigâr Kanunnamesi'ne göre, bir sipahiye ait çiftliğe dışarıdan gelip tarımla uğraşanların, sipahisine vermek zorunda oldukları vergidir.¹⁹⁴ Akhisar nahiyesi'nde de göçlerin hayli yaygın olduğu, hatta bu göçmenlerden bazılarının burada tavattun eylediği¹⁹⁵ ve bazı çiftliklerin dışardan ekildiğini gösteren "hariçten ziraat olunur" şeklinde arazilerin bulunduğunu görmekteyiz.

Yalnız ne tür göçlerin faillerinin "hariç raiyyet" olarak kabul edildiğinin ya da mâlum tavattunun ne kadarlık bir sürede ve hangi safhalardan sonra gerçekleştiği defterlerden anlaşılamamaktadır.

Tahrirlerde birkaç istisna dışında¹⁹⁶ hariç reayanın statüleri hakkında bilgi yoktur. Bu sebeple çoğu kez onların nereden geldikleri (sancak içi/dışı) ve kim oldukları (köylü/göçer) belli değildir. Fakat birçok köyün hariçten ziraat edilmesi bunların iş gücüne ihtiyaç duyduğuna yorulursa, hariç reayanın çok azının sancak içerisinden büyük çoğunluğunun dışardan geldiği farzedilebilir.

Akhisar nahiyesi'nde 1487'den sonra nüfus artışına paralel olarak hariç raiyyetin de arttığı görülmektedir.

Öte yandan Akhisar'da bazı köylerde toprak işçiliğinin hususi bir uygulamasına, **ellicilere** ve **ortakçılara** rastlamaktayız.

Zamanla kaybolmuş olan bir çiftçi kategorisini oluşturan ellicilere, Akhisar'da Despîne, Çardak ve Anahor gibi gayr-i müslim köylerde rastlanılmaktadır. Buralardaki vergi mükellefleri Hıristiyandır ama karışık adlar

¹⁹⁴ Ö.L. BARKAN: Kanunlar, s.2.

¹⁹⁵ TD. 80, s.148a.

¹⁹⁶ Bazı yerlerde hariç reâya zimmî, ellici, ortakçı, köprücü olarak kaydedilmiştir.

taşımaktadır. Nahiyedeki ellicilerin çoğunun gayr-i müslim olması dikkati çekmektedir. Bunların da nüfus durumu yukarıda detaylı biçimde verildiği için burada tekrar etmek istemiyoruz. Ayrıca mezkûr zümrenin genelde padişah haslarına ait yerleşim birimlerinde temerküz ettiğini de belirtmek gerekir.

Nüfus ve iskan durumlarını açıklamaya çalıştığımız "Ellici yörüklerin" hukuki ve iktisadi fonksiyonları nelerdir? Bu sorunun cevabını vermeye çalışalım.

Bu mevzuda başvurduğumuz birçok kaynak Ö.Lütfi Barkan'a dayanarak bilgi aktarmış. Fakat Ellici zümrelerin meydana çıkışı ve tâbi tutuldukları düzenlemeler hakkında en derli toplu bilgi vermesine rağmen Barkan da bir sonuca varamadığını belirtmiştir. Ancak ellici olarak adlandırılmış çiftliklerden büyük bir kısmının kul statüsüne tâbi' ortakçı veya kesimciler durumundaki köylüler olduğunu söylemiştir.¹⁹⁷

"Elliciler" Faruk Sümer'e göre yörüklerden oluşan bir oymağın adıdır.¹⁹⁸ Osmanlı vesikalarında toprağı olmayan yani belli bir yerde durmayan "konar-göçer" olarak nitelendirilen bu yörüklerin "Ellici, Yüncü, Darıcı" gibi isimlerle anıldığı malumdur.¹⁹⁹

---

¹⁹⁷ Ö.L. BARKAN, Meriçli, Hüdavendigar Livası Sayım Defterleri I, TTK, (Ankara 1988), s.114.

¹⁹⁸ Faruk SÜMER, Oğuzlar, (Ankara, 1967), s.179.

¹⁹⁹ Tufan GÜNDÜZ, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri (Ankara 1997), Bilge Yay. s.39. yörüklerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Selahaddin ÇETİNTÜRK, "Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki" Statüleri" D.T.C.F.D. (Ankara1943), 11/2, 107-116.

Cengiz Orhonlu'ya göre de bunlar yörüklerdendir. Fakat iktisadi faaliyetlerine ve mevkilerine göre bu ismi almışlardır.²⁰⁰

Mustafa Akdağ ise, bu topluluğun varlığını Anadolu Selçuklularının askeri teşkilatına kadar götürmüş ve Ellicilerin Osmanlı askeri teşkilatının içinde, azep, yaya ve müsellemler gibi gayr-ı muntazam askerlerden biri olduğunu ve sonradan Kapıkulu teşkilatının gelişmesiyle öteki askerler gibi bunların da tarihe karıştığını yazmıştır.²⁰¹

Yusuf Halaçoğlu ise, Osmanlı Devletinin ilk muntazam askerlerini meydana getiren yayalar ve müsellemler olduğunu belirttikten sonra yayaların Anadolu eyaletinde çeşitli sancaklarda bulunduğunu ve savaşta ve barışta farklı hizmet ifa ettiğini ve sonuç olarak ta, bu yayalarla, Avrupa tarafında savaşa giden yörüklerin sefere giden nöbetlilerine "ellişer akçe" harçlık verildiğini ki buna da "ellici" denildiğini beyan etmiştir.²⁰² Ellicilerin kızı ile evlenenler padişaha her yıl 40-50 akçe vermeğe mecburdu.²⁰³

Netice olarak bütün bu açıklamalardan "Ellicilerin" Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde gayr-ı muntazam olarak teşkilatlanmış göçebe Türk askeri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak XVII. yüzyıldan sonraki döneme ait

---

²⁰⁰ Cengiz ORHONLU, "Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı" Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2, (Ankara 1976), s.267-271.

²⁰¹ Mustafa AKDAĞ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, (İstanbul, 1977), I, 279; II, 105-106.

²⁰² Yusuf HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK, (Ankara 1996), s.114.

²⁰³ Yuzo NAGATA, "XVI. Yüzyılda Manisa Köyleri" T.D. XXXII, (İstanbul 1979), s.744-745.

kaynaklarda²⁰⁴ bu göçebelerin artık yerleşik hayata geçtikleri görülmektedir. Ama, padişah hassı olduklarını belirten hukuki durumları aynen korunmuştur.

İncelediğimiz defterler de sultan hassı bulunması sebebiyle ortakçı, kesimci veya ellici kulları bulunduğu belirtilmişti. Tahririn yapıldığı sıralarda ellicilerin henüz yerleşik hayata geçmediği anlaşılmaktadır.

Akhisar'da padişaha ait altı hass köyden, Karye-i Despîne²⁰⁵ ve Karye-i Anahor'da²⁰⁶ elliciler ve kesimciler²⁰⁷ mevcuttur.

Mezkûr karyelerdeki elliciler ve kesimcilerin bütün çift tasarruf edenlerinden 140'ar akçe vergiyle birlikte hububattan da öşür alınmaktaydı.²⁰⁸

Öte yandan bazı padişah ve şehzade hassı köylerde de toprak işçiliğinin hususi bir uygulamasına, yani ortakçılığa rastlanmaktadır. İ.Beldiceanu-Steinhilber, tohumu ve çift hayvanını sahib-i arzdan alan ve yetiştirdiği mahsulü onunla paylaşan çiftçilerin bir organizasyon şekli olan **ortakçılığın**, bilhassa Anadolu ve Karaman eyaletinde geniş ölçüde tatbik edilmekte iken, II. Bayezid devrinden itibaren bunların durumlarının da önemli değişiklikler olduğunu belirtirken, I. Selim devrinde büyük kısmının kaldırıldığını

---

²⁰⁴ Ö.L.BARKAN, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, C.1. Kanunlar, (İstanbul, 1945), s.21-23.

²⁰⁵ TD. 23, s.203b, TD, 111 s.8a, TD, 80, s.147b.

²⁰⁶ TD. 23, s.197b-TD, 111, s.8a-TD, 80, s.149a.

²⁰⁷ Kesimci ve ellici arasındaki fark için Bkz: Ö.L. BARKAN Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler, 1., (İstanbul 1980); s.642-644.

²⁰⁸ TD. 80, s.147b.

XVI. asırda bu sistemin Karaman eyaletinde daha çok, İçel, Aydın ve Saruhan'da nisbeten daha az yaygın bulunduğunu belirtmektedir.²⁰⁹

Mezkûr bilgilerle mütenâsip olarak yazı konusu nahiyede de, ortakçılar mukayyedir. Bu ortakçı karyeler, Anahor, (2 hane ortakçı vardır).²¹⁰, Çerkeşlü (9 hane Ortakçı vardır.)²¹¹ ve Özbek (1 hane ortakçı vardır)²¹² şeklinde zikredilmektedir.

Defterlerde zikrolunan ortakçılara, Bursa mudduyla bir buçuk mud buğday ve bir buçuk mud arpa tohumu verildiği ve ortakçının resm-i zeminini ve öşrünü sipahiye verdiği ve yetiştirdiği mahsulü sipahisiyle paylaştığını gösterir bilgiler mevcuttur. Ayrıca ortakçılık statüsünün gereği olarak avarızdan da muaf tutulmaktaydı.²¹³

Ortakçı kulların, reayâdan bilhassa da harp esirlerinden ayrı bir statüde bulunmaları veya "hakiki kölelikle hür köylülük arasında tipik bir merhaleden" olmaları²¹⁴ ve özellikle aynî ve nakdî rant dışında birçok yükümlülüklerle tabi olarak, hariçten evlenememeleri, toprağı istedikleri zaman terkedememeleri ve

---

²⁰⁹ BELDİCEANU-Steinher, İ, "XV. ve XVI. Asırlarda Anadolu'da Ortakçılar" VIII, TT Kongresi (Ankara 1976), 11-15 Ekim Kongreye Sunulan Bildiriler II, (Ankara 1981), 1321, 1326.

²¹⁰ TD 23, s.203b.

²¹¹ TD.80, s.152a.

²¹² TD.80. s.152b.

²¹³ Ö.L. BARKAN, "Ortakçılara Ait Bazı Kayıtlar", Kanunlar, 1, (İstanbul, 1943), s.106-107.

²¹⁴ Ö.L. BARKAN, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", İ.Ü.F.M. I, 1 (İstanbul1939), s.44-52.

miras haklarından da hür insan gibi yararlanamamaları her ne kadar batıdaki serf statüsüne benzetilse de, bir çok farklılıkların bulunduğu ispat edilmiştir.²¹⁵

Genelde, savaş esnasında esir düşen Hıristiyanlardan oluşan "ortakçı kulların"²¹⁶ın Akhisar nahiyesinde bulunanları Müslümandı. Zira bu nahiyedeki ortakçıların "Devlethan veled-i Alperen, Canakıymaz veled-i İsa" gibi müslüman isimleri taşıdığı mukayyedir.

Netice itibariyle, Osmanlı Devleti'nde vakıflara ya da şahıslara ait köleler bulunduğu gibi kamuya ait kölelerinde bulunduğunu, "ortakçı, kesimci, sığircı ve koyun kafirleri denilen grubun da kamuya ait kölelerden olduğunu söyleyebiliriz."²¹⁷

Akhisar'da ortakçıların ve ellicilerin –Avrupa'daki serfler gibi- topraklarına sıkı sıkıya bağlı olmadığı zamanla dağıldığı da müşahade edilmiştir. Yani buraya devlet tarafından yörüklere iskan politikasının uygulandığı anlaşılmaktadır. Akhisar'a bağlı köyler çeşitli kişiler tarafından türlü biçimlerde kurulmuş ve değerlendirilmiştir.

---

²¹⁵ Ö.L. BARKAN, "Türkiye'de Servaj Var mı İdi" Belleten (Ankara 1956), XX, 239-246, aynı yazar, Hüdavendigar Livası, s.100-101.

²¹⁶ Ö.L.BARKAN, Hüdavendigar Livası, s.42.

²¹⁷ Ahmet AKGÜNDÜZ, İslam Hukukunda Kölelik, Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem, OSAV, (İstanbul 1995), s.177-178.

B. Zirai Üretim Ve Vergiler

Osmanlı Devleti'nde iktisadi hayatın ağırlık noktasını tarım üretimi teşkil ediyordu. Dolayısıyla Akhisar nahiyesinde de özellikle coğrafi konumu itibariyle tarım ön planda tutulmuştur. Hatta bugün bile Akhisar'ın (=Pamukova) başlıca geçim kaynağı tarımdır.

Tarım deyince de akla, buğday, arpa, alef (hayvan yemi) pamuk, bağcılık ve "bilcümle gallasat ve hububat ve bağat ve besatin ve fevakih" gelir.

a) Hububat Üretimi

a.1) Buğday (Hınta)

Tahrir defterlerinde buğday, arpa gibi mahsullerin, köylerin vergi kalemlerini teşkil eden "El mahsül" kısmında gerek çeşit ve gerekse alınan vergi miktarı bakımından kaydedildiği görülmektedir. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Akhisar nahiyesi'nde bilhassa buğday ve arpa hemen her köyde üretilmekte ve vergiler ise "öşür" olarak alınmaktadır.

Bilindiği gibi aynî olarak alınan öşürün miktarı, Tahrir defterlerinde, kile veya müd gibi ölçülerle belirtilmiş ve sonra dirlik değerleri akçe olarak gösterildiği için bunun nakdi karşılığı yani "tahrir kıymeti" yazılmıştır.²¹⁸

Hüdavendigâr kanunnamesinde topraktan yetiştirilen her türlü üründen 1/8 oranında öşür alınıyordu. Öşür mud üzerinden hesaplanıp kaydediliyordu.²¹⁹

---

²¹⁸Bzk. Lütfi GÜÇER, "XVI. ve XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler" (İstanbul 1964), s. 58 ve devamı

²¹⁹Ö. L. BARKAN, "Hüdavendigâr Kanunnamesi", 1. 13. madde.

Hüdavendigâr Sancağı genelinde 1487 yılında 1 mud buğday 60 akçe, 1521'de 70 akçe, 1574'te 100 akçe olmuştu.²²⁰

Buğdayda meydana gelen bu fiyat artışı dolayısıyla toplamı da etkilemiş olup bu artış Anadolu eyaletinin diğer sancaklarında da görülmektedir.²²¹

Akhisar nahiyesi'nde buğday üretimi 1487'de 912.5 müd, 1521'de ise 239 müd ve 1574'te üretim, miktar "kile" olarak belirtilmiş ve toplam 3736 kile buğday üretildiği belirlenmiştir.²²²

Netice olarak, tahrirlere göre sırasıyla 60, 70 ve 100 akçe olarak baha biçilen buğdayda 1487 ile 1573 yılları arasında %66'lık bir fiyat artışı meydana geldiği görülmektedir. Nahiye geneli ele alındığında, yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere, buğday üretiminde azalma kaydedilirken, vergi miktarında artış görülmektedir.

Tarih boyunca (1487-1574) hububat fiyatlarının Tahrir Defterleri kayıtlarında görülen bu genel yükseliş temâyülü, şüphesiz normal ve önemli bir veridir.

---

²²⁰BARKAN, Meriçli, a.g.e, s. 64

²²¹L. GÜÇER, a.g.e, s.55

²²²Hüdavendigâr Sancağına ait Kanunnameden öğrenildiğine göre hububattan 1/8 miktarı öşür alınır veya her 1 müdde 2.5 kile olarak yani 200 kilede 25 kile (25/200) olarak alınır. (1 mud 20 kile olarak alınmıştır.

1 İstanbul kilesi= 25 kg., F.EMECEN a.g.e. s. 242

Halime DOĞRU, Sivrihisar Nahiyesi adlı eserinde 1 mud'u 2,5 kile olarak almış, Kanunnamedeki "Cümlesi sekiz müd galleden bir müd olup, her bir müd'de iki buçuk kile olur." ibaresindeki "müdde" kelimesini yanlış değerlendirmiş ve bir müdün 2,5 kileye tekabül ettiğini belirtmiştir.(s. 128)

a.2) Arpa (Şa'ir)

Daha çok, hayvan (at) yemi olarak kullanılan arpanın, buğdayla karıştırılarak elde edilen unu halkın temel besini olan ekmek yapımında da kullanılmaktadır. Buğdaya nazaran soğuğa daha dayanıklı olan arpa, yörenin dağlık kesimlerinde ve hayvancılığın daha çok yapıldığı yerlerde özellikle yetiştirilir.

Arpa üretimi 1487'de 869.5 müd iken, 1521 de 453 müd olmuş ve 1574'te ise 2918 kile olarak gerçekleşmiştir.

Hububat sınıfına giren arpadan alınan öşür 1/8 oranında idi.²²³ Müd bahasına gelince 1487'de 40, 1521'de 45 ve 1574'te 50 akçe olan arpa buğdaya nazaran daha az miktarda artış göstermiştir.²²⁴ Arpa üretiminde de azalma kaydedilirken, vergi miktarında cüz'î de olsa artış görülmektedir.

a.3) Alef (Yulaf)

Hayvan yemi olarak kullanılan, ot, saman, yulaf gibi şeylere denir. Alef üretimi, 1487 de 237 müd, 1521'de 120 müd, 1574'te ise 926 kile olarak belirlenmiştir.

Hüdavendigâr Livasında, Alef üretimi XVI. yüzyılın sonlarına doğru artarken, genelde fiyat ya sabit kalmış yada azalmıştır. Tez konusu nahiyede, ilk iki sayımda 30 akçe iken son sayımda 20 akçeye düşmüştür.²²⁵

---

²²³ Ahmet AĞGÜNDÜZ, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, II. Kitap, İstanbul 1990, s.182 ve Ö.L. BARKAN, Kanunlar, (İstanbul 1943), s.3. "Hububattan ki hinta, şair ve alef ve gavers ola, öşür ve salarlık alınır. Cümlesi sekiz müd galleden bir müd olub, her bir müd de iki buçuk kiledir."

²²⁴ Ö. L. BARKAN, Meriçli, a.g.e., s.64

²²⁵ Yılmaz KURT, "Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi..", Bellekten, (1990), LIV, 209,.201

a.4) Burçak

Burçak da hayvan yemi olarak kullanılan bir mahsül olup, 1487'de 18 mūd 1521'de 81 mūd ve 1574'te ise 837 kile olarak üretilen burçak, 1487'de 40 akçe, 1521'de 45 akçe 1574'de 60 akçe olduğuna göre hayvancılıkta görülen artışa paralel olarak mezkūr mahsulün üretiminde de artış görülmesi gayet tabiidir.

a.5.) Mahlût

1487'de ve 1521'de yapılan tahrirlere göre Akhisar nahiyesinde, daha ziyade hayvan yemi olarak kullanılan, buğday, arpa, çavdar v.s. gibi taneli bitkilerin karışımı olduğu tahmin edilen²²⁷ "Mahlut"un üretimine rastlanmamıştır.

Ancak 1574'te bol miktarda elde edildiği anlaşılmaktadır. Merkûm tarihte 216 mūd Mahlût üretimi gerçekleştirilmiştir. XVI. asrın özellikle ikinci yarısındaki nüfus tezâyüdü, buğday arpa üretiminde kişi başına düşen payın azalmasına ve temel gıda maddelerinin yavaş yavaş ihtiyaca kâfi gelmemesine sebep teşkil etmiştir.

Akhisar nahiyesi'nde çok az da olsa bazı köylerde, çörek otu, bakla, nohut, gâvers, mercimek gibi hububat türlerine (özellikle son tahrirde) rastlanmaktadır.

---

²²⁶BARKAN, Meriçli, Hüdavendigâr Livası I. s. 64

²²⁷F. EMECEN, XVI. Asırda Manisa Kazası, TTK. (Ankara 1989), s. 243

a.6.) Piriñ (Erzen, eltik)

İncelenen defterlerin ilk ikisinde piriñle ilgili herhangi bir kayda rastlanamazken, 1574 tarihli defterde sadece ikisi padişah haslarına tabi köylerde, diğeri ikisi ise zâim ve sipâhi tımarlarına tâbi köylerde olmak üzere dört köyde piriñ üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır.

Akhisar nahiyesinde eltik tarımı Sakarya Nehri sınırında sıralanmış olan Özbek,²²⁸ Nasuh Hacı,²²⁹ Kirasiyye²³⁰ ve Şihlar²³¹ adlı köylerde yapılmakta olup, toplam 285 kile piriñ üretildiği mukayyettir.

Görüldüğü gibi piriñ üretimi stratejik önemi hâiz olan ve devlet çapında desteklenen bir ürün olmasına rağmen nahiyenin ekonomisinde hiçbir zaman ön planda çıkmamıştır.

---

²²⁸ TD. 80 s.152a

²²⁹ TD. 80 s.157b

²³⁰ TD. 80 s.157b

²³¹ TD. 80 s.155b, Bkz. Yılmaz KURT, a.g.e. s. 199-200 ve F.EMECEN, a.g.e. s.249

Hububattan Alınan Öşürün Köylere Göre Dağılışı

No	Tımar Teşkilatı içindeki Köyler ve Bazı Mezrealar	Buğday			Arpa			Yulaf		
		1487	1521 ^c	1574	1487	1521	1574	1487	1521	1574
		Mud	Mud	Kile	Mud	Mud	Kile	Mud	Mud	Kile
1	Oruçlu	30	30	319	18	15	182	35	13	93
2	Çardak	38	-	-	22	-		22		
3	Despine	277	17	-	300	286		25	15	
4	Serasker	20	-	-	14	-		5		
5	Çit	15	-	-	3	-		5		80
6	Alperen	215.5	-	-	215.5	-		-		-
7	Melekşah	35	40	100	11	14	200	15	40	60
8	Akçakaya ve hisseleri	64	60	555	82	53	955	43	27	150
10	Haydar	22	-	-	18	-		8	-	
11	Taycık	40	15	-	37	5		6	3	
12	Anahor	64	-	-	63	43		11		
13	Murad Bey	35	35	354	35.5	35	223	15	10	111
14	Beğlik	5	7	-	2.5	2		25	1	
15	Çerkeşli	35	35	456	30	24	191	16	11	42
16	Özbek									
17	Aslıhan	10		-	6	-		5		
18	Nefs-i Akhisar	-		378	-	-	130	-	-	49
19	Nasuh Hacı	-		11 ^a	-	-	10	-	-	38
20	Nekkarezen	7	-	-	7	-	-			
21	Kirasiye			373	5		318	1	-	125
22	Yaycılar			90			40			30
23	Saruhan			127			113			20
24	Bulduk			160			75			40
25	Mağrib			228			131			31
26	Şihlar			20			20			-
27	Adiller			500			250			15
28	Derbend-i Kurdbeleni			55			30			13
29	Karakilise			10			50			29
TOPLAM		912.5	239	3736	869.5	453	2918	237	120	926

Hububattan Alınan Öşürün Köylere Göre Dağılışı

No	Tımar Teşkilatı içindeki Köyler ve Bazı Mezrealar	Burçak			Mahlut			Pirinç		
		1487	1521	1574	1487	1521	1574	1487	1521	1574
		Mud	Mud	Kile	Mud	Mud	Kile	Mud	Mud	Kile
1	Oruçlu	-	18	15	-	-	-	-	-	-
2	Çardak	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Despine	-	10		-	-		-	-	-
4	Serasker	-	-		-	-		-	-	-
5	Çit	-	-		-	-		-	-	-
6	Alperen	-	-	-	-	-		-	-	-
7	Melekşah	1	4	30	-	-	40	-	-	-
8	Akçakaya ve hisseleri	6	17	452	-	-	50	-	-	-
10	Haydar	-			-	-		-	-	-
11	Taycık	6	20		-	-		-	-	-
12	Anahor	5	-		-	-		-	-	-
13	Murad Bey	-	12	223	-	-		-	-	-
14	Beğlik	-			-	-		-	-	-
15	Çerkeşlü	-			-	-		-	-	
16	Özbek	-			-	-		-	-	
17	Aslıhan	-			-	-		-		-
18	Nefs-i Akhisar	-	-	-	-	-	4	-		-
19	Nasuh Hacı	-		18	-	-	5	-		6
20	Nekkarezen			30	-	-	10	-		10
21	Kirasiye	-		12			-	-		139
22	Yaycılar			7			30			-
23	Saruhan			3			10			-
24	Bulduk			12			20			-
25	Mağrib			13			37 ^b			-
26	Şıhlar			-			-			130
27	Adiller			5			10			-
28	Derbend-i Kurdbeleni			12			-			-
29	Karakilise			5			-			-
TOPLAM		18	81	837			216			285

a: BARKAN-MERİÇLİ; a.g.e. s. 504'te "21" olarak verilmiş

b: Aynı eser aynı sayfada bu rakam "27" olarak verilmiş.

c: BARKAN ve MERİÇLİ'nin a.g.e. s. 504'te "B sayımı" olarak verdiği 1521 yılına ait tablodaki veriler, bizdeki rakamlarla mutabık değildir.

b) Meyve, Sebze Üretimi

Öşürleri alınan bu türler, birbirleriyle örtüşüklerinden ve zaman zaman beraber yazıldıklarından dolayı tek başlıkta toplanmıştır. Ancak üretim miktarları ayrı ayrı belirtilecektir.

Akhisar nahiyesi'nde ceviz, armut, soğan, badem, incir gibi sebze meyve çeşitleri oldukça bol yetiştirilirdi.

Meyve üretimi 1487'de (Akçakaya köyünde 100, Taycık köyünde 30, Beğlik mezreasında 5 ve Kirasiye köyünde 5 akçe olmak üzere) toplam **140** akçe, 1521'de (Akçakaya köyünde 20, Taycık köyünde 20, Murad Bey köyünde 20, Beğlik mezreasında 15 ve Çerçeşlü köyünde 100 akçe olmak üzere) toplam **175** akçe ve 1574'te ise (Melekşah köyünde 34, Akçakaya köyünde 67, Murad Bey köyünde 120, Özbek köyünde 25, Saruhan köyünde 2, Bulduk köyünde 12, Magrib köyünde 7, Derbend-i Kurdbeleni'nde 100 ve Oruçlu köyünde 160 akçe olmak üzere) toplam **527** akçe meyve üretimi yapılmıştır. Görüldüğü gibi meyve üretiminde elde edilen gelirden 1487-1574 yılları arasında %276.4'lük bir artış kaydedilmiştir. Ayrıca bağ, bahçe ve bostanlarda yetiştirilen meyve yukarıda zikredilen rakamlara dahil edilmemiş yalnızca defterlerde, "öşr-i meyve" veya "öşr-i ceviz" başlıkları altında verilen miktarlar hesaplanmıştır.

Öşr-i bostan ve öşr-i bahçe adı altında yazılan ürünler sebze yetiştirilen alanları ve bostanları içermektedir. Tahrir defterlerinde bahçe ve bostanlardaki ürünlerin muhteviyatı hakkında malûmat verilmemiştir. Akhisar Nahiyesi'nde bahçe ve bostan alanlarının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir.

Özellikle bu tür üretimler sulanabilir arazide yapılabildiği için Sakarya Nehri civarındaki köylerde daha çok temerküz etmiştir.

892/1487 tarihli kanunname: "bağdan ve bahçeden öşr-i hasıl alınmak kanun-ı şer'a mutabıktır." der ve "bazı vilayette on akçe ve bazı vilayette beş ve bazısında üç akçe alına gelmiştir." şeklinde ne kadar öşür alınacağını belirtir.²²³

Tahrirlerde bostan geliri, birçok yerde bağ geliri ile birlikte zikredilmiştir."Öşr-ü bağat ve bahçe" gibi. Bu sebeple vergi miktarını kesin olarak göstermek zor olsa da mümkün mertebe tefrik etmeye çalışarak öşür miktarlarını belirlemeye çalıştık.

Akhisar nahiyesinde bağlar da geniş bir alanı kaplamıştı. Yıllara göre vergi toplamı; 1487'de 2922 akçe, 1521'de 2860 akçe ve 1574'te ise 2000 akçedir.

---

²²³ A. AKGÜNDÜZ, Kanunnameler, II. Kitap, s.183, BARKAN, Kanunlar, s.4

No	Köyler	Bağ Öşrü			Bostan Öşrü		
		1487	1521	1574	1487	1521	1574 ^e
1	Oruçlu	800	556 ^a	82	-	-	
2	Çardak	222	-	-	-	-	
3	Despine	172	-	-	-	-	
4	Serasker	-	-	-	-	-	
5	Çit	-	-	-	-	-	
6	Alperen	-	-	-	-	-	
7	Melekşah	200	300	80	-	-	32
8	Akçakaya	130	352 ^b	152	-	-	40
10	Haydar	28	-	-	-	-	
11	Taycık	65	571	-	80	-	
12	Anahor	40	-	-	-	-	
13	Murad Bey	200	189	375	-	70	125
14	Beğlik	15	42 ^c	-	-	-	
15	Çerkeşlü	250	182	212	-	-	
16	Özbek				-	-	
17	Aslıhan	-	-	-	-	-	
18	Nefs-i Akhisar	800	668 ^d	79	-	-	8
19	Nasuh Hacı			10	-	-	5
20	Nekkarezen	-	-	-	-	-	-
21	Kirasiye			136			38
22	Yaycılar			42			
23	Saruhan			8			4
24	Bulduk			142			
25	Mağrib			12			9
26	Şihlar			40			30
27	Adiller			10			
28	Derbend-i Kurdbeleni			600			
29	Karakilise			20			
	TOPLAM	2922	2860	2000	80	70	291

a: BARKAN-MERİÇLİ; a.g.e. s.504'te "565" olarak vermiş.

b: BARKAN-MERİÇLİ; a.g.e. s.504'te "207" olarak vermiş.

c: BARKAN-MERİÇLİ; a.g.e. 504'de "43" olarak vermiş.

d: "1521 Tarihli defterde "öşr-ü bağçe ve bağat, nefsi-i Akhisar "668" şeklinde geçen bu ibare BARKAN-MERİÇLİ tarafından tabloya alınmamıştır.

e: BARKAN-MERİÇLİ Mezkûr eserinde bu sayıdaki "Öşr-ü Bostan" gelirlerine, "öşr-ü zafran", "öşr-ü keten" gelirlerini de eklemiştir. Biz de bunların bostanında yetiştirilebileceğini düşünerek bu tabloya dahil ettik. Ayrıca bu ürünlerin teferruatı verilecektir.

c) Sınai Bitkiler

c.1) Keten

Ketenden iplik ve ilaç yapıldığı, ayrıca yemek yağı ve özellikle boyacılıkta kullanılan keten tohumu yağı, elde edildiği bilinmektedir.²³³

İlk iki tahrirde "öşr-ü keten" tabirine rastlanmazken 1574 yılı tahririni havi 80 numaralı Tapu Defterine göre toplam 242 akçe "öşr-ü keten" tahsil edilmiştir.²³⁴ Sadece 1574 tahririnde keten ve pirinç üretimine rastlanması Osmanlı idaresiyle, yöreye yeni sınai bitkilerin girdiği söylenebilir.

c.2) Pamuk (Penbe)

Sınai mahsüllerinden pamuk, Akhisar nahiyesi iktisadiyatında tahıldan sonraki ilk sırayı almaktadır.

Defterlerde vakiyye (=kıyye,okka) olarak öşür miktarları gösterilen pamuğun üretim miktarının hesaplanmasında Hüdavendigâr Sancağı'ndaki 1/8 nispeti esas alınmış ve bugünkü ölçüleri hakkında bir fikir verebilmek için 1 okka= 1.282 gr. olarak kabul edilerek hesap yapılmıştır.²³⁵

1487'de 964 okka (1235 kg.) , 1521'de üretimde azalma meydana gelmiş ve 520 okka (666 kg.) olmuş ve 1574 tahririnde ise 1776 okkaya(2276 kg.) çıkmıştır.

---

²³³ Ahmet GÜNEŞ, Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı, 1994, Ankara Üniversitesi, s.100 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

²³⁴ TD.80. s.152a, 152b, 155a, 155b, 156a

²³⁵ Ziya UYGUR, Osmanlı Devleti'nde Enflasyon ve Toplumsal Düzene Etkileri, Bayrak Matbaası, (İstanbul 1998), s.68

No	Köyler ve Mezrealar	Keten Öşrü	Pamuk Öşrü (Penbe)			Kovan Öşrü (Küvvare)			Koyun Öşrü (Agnam)		
		1574 ^a	1487	1521	1574	1487	1521	1574	1487	1521	1574
1	Oruçlu	-	120	-	558 ^b	-	-	-	-	-	323
2	Çardak	-	-	-		-	-	-	-	-	
3	Despine	-	110	64		-	-	-	-	-	
4	Serasker	-	51			-	-	-	-	-	
5	Çit	-	54			-	-	-	-	-	
6	Alperen	-	-			-	-	-	-	-	
7	Melekşah	-	-			-	-	8	75	-	90
8	Akçakaya	40	150	243	175	40	-	24	-	180	77
10	Haydar	-	50	-		-	-	-	-	-	
11	Taycık	-	70	60		-	-	-	-	-	
12	Anahor	-	4	-		10	-	-	-	-	
13	Murad Bey	125	130	53	586	-	-	-	-	-	430
14	Beğlik	-	5			-	-	-	-	-	
15	Çerkeşlü	-	210	100	364	-	-	115	-	-	232
16	Özbek	20				-	-		-		
17	Aslıhan	-	10	-		-	-	-	-	-	-
18	Nefs-i Akhisar	-	-	-		-	-	30	-	-	188
19	Nasuh Hacı	5	-	-		-	-	3	-	-	10
20	Kirasiye	38	-	-		100	-	42	-	-	38
21	Yaycılar	-	-	-		-	-	15	-	-	43
22	Saruhan	4	-	-		-	-	-	-	-	-
23	Bulduk	-	-	-		-	-	-	-	-	42
24	Mağrib	-	-	-		-	-	4	-	-	5
25	Şıhlar	10	-	-		-	-	30	-	-	50
26	Adiller	-	-	93		-	-	13	-	-	12
27	Derbend-i Kurdbeleni	-	-	-		-	-	-	-	-	-
28	Karakilise	-	-	-		-	-	-	-	-	20
TOPLAM		242	964	520	1776	150	-	284	75	18	150

a: Sadece 1574 sayımında Keten üretimine rastlanılmıştır.

b: BARKAN MERİÇLİ, a.g.e. s.504'te "588" olarak vermiş.

2. Ürünün Pazarlanması

Bilindiği gibi, kır kesiminde üretilen mahsulleri sipahi aynı olarak almakta ve bu mahsullerden tüketim fazlasını pazara götürmektedir.²³⁶

Aynı zamanda üretici konumunda olan köylü de fazlalık mahsulünü nakde çevirebilmek için pazara gidiyordu.

Osmanlı Devleti'nde şehirlerde kurulan pazarların yanında hasat mevsimi sonunda kurulan panayırların da önemi büyüktü Ortaçağ boyunca ekonominin en çarpıcı özelliği işte bu hafta pazarları ve panayırlardı.²³⁷

Günümüzde de Akhisar'da (Pamukova) her yılın Eylül ayında panayırların ve her haftanın çarşamba gününde pazarların kurulduğu bilinmektedir.²³⁸

Sipahinin ve köylünün pazara götürdüğü malın paraya çevrilmesinde muhtemelen civardaki köy ve kasabalardan gelen tüccarlar büyük rol oynuyordu. Hatta diğer ülkelerden dahi (Ceneviz, Venedik, Floransa gibi) tüccarlar bu pazarlara geliyordu.²³⁹

---

²³⁶F. EMECEN, a.g.e. s.268

²³⁷Georges DUBY, Ortaçağ İnsanları ve Kültürü, Çev. M.A. KILIÇBAY, (Ankara 1990), sayfa 104'ten naklen Halime DOĞRU, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, TTK. (Ankara 1997), s.133

²³⁸1973 Sakarya İl Yıllığı, s.246

²³⁹Bkz. Halil İNALCIK, "XV. Asır Ticaret Tarihine Dair Vesikalar" Bellekten (Ankara 1960), C.XXIV, s.93, s.46-66

Osmanlı Devleti'nde özellikle hububat ticareti yapacak kimseler ellerinde padişahın "hükm-ü şerifi" olduğu halde bu ticareti yapabilirlerdi.²⁴⁰

Kırsal kesimde pazarlara hububat dışında sebze ve meyve, üzüm, bunların yan ürünleri ve hayvani ürünler getiriliyordu.

Tahrir Defterlerinde ticari ve sosyal hayatta oldukça önemli olan pazarlardan alınan vergiler "bâc-ı bazâr" olarak adlandırılırdı.

Bütün bunların yanında kırsal kesimde kurulan pazarlar daha ziyade mevsimlik veya hasad sonunda kurulduğu için bazı defterlerde bu kaydı bulmak imkansızdır. Bu tür vergilerin timar olarak verildiği görülmektedir.²⁴¹

Bu cümleden olmak üzere, tez konusu nahiyede son tahrir olan 1574'te "bâc-ı bazâr" vergisi kaydına rastlanmadığı gibi pazar kurulduğuna dair bir bilgi de bulunamamıştır. İlk iki tahrirde nahiyenin merkezi olarak telakki edebileceğimiz "Nefs-i Akhisar'da" pazar kurulduğu halde 1574 tarihli defterde, nahiyenin vergi gelirleri arasında pazar bâcı'na rastlanmaması düşündürücüdür. Buranın muhtemelen tımara yarayacak ölçüde bir mübadeleye sahne olmadığı, pazar olarak devamlılığını (nahiyede nüfusun artması ve köylünün daha yakın yerlere gitmesi sebebiyle) koruyamadığı söylenebilir.

Ancak, bir yerde pazar kurulma ihtiyacının; nahiyeye merkezinin nüfusunun ve çevresiyle olan uzaklığına, cuma namazı kılınabilecek bir mescidin bulunmasına bağlı olduğu²⁴² düşünülürse Nefs-i Akhisar'ın da bu

---

²⁴⁰Hububat üzerinden yapılacak ticaretin izne tabi olmasındaki sebepler için bkz. Lütfi GÜÇER "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar" İ.Ü.İ.F. M. XII / 1-4. İstanbul, 1952, s.82.

²⁴¹Zeki ARIKAN, XV ve XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, (İzmir 1988), s.118'den naklen Halime DOĞRU, a.g.e., s.134.

²⁴² F. EMECEN, a.g.e., s.269

şartları havi olması sebebiyle 1487 ve 1521 sayımlarında 2000'er akçelik bâc-ı bazâr vergisi alındığı mukayyedir.²⁴³

3. Hayvancılık Ve Alınan Vergiler

a) Küçükbaş Hayvancılık

Küçükbaş hayvanlardan alınan vergiler ve bunların miktarlarından hayvancılığın derecesini anlamamız mümkün olmaktadır.

Akhisar nahiyesi nde konar göçer teşekküllerden başka yerleşik hayat yaşayan köy halkının dahi koyun, keçi, beslediklerini “ resm-i ganem” adlı verginin mevcut olmasından anlıyoruz. Yani hayvancılık tarımla beraber yan uğraş olarak yapılıyordu.

Kanun hükümlerine göre, “resm-i ağnam”; “Yörük’de ve yerlûde iki koyuna bir akçedir. Koyunla kuzu bile sayılmak kanun olmuştur.” Yani sürü sayılırken kuzu ayrımı yapılmıyordu.²⁴⁴

Bu hükme göre ağnam resmi toplamından hareketle koyun adedini yaklaşık olarak bulmak mümkündür.

Akhisar nahiyesi nde 1487’de sadece Melekşah köyünden 75 akçe “resm-i ganem, alındığı görülmektedir.²⁴⁵ 75’i iki ile çarparsak 150 koyun bulunduğunu görürüz.

---

²⁴³ TD. 23, s.190a-TD.111, s.46b

²⁴⁴ A. AKGÜNDÜZ, Kanunnameler, II. Kitap. s.181 mad. 11 ve BARKAN Kanunlar I. s. 3. mad. 10

²⁴⁵ TD. 23, s.193a

1521'de ise sadece Akçakaya köyünden 180 akçe "resm-i ağnam" alındığı kaydedilmiştir.²⁴⁶ 180'i iki ile çarparsak 360 olan koyun sayısına ulaşırız. 1574 tarihli tahrirde ise birçok köyün ağnam resmi belirtilmiş olup önceki tahrirlerde bu köylerin ağnam resmi beyan edilmediği için yok sayarsak, küçükbaş hayvancılığında büyük bir patlama yaşandığı ortadadır. Merkûm tarihte 1560 akçe resm-i ağnam geliri elde edilmiştir. 1560'ı iki ile çarparsak 3120 koyun olduğu anlaşılır.

Bu nahiyede bazı yerlerde resm-i ağnam, bâd-ı hevâ ile birlikte yazılmış olduğu için bu verilerin gerçek koyun varlığını yansıtmayacağı aşikardır. Fakat buna rağmen ziraatten az emek gerektiren hayvancılığa yönelme dikkati çekmektedir.

b) Büyükbaş Hayvancılık

Münakale ve mücahede vasıtası olarak asırlar boyunca önemli olan atlar beslenir ve çift sürmek, ailenin süt ve süt ürünleri ihtiyaçlarını karşılamak için de sığır cinsi büyükbaş hayvanlar yetiştirilirdi.²⁴⁷ Taşımacılıkta genellikle beygir kullanılıyordu. İklimi müsait olmadığı için deve kullanılmıyordu.

Nahiyenin güney sınırı Sakarya Nehri tarafından çizilmesine rağmen, akarsuyun debisinin düzensiz olması sebebiyle burada taşımacılık yapılamıyordu.

---

²⁴⁶ TD. 111, s.49b-50a

²⁴⁷ TD. 23, s.9b ve TD 111. s.204a; "Karye-i Kirasiyye'de bir ormanlık alanda beylik su sığırı yürür imiş, sonra su sığırı satılıp, orman ağaçları kesilip bazı kimseler hariçten ziraat edip Beğliğe öşür verirlermiş ve bazı yerlerinde koyun ve sığırı yürüyüp Beğliğe ber vech-i mukataa rûsüm verirlermiş."

c) Balıkçılık

Kirasiyye köyünde 1487 ve 1521 tahrirlerine göre²⁴⁸ balıkçılığın yapıldığını gösterir bir "Balıklağı" mevcut olup, mahsülünün beğlik için zabtolunduğunu gösterir beyanât vardır.

d) Resm-i Yaylak

Yaylak, hukuki manada bir yada birkaç köy halkının, yaz mevsimini geçirmek ve dolayısıyla hayvanları otlatmak için öteden beri ya da sonradan tahsisen faydalandıkları yüksek yerlerdir.²⁴⁹

Hayvanlarını miri yaylaklarda veya tımar sahibinin arazisinde otlatan konar göçerler, "resm-i yaylak" adıyla vergi öderlerdi. Herhangi bir halkın bir bölgede üç gece kalması durumunda yaylak vergisinin alınması karara bağlanmıştı.²⁵⁰

Tez konusu nahiyede "resm-i yaylak" oldukça azdır.

1487 sayımında tımar teşkilatı dairesinde bu vergi türüne rastlayamadık. 1521'de ise Keş-keş Dağı isminde, yörükler ve yayaların çıktığı ve 245 akçelik hasılı olan²⁵¹ bir yaylak kaydı vardır. 1574'te tımar teşekkülleri dahilinde resm-i yaylak artmış ve Belenkaya, Aksakar, Ayıobası, Karapınar²⁵² yaylaklarından 180 akçe Koyunluca, Çamluca, Kızılcıklu ve Sovıcaklu

²⁴⁸ TD.23, s.9b ve T.D.111, s.204a

²⁴⁹ Ahmet GÜNEŞ, a.g.e. s.162.

²⁵⁰ Tufan GÜNDÜZ, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Bilge Yayınları, (Ankara 1997), s.126.

²⁵¹ T.D.111, s.57a

²⁵² TD.80 s.151a

yaylarından²⁵³ 145 akçe olmak üzere toplam 325 akçe vergi alındığı tespit edilmiştir.

e) Resm-i Kışlak

Defterlerin bazı kayıtlarından anlaşılmaktadır ki, henüz bir yere yerleşmeyip hayvancılıkla geçinenlerin de zaman zaman köylere inip çevresindeki çayırlarda ve korularda hayvanlarını otlatmakta²⁵⁴ ve hatta buldukları yerde küçük çaplı da olsa ziraat yapmaktaydılar.²⁵⁵

Vesikalarda umumiyetle "konar-göçer" olarak tesmiye edilen reaya, eğer bir köy alanında hayvan otlatırsa köyün sipahisine "resm-i kışlak" ve "resm-i otlak" ödeyeceklerdi. Ancak kışladıkları yerlerde tarımla uğraşırlarsa köyün sipahisine öşürlerin yanısıra "resm-i zemin" ödeyecek fakat daha evvel ödediği "resm-i kışlak" ödemeyecekti.²⁵⁶ Üzerinde çalıştığımız yörede mezkur tanıma uyan az da olsa yerler mevcuttur.²⁵⁷ Akhisar nahiyesinde, 1487 sayımında Kirasiye Karyesinde 320 akçe "resm-i kışlak" alındığı tespit

---

²⁵³TD.80, s.156a

²⁵⁴BARKAN, Kanunlar, s.12

²⁵⁵F. EMECEN, a.g.e. s.127-128

²⁵⁶BARKAN, Kanunlar, s.12-Sadık ALBAYRAK, Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s.186

²⁵⁷TD.111, s.26a: "Karye-i Taycık civarında kışlayan reayadan (köylünün otlaklarına ve mezrealarına müdahale olunmamak şartıyla) resm-i kışlak'ın 30 akçe alındığı mukayyedir.

edilmiştir.²⁵⁸ 1521 sayımında ise Taycık Karyesinde 30,²⁵⁹ Kirasiyye Karyesinde 440²⁶⁰ olmak üzere toplam 470 akçe resm-i kışlak alındığı mukayyedir.

1574 sayımında ise, Karye-i Alperen'de 30 akçe,²⁶¹ Karye-i Mağrib'te 30 akçe²⁶² Karye-i Melekşah'ta 35 akçe²⁶³ Karye-i Nasuhacı'da 110 akçe olmak üzere²⁶⁴ toplam 205 akçe "resm-i kışlak" alındığı mevsuktur.

Bu bahsi bitirmeden konunun mütemmimi olması cihetiyle konar-göçerlik statüsünün amacını belirtmek için şu bilgiyi vermekte fayda mülhaza ediyoruz:

Osmanlı Devleti'nde resm-i yaylak ve kışlak ödeme durumunda olan konar-göçer teşekküller, sınırları belli bir coğrafyada idari ve mali bir hüviyete sahip olarak yaylak-kışlak hayatı sürdürmekteydiler. Umumiyetle tımar ve has reayası olan aşiretlere, nüfusuna, iktisadi durumuna ve sınırları içinde konup göçtüğü vilayetin idari yapısına göre sancak veya nahiye statüsü alıyor ve idareciler tayiniyle hukuki bir nizama kavuşturuluyordu. Bundan amaç, konar-göçer teşekkülleri denetim altında tutmak ve bilhassa vergi tahsilinde kolaylıklar sağlamaktı.²⁶⁵

---

²⁵⁸TD.23. s.204a

²⁵⁹TD.111.s.50a

²⁶⁰TD.111.s.9b

²⁶¹TD.80.s.151b

²⁶²TD.80.s.155b

²⁶³TD.80.154a

²⁶⁴TD.80.s.158a

²⁶⁵Tufan GÜNDÜZ, a.g.e. s.107.

4. Arıcılık ve Resm-i Küvvâre

Nahiyede arıcılık pek yaygın olmamakla beraber vergi geliri olarak ta dikkat çekecek durumda değildi. Bu vergi Tahrir Defterleri'nde "resm-i küvvâre", "resm-i a'sel", "öşr-ü bal" gibi isimler altında zikredilirdi. Ürün üzerinden "öşr-ü asel", kovan üzerinden ise "resm-i kovan" alınıyordu. Nahiyede bu vergi kovan üzerinden alınmaktadır.

1487'de 150 akçe öşür alınmasına rağmen, 1521 sayımında bu vergi türüne tımar teşkilatı içindeki köylerde rastlanmamıştır. 1574 yılı tahririnde ise 284 akçe öşür alındığı tespit edilmiştir. (Bkz. s.81)

5. Diğer Vergiler

a) Resm-i Asiyab

Osmanlı Devleti'nde su ile veya yel ile dönen un değirmenlerinden alınan vergiye "resm-i asiyab" denirdi.²⁶⁶Umûmiyetle tahılın öğütülerek un haline getirildiği değirmenler, kır iskan merkezlerindeki küçük işletmelerin en mühimmini teşkil etmektedir.²⁶⁷

Üzerinde çalıştığımız Tahrir Defterlerinde değirmenlerin çalışma şekilleri, faaliyet çeşitleri belirtilmekle beraber bu değirmenlerin işler durumda olup olmadıklarına da değinilmiştir.

²⁶⁶ Neşet ÇAĞATAY, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", s.503

²⁶⁷ F. EMECEN, a.g.e., s.258

Tez konusu nahiyede, 1487'de biri harab dokuz değirmen bulunmaktadır. 1521'de biri harab 11 değirmen 1574'te ise 15'i de ma'mur değirmen bulunmaktadır.

Değirmen vergisi ayda beş akçe olup, kanun mecmualarına göre, bütün yıl çalışandan 60 akçe, altı ay çalışandan 30 akçe ve su gelince yürüyen sel değirmenlerinden 15'er akçe vergi alınırdı.²⁶⁸

Bu genel hükümler Hüdavendigâr Livası'na tâbi' Akhisar nahiyesi için de geçerlidir.

Mezkur nahiyede değirmenler yıl boyunca sadece altı ay çalışmaktadırlar ki, her birinden yılda 30 akçe vergi alınmıştır.

Nahiyedeki mevcut değirmenler Sakarya Nehri'ne yakın köylerde temerküz etmiş olup, kuzeye çıkıldıkça bölgenin morfolojik yapısından dolayı azaldığı hatta hiç bulunmadığına müşahede edilmiştir.

b) Bâd-ı Hevâ

Miktarı sabit olmayıp zuhurâta bağlı olan vergi ve resimlere arizi vergiler diyoruz. Bunlara "**bâd-ı heva**" grubu vergiler de diyebiliriz. Bad-ı heva, niyabet, âdet-i deştâni, resm-i arûs, tapu resmi, cürüm-ü cinayet ve tayarât gibi adlar altında karşımıza çıkan bu resimler için defterlerde; kaç kızın evlenip resm-i arus ödeyeceği kaç kişinin tapu resmi ödeyeceği ve cürüm ve cinayet olup olmayacağını bilinememesi sebebiyle tahmini bir rakam yazılmaktadır.²⁶⁹

²⁶⁸ F. EMECEN, a.g.e., s.259

²⁶⁹ M.Ali ÜNAL, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Kardelen Kitabevi, (Isparta 1998), s.155.

Bu resimleri tasarruf hakkı tımarın statüsüne göre değişmektedir. Serbest olan tımarlarda tamamı dirlik sahibi tarafından, serbest olmayan tımarlarda ise yarısı (nısfı) dirlik sahibi tarafından, yarısı ise sancakbeyi veya subaşı tarafından alınmaktadır.²⁷⁰

Üzerinde çalıştığımız defterlerde arızî vergiler tek kalemde ve "bâd-ı heva ve resm-i arûsâne ve tapûy-ı zemin ve deşt-i bâni" ibaresiyle birlikte zikredilmiştir. Bu özellikle son tahrirde (1574), bu şekilde yazılmakla birlikte, vergileri birbirinden ayırmak imkansızlaşmış ve ilk iki tahrirde (1487-1521) ise sadece "bâd-ı hevâ veya tayyârât" olarak kaydedilmiştir. Bu sebeple biz de arızî vergileri "bâd-ı hevâ" adı altında ve tek kalemde vermeyi tercih ettik.

Buna göre s.93'teki tabloda görüldüğü üzere 1487'de 888 akçe, 1521'de 975 akçe, 1574'te ise 3812 akçe bad-ı heva resmi alındığı tespit edilmiştir.²⁷¹

---

²⁷⁰ Ö.L. BARKAN, "Tımar" İ.A, XII, s.311

²⁷¹ Hüdavendigâr Sancağında: "Resm-i arusane bakire kızıdan 60 akçe,dul kadından 40 akçe veya zenginlik derecesine göre alınırdı. BARKAN, Kanunlar, s.4, mad.23 ve Akgündüz, Kanunnameler,s.183, mad.25

Akhisar nahiyesi'nde Bâd-ı Hevâ Geliri

No	Köy	1487 ²⁷²	1523	1574
1	Oruçlu	50	80	-
2	Çardak			-
3	Despine	30	30	-
4	Çit	10	-	-
5	Alperen	-	-	-
6	Melekşah	250	300	150/250
7	Akçakaya	95	130	688
8	Haydar	13	-	-
9	Taycık	80	80	-
10	Anahor	10	-	-
11	Murad Bey	30	20	584
12	Beylik	20	15	-
13	Çerkeslü	30	50	-
14	Adiller	-	-	158/150
15	Özbek	-	-	552
16	Nefs-i Akhisar	270	270	450
17	Nasuh Hacı	-	-	21
18	Kirasiyye	-	-	49
19	Yaycılar	-	-	20/80
20	Saruhan			68/100
21	Bulduk			50/12
22	Mağrib			10/67
23	Şıhlar			33/10
24	Derbend-i Kurd.			300
25	Karakilise			10
Toplam		888	975	3812

²⁷² Sayın BARKAN Hüdavendigâr Livası I. adlı eserinde "A" sayımı olarak verdiği bu verileri tabloda belirtmediği gibi (s.504) metin kısmının içerisinde zikretmesi okuyucuyu tahrirler arası mukayese yapmada zorlamaktadır.

Tabloda, 158/150 şeklinde ikiye bölünmüş olarak belirtilen gelirlerin solda kalanı, defterlerde “nısf-ı bâd-ı heva” olarak geçer ki, bu da mezkûr köylerin gelirinin serbest olmayan tımara ait olduğunu gösterir.²⁷³ Sağdaki kısmı ise “resm-i arusâne ve tapuy-ı zemin ve deştbanı” olarak mukayyedir.

c) Hamamlar

Sosyal bir müessese olarak nitelendirebileceğimiz hamamlar, Türk ve Müslüman olan şehirlerin barındırdığı mimari eserlerden biridir.

Üzerinde çalıştığımız 1487 tarihli defterde, Murad Beğ Karyesi'nde harabe halinde olan bir meyhane ve sonradan mamur hale getirilmiş bir de hamamın bulunduğu mukayyettir.²⁷⁴ Senelik 50 akçe vergi alınan bu hamam 1521 ve 1574 sayımlarında tekrar “hamam-ı harab” kaydıyla zikredilerek gelirinin senelik 15 akçeye düştüğü belirtilmiştir.²⁷⁵

d) Mumhane (şem'hane)

Mum eski devirler için çok önemli bir aydınlatma aracıdır. Cami, mescid, türbe ve zaviye gibi çeşitli yapılarda ve evlerde kullanılırdı. Hayvanların kuyruk ve iç yağlarının sızdırılıp dondurulmasından ve tabii balmumundan yapılmaktadır.²⁷⁶ Üzerinde çalıştığımız Mufassal Defterlerin sonuncusu olan

---

²⁷³ Serbest olan ve olmayan tımarlar için bkz. Ö.L. BARKAN, “Tımar”, I.A., 310 ve N. BELDİCEANU, XIV. Yüzyıldan..., s.31

²⁷⁴ TD. 23. s.197b

²⁷⁵ TD. 11, s.51b ve TD.80, s.159a

²⁷⁶ M.Ali ÜNAL, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, s.145

1574 tarihli defterde geliri 250 akçe olan bir mum imalathanesinden sözedilmektedir.²⁷⁷

e) Derbend

Osmanlı Devleti'nde yolların ve seyahat emniyetinin sağlanması için bir nevi küçük kale şeklinde tesis edilmiş olan karakollara **Derbend** adı verilirdi.

Derbendler daha ziyade önemli geçit noktaları üzerinde, iskan yerlerinin az olduğu ıssız yerlerde oraları şenlendirmek için kuruluyordu. Ayrıca önemli ticari ve askeri yolların kavşak noktaları ve dağların geçit verdiği yerler, bazı köprüler ve nehirlerin geçit noktaları da derbend mahallerinden idi.

Bir yerin derbend kabul edildiği takdirde, mîriye ve reayaya faydalı olması gerekiyordu.²⁷⁸

Derbendci seçiminde, çok titiz davranılmaktaydı. Zira derbencilik köprücülük, su yolculuk, halkın bazı vergilerden kaçmak için sık sık mensûbiyet iddiasında buldukları hizmetlerdendi.²⁷⁹

Derbendciler Müslüman ve Hıristiyanlardan olabilirdi. Aynı köyde oturan, iki ayrı dine müntesip kişiler birlikte derbendci kaydedilebilirdi.²⁸⁰

---

²⁷⁷ TD.80, s.157a

²⁷⁸ Geniş bilgi için, bkz. Cengiz ORHONLU, Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı, Eren Yay, (İstanbul 1990), s.11-14.

²⁷⁹ Geniş bilgi için, bkz. Cengiz ORHONLU, a.g.e., s.47 v.d.2

²⁸⁰ Yusuf HALAÇOĞLU, Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, TTK, (Ankara 1996), s.175.

Derbenciler buldukları yerin iktisadi hüviyetine göre çiftçilik veya hayvancılık ile meşgul olmaktadır.²⁸¹

Ziraat yapan derbenciler öşür ve resimlerini vermekte fakat, ziraat yeri olmayan kimseler muayyen miktar akçe vermek mecburiyetindeydiler.

Akhisar nahiyesi'nde Hıristiyan derbenciler bulunduğu için bu kesim üzerinde durmak icab edecektir. Nitekim, Hıristiyan derbenciler nakdi olarak ödenen "cizyeden" başka derbend adetine göre "ispençe, öşür, adet-i ağnâm da vermekteydi."²⁸²

Resm-i ağnâm iki koyuna bir akçe idi, fakat bu vergi Anadolu'daki derbencilerden alınmazdı.²⁸³ Nitekim Akhisar'a tâbi' Derbend-i Kurdbeleni olarak bilinen bu yerleşim biriminde mezkûr vergiye rastlanmamıştır.²⁸⁴

Hıristiyan derbencilerin her ferdinden İспенçe ile gelirine göre buğday ve arpa alınır.²⁸⁵ Kurdbeleni Derbendi'nde de 133 neferân Hıristiyan mevcut olup 3325 akçe ispençe vergisi alınmaktaydı. Bulûğ çağına ermiş her Hıristiyan ve Yahudi'den 25 akçe olarak alınan derbendlerde ise, gelirine göre 10 akçeye kadar düşebilen İспенçe vergisi, tımara tahsis edilmiş örfi bir baş vergisidir.²⁸⁶

---

²⁸¹ C. ORHONLU, a.g.e., s.45.

²⁸² C.H. BECKER, "Cizye", İ.A. III, M.E.B.1945, s.199-201.

²⁸³ C. ORHONLU, a.g.e., s.52.

²⁸⁴ TD. 80, s.148a

²⁸⁵ C. ORHONLU, a.g.e., s.52.

²⁸⁶ Halil İNALCIK, "Osmanlılarda Raiyyet Rusumu", Bellekten, XXIII/92, 1959, s.603,604.

Derbencilerin en büyük görevleri eşkiya grupları ile mücadele ve memur oldukları toprakları onların zararlarından korumak idi. Diğer bir deyim ile Jandarma görevi yapmaktı.²⁸⁷

Mezkûr nahiyenin Sakarya Nehri civarında halk eşkiya tarafından daima zarara uğratılıyordu.²⁸⁸ Bunun üzerine Melekşah ve Emreler Karyeleri sınırları içerisinde, hariçten bazı Hıristiyan (Ermeni) reayanın gelerek tecemmü' ve tavattun ederek buranın bir köy ve karakol haline getirilmesi ve sınırlarının tesbiti ile ilgili 1574 sayılı defterde ilamlar mevcuttur.²⁸⁹

Derbend olma şartını haiz olan diğer yerlerden biri de daha önce belirtildiği gibi köprüler ve nehirlerin geçit noktalarıdır. Bazı köprülerin bir geçit üzerinde tesis edilmiş olmaları onların aynı zamanda, derbend karakterini haiz olduklarını göstermektedir. Bu köprülerin nehirler üstünde kurulduğu malumdur.²⁹⁰

Tez konusu nahiyede Köprübaşı Karyesinde 10 gayr-i müslimden oluşan "zımmilerin"²⁹¹ bir geçit noktası olan Sakarya köprüsü maslahatı için sürgün getirildiğini ifade eden bilgi mevcuttur. Binaenaleyh bu köprücülerin²⁹² aynı zamanda derbendci görevini de yürüttükleri düşünülebilir.²⁹³

---

²⁸⁷ C. ORHONLU, a.g.e., s.13.

²⁸⁸ Hikmet Turhan DAĞLIOĞLU: Onaltıncı Asırda Bursa, (Bursa 1940), Vilayet Matbaası, s.26, "İznik-Akhisar yolu üzerinde öldürülen kadınlara dâir..".

²⁸⁹ TD.80, s.148'e ek belge

²⁹⁰ C. ORHONLU, a.g.e., s.32.

²⁹¹ Bu kelime, 1574 yılı sayımında "değirmenlerin" şeklinde yanlış olarak yazılmıştır.

²⁹² Köprücülük: Nehirler üzerine köprü kurmak bunların devamlı tamirini ve bakımını yapmak için kurulmuş teşkilattır. Bkz. Y. HALAÇOĞLU, a.g.e, s.114, (341. dipnot).

²⁹³ Buna benzer bir misal, Cengiz ORHONLU'nun mezkur eserinde, (s.33) Erzurum ile Gümüşhane arasında Torul kazasındaki Tozana köyünün 5 nefer Hıristiyan,4 nefer Müslüman olmak üzere 9 reayası Culüşane köprüsünden Gümüşhaneye kadar geçitlerde, köprücülük ve derbencilik yaptıkları kaydedilmiştir

Akhisar nahiyesinde Derbend-i Kurdbeleni ismiyle bilinen bu yerleşim biriminin hasılatı arasındaki 63 bağın detaylı olarak dönüm miktarları ve kime ait oldukları belirtilmiştir.²⁹⁴

Barkan ve Meriçli Hüdavendigâr Livası adlı eserinde yanlışlıkla vergi kalemlerini de hesaplayarak bağ sayısını 76 olarak vermiştir.(s.465)

f) Öşr-ü Çayır

Akhisar nahiyesi'nde hayvancılığın yaygın olduğu köylerde **çayır**lar bulunmaktadır. Defterlerde "çayır", "öşr-ü çayır", "resm-i çayır" gibi adlarla mukayyed köy hasılları içerisinde geçen bir vergi de mevcuttur.

Nahiyede, **1487**'de Melikşah köyünde 20, Anahor köyünde 10 ve Murad Beg köyünde 100 olmak üzere toplam 130 akçe öşr-ü çayır hesaplanmıştır. **1521**'de ise Taycık köyünde 529 ve Murad Beğ köyünde 215 olmak üzere 744 akçe ve son tahrirde **1574**'te ise Akçakaya köyünde 40, Nefs-i Akhisar'da 25, Yayıncılar köyünde 6, Bulduk köyünde 8, Mağrib köyünde 2 ve Şihlar köyünde 10 akçe olmak üzere toplam 91 akçe öşr-ü çayır hesaplanmıştır.

Ayrıca tez konusu nahiyede "**hassa çayır**lar" da bulunmaktaydı. Askeri maksatlarla at yetiştirmek için büyük bir ehemmiyet arzeden çayırların genellikle bir devlet malı sayılmış olması ve tımara tahsis edilmesi ilgi çekicidir. Nitekim, Osmanlılar arazi-i emriyye denilen devlete ait araziyi ayırırlarken; hassa yerler, hassa çiftlikler, hassa kışlak, yaylak ve çayırklar şeklinde taksimata tabi

---

²⁹⁴ TD.80, s.146a, 148b

tutmuşlardır. Bunlardan hassa çayırlar istabli amireye (saray hayvanlarına bakılan yer= has ahıra) ayrılmıştı.²⁹⁵

Sipahi ve müselleme ait olan yerlerde bulunan çayırlar ise onların tasarrufuna terkediliyordu.

Hassa çayırlardan elde edilen gelir; **1487**'de Melikşah köyünde 20, Akçakaya köyünde 60²⁹⁶ Taycık köyünde 80 ve Çerkeşlü köyünde 500 olmak üzere toplam 660 akçedir. **1521**'de ise Melikşah köyünde 30, Akçakaya köyünde 60²⁹⁷ ve Çerkeşlü köyünde 550 akçe gelir elde edilmiştir. **1574**'te ise hassa çayır geliri sadece Melikşah köyünde 30 akçe olarak görülmektedir.

---

²⁹⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı, TTK. (Ankara 1988), s.497.

²⁹⁶ BARKAN-MERİÇLİ, a.g.e., s.467'de 40 olarak vermiştir.

²⁹⁷ BARKAN-MERİÇLİ, .a.g.e, s.467'de 20 olarak vermiştir.

SONUÇ

Birinci elden kaynak olarak nitelendirebileceğimiz Tahrir Defterleri ışığında elde edilen bilgilere göre, 1487-1574 yılları arasında Akhisar (Pamukova) nahiyesi için, Osmanlı Devleti'nin küçük bir modeli olduğunu söylemek doğru olacaktır. Nitekim, gerek ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayalı olması, gerekse içtimaî hayatın icabı olan konar-göçer hayat tarzının cârî olması bunu te'yid etmektedir. Ayrıca merkûm tarihlerde gayr-i müslim nüfusun, müslüman nüfusa göre azaldığı ve bölgenin tedricen türkleştiği dikkati çekmektedir ki, bu olay Osmanlı fütûhatını yaşamış diğer birçok bölgede olduğu gibi adalet ve hoşgörünün bir delili olarak nitelendirilebilir.

Müslüman halkın dağılık bir halde bulunmasına mukabil, gayr-i müslimlerin az sayıdaki mezkûr köylerde temerküz ettiği görülmektedir. Osmanlı fethi sonrasında yerli gayr-i müslimlerin (Rum) boş bıraktığı bazı köyler müslüman halk tarafından iskân edilmiştir. İsmi (Bednos viranı, Mekece ve Anahor gibi) Rumca olduğu halde halkın çoğunluğu müslüman olan köyler bunu doğrulamaktadır.

Nüfusun yaklaşık yüzyılda %172.5'lik artış göstermesinin en mühim sebebi, şüphesiz ekonomik ve sosyal gelişmedir. Gerçekten tarım ve ticarî faaliyetlerde bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Üretim ve vergilere ait rakamlar bunu ortaya koymaktadır. Söz konusu dönemde, yeni yerleşim birimleri açılırken ekilebilen arazi miktarında ve üretimde bir artışın olduğu mevsûktür.

Nahiye gelirinin büyük bir kısmı padişah haslarına dahil edilmiş; yani merkeze alınmıştır. 1487-1574 yılları arasında, %473 oranında yükselen padişah hasları yanında, tımar ve zeametlere ayrılan gelirler de her tahrirde

yükselmiş ve %22'lik bir artış kaydedilmiştir. Tımarlar klasik tanıma uygun olarak büyük çoğunluğu 2000 akçenin üzerinde gelire sahiptir.

Son olarak, arşivlerimizdeki vesikaların tahlil ve tedkîkinin tarihimizin ortaya konmasında, toplumumuzun geçirdiği sosyo-ekonomik ve kültürel merhalelerin bilinmesinde önemli bir yer tuttuğunu ifade etmek isteriz. Ayrıca özellikle arşiv vesikalarının değerlendirilmesi konusunda Türkiye'de ilklerden olan, merhûm Ömer Lütfi Barkan'ın Enver Meriçli ile hazırladığı mezkûr eserin tashih eksikliğinden olduğunu zannettiğimiz bazı hatalarının mevcut olması sebebiyle, tekrar gözden geçirilmesi kanaati hâsıl olmuştur.

KAYNAKÇA
ARŞİV BELGELERİ
A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. TD. 23, 1487 (892), Hüdâvendigâr Livâsı Mufassal Defteri.
2. TD. 111, 1521 (928), Hüdâvendigâr Livâsı Mufassal Defteri.
3. TD. 166, 1530 (937), Hüdâvendigâr Livâsı Muhâsebe-İcmal Defteri.

B. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

1. TD. 80, 1574 (982), Hüdâvendigâr Livâsı Mufassal Defteri.

II. BASILI ESERLER

ABACI, Nurcan, Osmanlı Hukukunun Uygulamasına Yönelik Bir İdari Sosyal Tarih Araştırması (Bursa Örneği) 1650-1700, A.Ü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1999.

AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve İnkışâfı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", Bellekten, XXII/51, (1949-1950), 497-568; XIV/55, 319-411.

-----, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi I-II. İstanbul:Cem Yay., 1974.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, İslam Hukukunda Kölelik, Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem, İstanbul: OSAV, 1995.

-----, Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukukî Tahlilleri, II. Kitap, İstanbul: Fey Vakfı Yay., 1990.

AKYILDIZ, Ali, Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri, İstanbul: Eren Yay., 1996.

ALBAYRAK, Sadık, Budin Kanunnamesi ve Osmanlı Toprak Meselesi, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1973.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", AÜ. DTCFD, VI/2, (1947), 187-197.

ARIKAN, Zeki, "I. Milletlerarası Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu", Tarih ve Toplum, 109, (1993), 18-19.

-----, "Tahrir Defterlerinde Geçen Deyimler", Osmanlı Araştırmaları, Journal of Ottoman Studies, XVI. (1996), Ayıbasım.

-----, XIV. ve XVI. Yüzyıllarda Ayasuluğ, Belleten, LIV, 209, (1991), 121-177.

ÂSAF, Ali, Hüdavendigâr Vilâyeti Coğrafya ve Ahvâl-i Umûmiyesi, Vilayet Matbaası, 1308.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul: Matbaa-i Âmire., 1332.

BARKAN, Ö.L. "Öşür" İ.A., MEB, 485-488.

-----, "Avârız", İ.A., MEB, I.

-----, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma" IX. Türk Tarih Kongresi, (1952), 290-294.

-----, "Timar", İ.A., XII/I, MEB, 286-333.

-----, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", İÜ. İFM, II, (1940), 21-39.

-----, "Türkiye'de "Servaj" Var mı İdi" Belleten, XX, 78, (1992), 237-246.

- , "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", İÜ. İFM, I, 1, (1939), 29-53.
- , E. MERİÇLİ, Hüdavendigâr Livâsı Sayım Defterleri I, Ankara: TTK, 1988.
- , "XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları, Kanunlar I." İstanbul., 1943.
- , "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten, XXXIV, 136, (1970), 557-607.
- , Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1, İstanbul, 1980.
- , "Tarihi Demografî Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyât Mecmuası, X: (1953), 1-26.
- , "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", II. Türk Tarih Kongresi, (1943), 1002-1013.
- BAYKARA, Tuncer, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I, Ankara, 1988.
- BECKER, C.H. "Cizye" İ.A., MEB, 199-201.
- BELDİCEANU, Nicoara, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar, Çev. M. Ali KILIÇBAY, Ankara: Teori Yay., 1985.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi Ve Resimler", AÜ. DTCFD, 5/V, (1947), 483-511.
- , "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reaya'nın Mirî Arazide Toprak Tasarrufu ve İntikal Tarzları" IV. Türk Tarih Kongresi, (1952), 425-434.
- ÇETİN, Osman, Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri Ve Sosyal Sonuçları, (1472-1909), Ankara: TTK., 1994.

ÇETİNTÜRK, Selahaddin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yürük Sınıfı Ve Hukuki Statüleri" AÜ.DTCFD, II/2, (1943), 107-116.

DAGLIOĞLU, H. Turhan, Onaltıncı Asırda Bursa, Bursa Vilayet Matbaası, 1940.

DARKOT, Besim, "Akhisar", MEB, I, 237-238.

-----, "Bursa", İ.A., Maarif Matbaası, II, 806-819.

DENY, J., "Sancak", İ.A., MEB, X, 186-189.

DOĞRU, Halime, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi, Ankara: TTK., 1997.

EKİNCİ, Yusuf, Ahîlik, Ankara: Ecdâd Yay., 1989

EMECEN, M. Feridun, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, Ankara: TTK., 1989.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi, II, (1981), 1265-1274.

GİBONS, H.A., Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Çev. R. HULUSİ, İstanbul, 1928.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Nahiye", İ.A., MEB, IX, 37-39.

-----, "Osman I" İ.A., MEB, IX, 432-443.

-----, XV-XVI. Asırlarında Edirne Ve Paşa Livâsı, İstanbul, 1942.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler" Belleten, LII, 203, (1988), 180-195.

-----, "Hane Deyimi Hakkında", Tarih Dergisi, XXXII, (1979), 331-348.

-----, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara: TTK., 1991.

GÜÇER, Lütfi, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tâbî Olduğu Kayıtlar", İÜ. İFM, XIII, (1952), 79-98.

-----, XVI. XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi Ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul, 1964.

GÜNDÜZ, Tufan, Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, Ankara: Bilge Yay., 1997.

GÜNEŞ, Ahmet, Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı, A.Ü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1994.

HALAÇOĞLU, Yusuf, XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara: TTK., 1967.

-----, "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın ilk Yarısında Sis (=Kozan) Sancağı" Tarih Dergisi, XXXII, (1979), 819-892.

Hoca SAÂDEDDİN, Tâcü't-Tevârih, I, Matbaa-i Âmire, 1279.

İBN-İ KEMÂL, Tevârih-i Âl-i Osman, Haz. Şerafettin Turan, Ankara: TTK., 1970.

İLHAN, Mehdi, "Tahrir Defterleri Kongresi", Bellekten, LVIII, 221, (1994), 231-236.

İNALCIK, Halil, "Bursa", İ.A., TDV, 6, 446-449.

-----, "Çiftlik", İ.A., TDV, 8, 313-314.

-----, "Eyalet", İ.A., TDV, II, 548-550.

-----, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", Bellekten, XXIII, 92, (1959), 575-609.

-----, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usûlü Ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", SBFD, XIV, (1959), 87.

-----, "XV. Asır Sanayi Ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", Bellekten, XXIV, 93, (1960), 45-69.

-----, H. 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara: TTK., 1954.

-----, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi 1, İstanbul: Eren Yay., 1996.

İnönü Ansiklopedisi, "Akhisar", I, 332.

KÖPRÜLÜ Fuad, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası, I, (1931), 165-298.

-----, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara: TTK., 1972.

KORALTÜRK, Murat, Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihine İlişkin Türkçe Makaleler Bibliyografyası Denemesi, (1910-1997), İstanbul: Creative Yay., 1998.

Köy Envanter Etüdlerine Göre Sakarya, Köy İşleri Bakanlığı Yay, 1968, Sakarya.

KÖYMEN, M. Altay, "Süleymanşah Ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", Bellekten, LVII, 218. (1993), 71-79.

KOYUNLUOĞLU, A. Memduh Turgut, İznik ve Bursa Tarihi, Bursa İl Basımevi., 1935.

KURT, Yılmaz, "1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterlerine Göre Adana'nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma", Bellekten, LIV, 209: (1990), 179-211.

-----, "Tapu Tahrir Defterleri Ve Bunların Yayınlanması Hakkında",
Ankara, I. Milli Arşiv Şûrası, (1996).

Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, İstanbul, 1341.

MANTRAN, Robert, XVI. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Çev. M.
Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yay., 1997.

-----, "XVI Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu Ve Asya
Ticareti", Çev. Zeki Arıkan, Belleten, LI, 201, (1987), 1433-1443,

MİROĞLU, İsmet, XVI. Yüzyılda Kemah Sancağı Ve Erzincan Kazası, Ankara:
TTK., 1967.

MÜNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah, Câmiü'd Düvel, Haz. Ahmed AĞIRAKÇA,
İstanbul: İnsan Yay., 1995.

NAGATA, Yuzo, "XVI. Yüzyılda Manisa Köyleri", Tarih Dergisi, XXXII, (1979),
731-758.

NEŞRÎ Mehmed, Neşr-i Tarihi, I, Haz. F.R. UNAT, M.A. KÖYMEN, Ankara:
TTK., 1987.

NICOL, M., Bizansın Son Yüzyılları (1261-1453), Çev. B. UMAR, İstanbul: Tarih
Vakfı Yurt Yay., 1999.

ORHONLU, Cengiz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı", Türk
Kültürü Araştırmaları, (1976), Ankara.

-----, Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı, İstanbul:
Eren Yay., 1990.

ÖZ, Mehmet, "Tahrir Defterlerine Göre Vezirköprü Yöresinde İskân ve Nüfus
(1485-1576)", Belleten, LVII, 219, (1993), 509-537.

-----, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", Vakıflar Dergisi, XXII, (1991), 429-439.

-----, Osmanlı'da Çözülme Ve Gelenekçi Yorumcuları, İstanbul: Dergah Yay., 1997.

ÖZDEĞER, Hüseyin, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul, 1988.

-----, XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu, İstanbul, 1982.

ÖZSOY, Osman, "Osmanlı Toplumunda Mahalleliler Arası Münasebetler", Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, 144, (1998), 59-62.

PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü, I, II, III., MEB, 1993.

ŞAHİN, İlhan, "Milletlerarası II. Osmanlı Tahrir Defterleri Sempozyumu", Tarih ve Medeniyet, 6, (1994). 47-48.

-----, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", Tarih Dergisi, XXXII, (1979), 905-909.

Sakarya İl Yıllığı, 1967, 1973.

SÂMİ, Şemseddin, Kâmus'ül-A'lâm, I, 207, 1306.

ŞEKER, Mehmet, "Fatih Vakfiyesine Göre XV. Yüzyıl Osmanlı Sosyal Yapısı" Bellekten, LVII, 219, (1993), 495-507.

SERTOĞLU, Mithat, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", VI. Türk Tarih Kongresi, (1967), 281-293.

SEVİM, Ali, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, Ankara: TTK., 1993.

SOYSAL, Mustafa, "XVI. Yüzyılda Adana İlinin Mufassal Defterine Göre Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerinde Bir Araştırma", Bellelen, LII, 202, (1988), 169-180.

STEINHER-Beldiceanu, "XV. ve XVI. Asırlarda Anadolu'da Ortakçılar", VIII. Türk Tarih Kongresi, (1981), 1321-1326.

SÜMER, Faruk, Oğuzlar (Türkmenler), Ankara, 1967.

TİMUR, Taner, Osmanlı Toplumsal Düzeni, Ankara: İmge Yay., 1994.

TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1965.

TÜRKMEN, Ramiz, Pamukova, Ankara, 1990.

UMAR, Bilge, Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993.

ÜNAL, M. Ali, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta: Kardelen Kitabevi, 1988.

-----, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, Ankara: TTK., 1989.

UYGUR, Ziya, "Osmanlılar'da Para Durumu ve Enflasyon", Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi, 140, (1998), 59-63.

-----, Osmanlı Devleti'nde Enflasyon Ve Toplumsal Düzene Etkileri, İstanbul: Bayrak Matbaası, 1998.

UZUNÇARŞILI, İ. H., Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı, Ankara: TTK., 1967.

-----, Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı, Ankara: TTK., 1988.

-----, Osmanlı Tarihi, Ankara, TTK, 1, 105-113, 1982.

VARLIK, M. Çetin, "Anadolu Eyaleti" İ.A. TDV. I, 143-144.

-----, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme Ve Vergi Nüfusu" Bellekten, LII, 202, (1988), 115-117.

WITTEK Paul, Menteşe Beyliği, Çev. O.Ş. GÖKYAY, Ankara, 1944.

-----, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Çev. Fatmagül Berktaş, Pencere Yay., İstanbul, 1995.

YAYLA, Salih, "Sakarya" Sakarya Turizm Dergisi, (1978), I, 2, 5.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, Ü. ÜSTÜN, Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I, Ankara: TTK, 1992"

YEŞİLYILMAZ, Yavuz, "İmparatorluktan Günümüze Yaşayan Arşivlerimiz Ve Bilgi Ve Belgelerde Bilgisayar Uygulamaları", Ankara: I. Milli Arşiv Şûrası, 1998.

YÜCEL, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", Bellekten, XXXVIII, 152, (1974), 657-708.

Yurt Ansiklopedisi, "Sakarya", 9, (1983), 6453-6471.

ZACHARİADAU, Elizabeth A., Osmanlı Beyliği 1300-1389, Çev. G.Ç. GÜREN ve Başk. İstanbul: Tarih Vakfı Yurdu Yayınları., 1997.

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri Defteri Hakanî Dizisi II, Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. 1995.

ÖZET

Bu çalışmamızda, 1487-1574 yılları arasında Tahrir Defterlerine göre, tımar teşkilatı içerisinde Akhisar nahiyesi'nin sosyal ve ekonomik durumu incelenmiştir.

Akhisar'ın bulunduğu bölge, tarih öncesi devirlerden beri önemli bir iskân yeri olmuş ve Türkler'den önce bölgeye son olarak hakim olan Bizans Devleti tarafından, müstahkem bir bölge olarak surlarla çevrilmiştir.

Bölgede türkleşme, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kısa süreli hakimiyeti ile başlamış olup bu vetire, IV. Haçlı seferine kadar sürmüştür.

XIII. yüzyılın sonlarında, Latin İmparatorluğu yıkılmış, Bizans'ın merkezî otoritesi sarsılmış olduğu halde, Osman Bey bölgeyi XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde (1317) topraklarına katmıştır.

İncelenen yaklaşık yüz yıllık dönemde, %172.5'lik bir nüfus artışı kaydedilirken, bölgenin hızla türkleştiği müşâhede edilmiştir. Tedrîcen azaldığı görülen gayr-i müslim (Ermeni-Rum) nüfus, Despina, Anahor ve Çardak köylerinde yaşamakta olup, "Kesimci" ve "Ellici" statüsünde idiler.

Akhisar'da 1487'de 13 meskûn köy varken, 1574'te %146'lık bir artışla 32'ye yükselmiştir. İlçenin bugünkü köy sayısının 30 olduğu düşünülerek, sınırlarının fazla değişmediği kanaatine varılabilir.

Nahiye'de tımar teşkilatı dışındaki köylerden başka, yerleşme merkezi olarak mezrealar, çiftlikler, vakıf veya mülk statüsünde bulunan köyler de mevcuttur. Günümüzde ilçeye ismini verecek kadar bol miktarda üretilen pamuk, merkûm tarihlerde fazla üretilmese de tahıl üretiminden sonra ikinci sırayı aldığı görülmektedir.

Sakarya nehri vasıtasıyla teşekkül eden oldukça verimli bir ovaya sahip nahiyenin, ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin küçük bir modeli durumundadır. Nitekim birçok sebze ve meyvenin yetiştirildiği ve küçükbaş hayvancılığın yaygın olarak yapıldığı yörede ayrıca toprakların işlenmesi için ("hariç raiyyet" olarak netilendirilen) köyler arası insan gücü mübâdelesinin görüldüğü de vâkidir. Nahiyede, ellici, ortakçı ve kesimci gibi toprak işçiliğinin özel bir organizasyonu olan zümrenin de özellikle padişah hassı köylerde yaşadığı mevsûktur.

Nahiye'de 1574 tarihli deftere de, bazı köprü ve nehirlerin geçit noktalarında, ticari ve askeri yolların kavşakları üzerinde karakol veya jandarma görevi yaptığını bildiğimiz Derbend teşkilatı özelliğini hâvî köy bulunduğu görülmekte olup "Derbend-i Kurdbeleni" ismiyle ma'ruf bu yerin, 133 neferden oluşan çoğunluğu Hıristiyan ahalisi, tabii olarak ziraatle uğraşmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlılar tarafından fethedilen yöre, özellikle ticari öneminden çok, verimliliği ile dikkat çekmiş ve XVI. asrın ikinci yarısında büyük bir nüfus kesâfeti yaşayarak hızla türkleşmiş, bol ve çeşitli ürünleri, sınıâî bitkileri ve güvenlik imkânları ile müreffeh bir dönem geçirmiştir.

ABSTRACT

Social and economic status of Akhisar (Pamukova) township in Týmar organisation is examined in this study in accordance with Tahrir Defterleri (Registers) between 1487 and 1574 AD.

Akhisar has been an important settlement place since pre-historic ages. Becoming pure Turkish of the people in the region started with the domination of the Anatolian Seljuk State, although it was relatively a short period of time. However, this process was interrupted by the 4th crusade. Osman Bey conquered the region in 1317 after the Latin Empire has been destroyed and the central authority of Byzantium State has been weakened.

During the examined period of about a century, it is observed a population increase of 172,5 % and a becoming pure Turkish of the region rapidly. Non-Muslim population (Armenian, Greek) who has decreased gradually lived in Despine, Anahor and Çardak villages and were in the status of "Kesimci" and "Ellici".

While there were 13 inhabited villages in Akhisar in 1487, the number of inhabited villages reached 32 in 1574 with an increase of 146 %. Considering that the number of villages is 30 today, it may be thought that the boundries of Akhisar has not been changed considerably.

During the mentioned period, it is seen that new residential units have been constructed, the area of agricultural land and the production have increased.

The economy of the township which has a rather fertile plain formed by Sakarya River is a small model of the Ottoman State in the 16th Century which has been based on agriculture and ranching.

It is understood that the region conquered by Ottomans attracted attention especially with its fertility, experienced a great population density in the second half of the 16th century, became pure Turkish and lived in a welfare period with its abundant and various products, industrial plants and security advantages.

